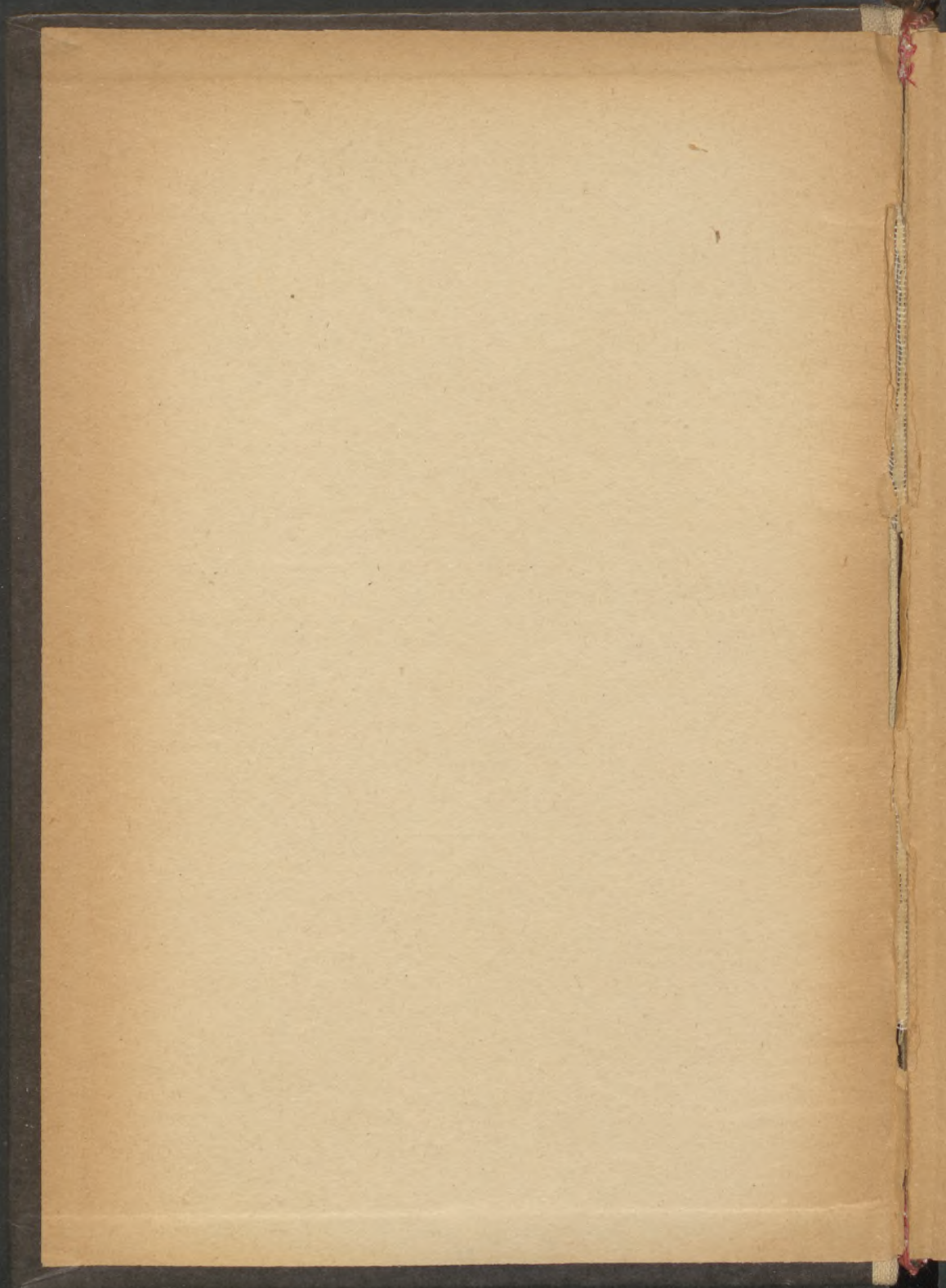

249975

1848

nagy események
megünneplésére ad-
ta ki ezt a könyvet a
szabadságharc szü-
zefordulóján a so-
cialista munkásság
könyvtárája, a
NÉPSZAVA

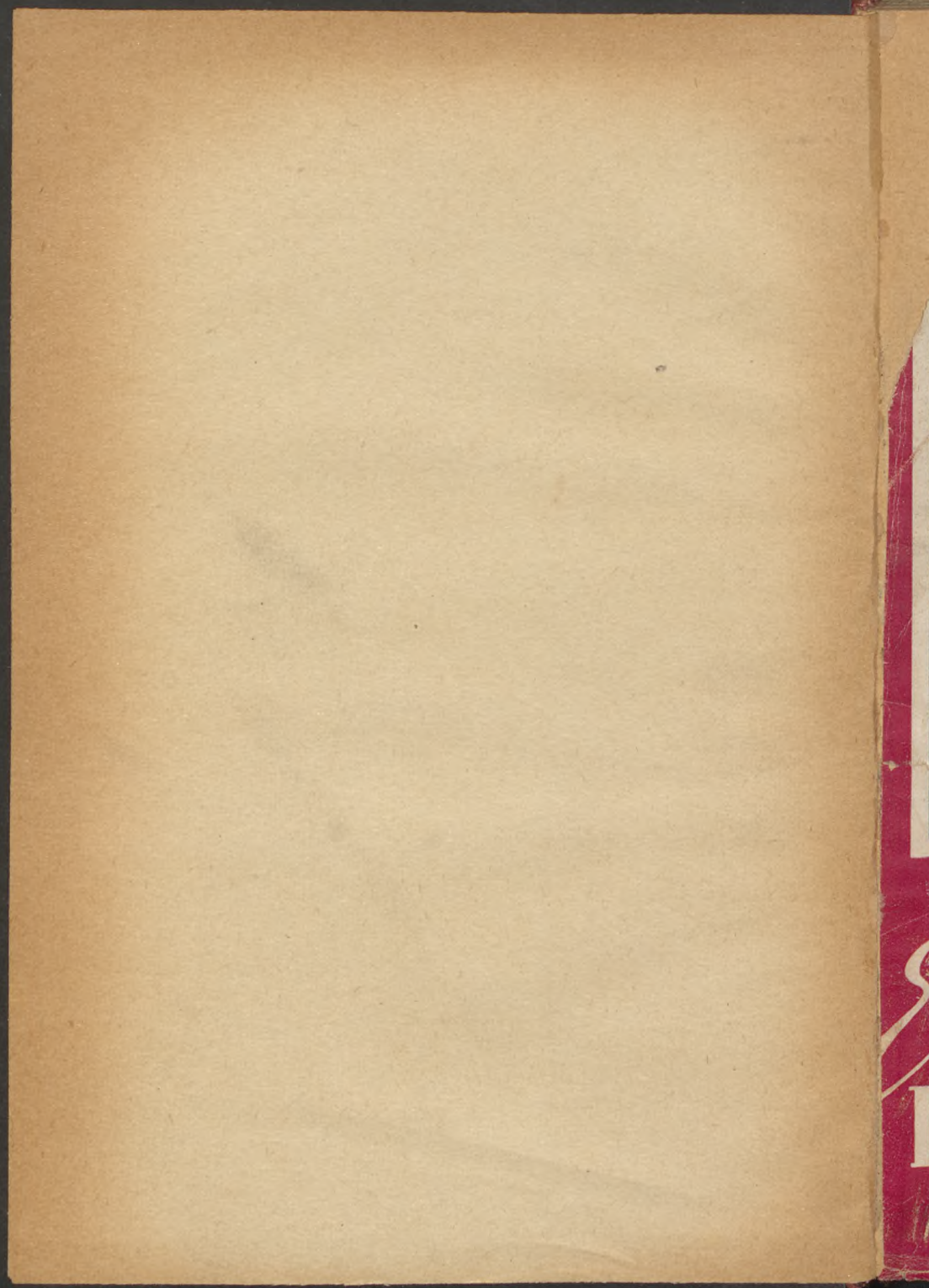

KEZELÉSI ÉS SZÖVEG
TULAJDONA.

Könyvtári szám: 176/2

Beszerzés időpontja: 949

NÉMETH ANDOR

Szóhang
negyvennyolchoz

Népszava

NÉMETH ANDOR:

Előhang negyvennyolc-hoz

Németh Andor könyve preludium 1848 nagy történelmi szimfóniájához.

Az 1848-as év, a XIX. századnak ez a nagy cezurája, a vége és a kezdete valaminek. Úgy indult, hogy végre megvalósul mindaz, amire az emberiség valaha is áhított. Minden szekta minden titkos álma. A szabadság, egyenlőség és testvériség, a világgöztársaság, az egy akol és egy nyáj, a „minden közös“, a „minden mindenkié“, a nők egyenjogúsítása, a halálbüntetés eltörlése. A szenvedély végigszáguld Európán, mint valami tűzvész. Egymás után gyullad ki Milánó, Pest, Drezda, Berlin, Stuttgart, Bécs, — a fejedelmek egymásután adják meg népeiknek a régóta követelt szabadságukat — büszkeségükben megalázva, visszafojtott dühvel, ledér cinizmussal — ámde mindössze csak néhány hétig, vagy hónapig tart a felfordulás — a tűzvész elül, 's csak a rabláncok csörgése tanuskodik arról, hogy Közép-Európa népei változtatni kívántak állapotukon.

Az „Előhang negyvennyolc-hoz“ méltán sorakozik Németh Andor korábbi történelmi kötetei: a „Mária Terézia“ és a „Párisi kommuné“ mellé.

NÉPSZAVA

Németh Andor:

Előhang
negyvennyolchoz

1848

*nagy eszményeinek
megünneplésére ad-
ta ki ezt a könyvet a
szabadságharc szá-
zadfordulóján a szo-
cialista munkásság
könyvkiadója, a
N É P S Z A V A*

NÉMETH ANDOR

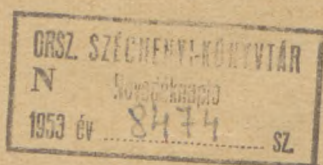
**ELŐHANG
NEGYVENNYOLCHOZ**

SZOCIALISTA KÖNYVBARÁTOK

*A borítólapot
F. E. Delacroix „Le 28 Juillet” című képének felhasználásával
Toncz Tibor tervezte.*

249.975

Felelős kiadó: Lányi Margit.
Világosság-nyomda Rt. Budapest. Felelős nyomdavezető: Eperj István.

BEVEZETÉS

Tárgyunk a magyar szabadságharc helyének és jellegének meghatározása a vele időben összeeső forradalmak szénspektrumában. Hol válik el, miben különbözik tőlük? Törekvésünk: megmutatni, mi a magyar függetlenségi mozgalom forradalmi specifikuma.

Az 1848-as középeurópai forradalmak a nagy francia forradalom utórezgései. Mintha a társadalom tektonikai rétegesuszlásának ott és akkor megindult folyamata most jutott volna csak el földalatti útján Közép-Európába; mintha Közép-Európa gazdaságilag és szellemileg elmaradottabb nemzetei csak ebben az esztendőben jutottak volna fel a politikai öntudatosodásnak arra a fokára, mely a fennálló viszonyok megváltoztatását elkerülhetetlenné tette. Közép-Európa nemzetei a nagy francia forradalom követeléseinek és jelszavainak hangztatásával kísérik meg lerázni magukról a feudális termelési s társadalmi rend immár elviselhetetlenül időszerűtlen kötelekeit. De ha a követelések és szólamok ugyanazok is, azért az egymás után, vagy egyidejűleg kirobbanó középeurópai szabadságmozgalmak mind karakterükben, mind egymáshoz s a nagy francia forradalomhoz való viszonylatukban erősen különböznek egymástól. Mindegyikben más-más rétegek, csoportosulások, érdekek harcolnak a szabadság és egyenlőség zászlója alatt a társadalom irányításának, a hatalomnak átvételéért.

A társadalmi tünetmények maradéktalan megértésének egyedüli módszere a történelmi materializmus; a tárgyi kényszerűségeknek felmutatása, melyek a társadalmi struktúra módosulását eredményezik. A módszer

kikristályosodásának történeti felvázolására nincs helyünk. Csak éppen utalni akarunk arra, hogy mint minden korszakalkotó felfedezés, a történelmi materializmus is egy igaz, de hamisan alkalmazott felismerésnek — jelen esetben a hegeli dialektikának — helyesbített értelmezésén alapul. A módszer ellentmondásból született, mint a hegeli történetbölcsélet korrektívuma. E jellegét megtartja Marx korszakalkotó művében, a *Tőké*-ben is. Alcíme: A polgári közgazdálkodástan bírálata. A módszer egyébként már Hegelnél is álképleteket átvilágító és leleplező. Hegel kimutatja az adottnak tekintett valóságok belső ellentmondásait, ami elkerülhetetlenül arra kényszeríti őket, hogy önmagukat meghazudtolva mintegy saját ellentétükké alakuljanak át, persze olyképpen, hogy amit megtagadtak, meghazudtoltak, a fejlődésnek egy következő fázisában újra felvessék, megoldják, mintegy magukba visszavegyék. Mert minden valóság csak rész, csak látszat, mert csak az egésznek van igaza. Ez az idealista Hegel természetfilozófiájának és történetbölcséletének alaptétele.

Miben áll mármost Marx-nak, Hegel e zseniális utódjának korrektívuma? Hegelnél a történelem a magát megvalósító, a magát kifejező szellem önmozgása; belső dialektikája szabja meg, írja mintegy elő a történelem fejleményeit. Marx szerint a javak termelésének és elosztásának mikéntje határozza meg az egymást leváltó társadalmi képleteket. Az emberiség a termelőeszközök segítségével leigázza, birtokába veszi a természetet. Az emberek egy része azonban termelőeszközzé alacsonyítja le a történelem eddigi során embertársait is, amennyiben, mint a termelőeszközök kizárólagos birtokosa, éppen csak annyit juttatott nekik a munkájuk árán létrejött javakból, hogy éhen ne pusztuljanak, a fennmaradó többletet pedig magának tartotta meg. Ezért a régi értelemben vett történelemírás a hatalmasoknak, a császároknak és királyoknak, az uralkodó rétegek egymásközzötti marakodásának krónikája; a marxi értelemben vett történetírás viszont a kizsákmányoltak szemszögéből vizsgálja az elnyomók praktikáját és cselszövéseit. Amaz fellengősen dekoratív és patetikus, emez csípős, kritikai, leleplező.

Csípös, kritikus, leleplező, igen, de nem cinikus, hanem bizakodó. E módszer nem időtlen fogalmak önmozgásából vezeti le a történelmi eseményeket, mint Hegel, az idealista történetbölcselő, hanem a társadalmi osztályok ellentétes érdekeiből fakadó összeütközésekből. Hegel nagy tétele, az „önmagához visszatérő szellemről” Marxnál kissé elhomályosul. De bár ritkán hangoztatja kifejezetten, minden mondatát áttüzesíti megingathatatlan hite a fejlődés kényszerű észszerűségében. Az agrár-feudalista gazdálkodást *szükségképpen* váltotta le a kapitalista gazdálkodás, s a kapitalista gazdálkodás *szükségképpen* termeli ki magából az emberi együttélés következő fázisát. Marx ezt a felismerést fegyvernek használja. Jövendőlése, melyet nem a légből koholt, hanem a társadalmi tények szigorú vizsgálatából szűrt le, egybeesik a fejlődés kényszerűségeivel. Nem utópia, hanem tudományos felismerés.

A történelem szereplői kényszerűségek exponensei. Ezért fontosabb a szám a marxi kutatásokban, mint a név, azért fontosabbak a tömegek, mint a szereplők. Marxista történelmi tanulmányt olvasni nem esztétikai gyönyörűség. Aki múlt korok hangulatának, külsőségeinek érzékletes felidézését kedveli, máshol keresse. Ilyet a marxista írások ritkán nyújtanak. Minden mondatuk összegező, ellentmondásokat áthidaló; minden állításuk bizonyít valamit.

Abból, amit mondtunk, múlhatatlanul az következik, hogy minden marxista történelmi elemzés leleplező. Hogy is lehetne másképp? Hiszen Marx fegyvernek, a proletariátus fegyverének kovácsolta ki a történeti kritikát. Szemben a hagyományos történetírással, amely a történeti rétegek története, a marxista, a társadalom mélyében munkálkodó erőkre derít világot, a tenger örök nyugtalanságát ábrázolja a mocsolygó, nyugodt felszín alatt. A régi történetírás „magas személyek” elhatárolásaival magyarázza, azokból származtatja le a történelem eseményeit. Arról beszél, ami a szalonokban, fogadótermekben szövődik, s csatatereken csattan eseménnyé. Emez azt vizsgálja, ami a társadalmat hordja, fenntartja, a természetviszonyokat, a pincék és padlások, a esűrők és magtárak állapotának társadalmi visszahatá-

sait. Amaz a nyilvános történetet ábrázolja, a származásuk folytán előtérben álló tényezők ténykedéseit, emez a történelem láthatatlan törvényeit mutatja fel.

Mindezt előre kellett bocsátanom e könyvecske védelmében, amely inkább a felszínen mozog, mint a mélyben, lélektani problémákat vet fel, s próbál megoldani, érzékletesen jeleníti meg, amiről tárgyal, ahelyett, hogy a szereplőket és ténykedéseiket személytelen erők viszonylataiba merítené alá. Ennek a magyarázata egyszerűen az, hogy a felszín függését a mélytől tudottnak tételezem fel, s ezért a következőkben e tézist, amelyen tárgyalásom alapul, nem tartom külön bizonyításra szorulónak. Könyvem nem marxista történetkritika, hanem a marxista történelemfelfogás szemüvegével megítélt történelem. Észrevettem egyet-mást, ami csak e szemüveg segítségével vehető észre. Most, amikor elmondom, illetve leírom, hogy mit vettem észre, nem használok szemüveget. Az épület kész, eltávolíthatom az állványzatot.

Oly időkben, amikor az átöröklött intézmények és nézetek bomlani kezdenek, társadalmi megrázkódtatások idején, amikor a történelem lesöpri az uralkodó osztályt színpadáról, hogy helyet teremtsen a társadalom mélyéből felnyomuló, az irányítás átvételére hivatott társadalmi rétegnek, a mélyből sok betemetett áhítás és ábránd kerül a felszínre és lép laza, hamar felbomló kapcsolatba a pillanat követelményeivel. Ilyenkor mindaz felszínre kerül, amit az emberiség története során valaha remélt és áhított, — minden ábránd, minden utópia, minden eszményi követelés, — mindaz, ami, mihelyt az állapotok stabilizálódnak, ismét csak utópiává halványodik. Aminek a helyességét, méltányos voltát kétségbe senki sem vonja, s mégis vállvonogatva beszél róla, lemondó kézlegyintéssel, mint ábrándról, mely szép, de kivihetetlen, amelynek megvalósítását szorgalmazni egyenesen bűn tehát. Érdekes mármost, hogy ezeket az utópiákat sohasem az az osztály sürgeti, amelyre a hatalom átvétele vár, hanem annak az osztálynak a legnemesebb képviselői, mely történelmi szerepét eljátszotta. E tünet ma különösen szembeszökő. Ma a polgári osztály az, amely veszélyeztetett társadalmi szerepének védelmében,

az örök értékek védelmezőjének játssza ki magát. Hogy ez ma politikai manőver csupán, az többé-kevésbé kétségtelen. Mi hatásosabb, mint kijátszani a feltörekvő rétegek társadalmi követeléseivel szemben azokat a magas értékeket, amiket a múlt hagyott reánk? De nemcsak a meglévő értékeket védelmezik, hanem túlmennek a feltörekvő osztályok kicsinyes, köznapi, földhözragadt követeléseire, s oly eszméket hirdetnek, amelyek megvalósítására csak a jövőben, a társadalmi struktúra mélyremenő megújódása után kerülhet a sor. A francia forradalom társadalmi eszményeit csipkekézelős, térdnadrágos márkik és vikontok fejtegették, fogalmazták a XVIII. század főúri szalónjaiban. S ugyanígy: főurak fogalmazták meg elsőként, tekintet nélkül következményeikre, a XIX. század első felében a gazdasági liberalizmusnak eszményeit.

Az 1848-as év, a XIX. századnak ez a nagy cezúrája, a vége és a kezdete valaminek. Úgy indult, hogy végre megvalósul mindaz, amire az emberiség valaha is áhított. Minden szekta minden titkos álma. A szabadság, egyenlőség és testvériség, a világgöztársaság, az egy akol és egy nyáj, a „minden közös“, a „minden mindenkié“, a nők egyenjogúsítása, a halálbüntetés eltörlése és így tovább. Akárcsak a nagy forradalmat megelőző években, seregestől lépnek fel a megszállottak. Megszállottak szónokolnak az utcákon, brosürákat nyomnak a járőkelők kezébe, torzonborz, szakállas próféták tűnnek fel az egyre-másra nyíló gyűlésekben (ezek ma is megvannak, de ma kismozik), s hirdetik a dobogóról a fizikai és szellemi megújódás feltételeit; a párizsi munkás, alig hogy letette szerszámát, a klubokba siet — ott várja a felesége, ölében a gyerekekkel — mindenki lángol, tüzel, vitatkozik. A szenvedély végigszárgul Európán, mint valami tüzvész. Egymás után gyullad ki Miláno, Pest, Drezda, Berlin, Stuttgart — a fejedelmek egymásután adják meg népeiknek a régóta követelt szabadságukat — büszkeségükben megalázva, visszafojtott dühvel, ledér cinizmus-sal — ámde mindössze csak néhány hétig vagy hónapig tart a felfordulás — a tüzvész elül, s csak a rabláneok csörgése tanuskodik arról, hogy Közép-Európa népei változtatni kívántak állapotukon.

1830-ban a polgári forradalom három dicsőséges nap utcai harca után végérvényesen leszámolt az Isten kegyelméből való uralkodókkal. A Bourbonok fehérliliomos címere s lobogója lekerül Franciaország középületeiről. Utódjuk, Lajos Fülöp már nem Isten kegyelméből, hanem a francia nép akaratából uralkodik. A polgári királyság intézménye, élén a polgárkirállyal, az agrár-feudális társadalmi rend hatályon kívül helyezésének, a polgári rend uralmának szimboluma.

Mi a különbség a két forradalom között? Miért győzött 1830-ban, háromszor huszonnégy óra alatt, s miért bukott el 1848-ban hónapokig tartó elkeseredett, véres erőfeszítések után?

Elemezzük először a francia helyzetet.

A feudalizmus, amelynek társadalmi uralmát és intézményeit 1789 megsemmisítette, 1814-ben visszafoglalta elvesztett pozícióit, de történeti hivatásának hitét saját osztályán belül is elvesztette. Ez az osztály már 1789 előtt tudatában volt annak, hogy minden társadalmi ellenszolgáltatás nélkül élvezi azokat az előjogokat és kiváltságokat, amiket elődjei a királynak, tehát az országnak tett szolgálataik jutalmaként kicsikartak, a szó szoros értelmében „kiverekedtek” maguknak. Ez az osztály, amelyet már XIV. Lajos henye udvaroncokká alacsonyított, *roturier*-kel, polgári származású egyénekké osztva meg az országlás gondjait. Amit Richelieu megkezdett és Mazarin folytatott, XIV. Lajos betetőzte uralkodásával. Végképpen megtörte a „történelmi családok” politikai befolyását, amelyek a király hatalmára féltékenyen, állandóan csorbítani igyekeztek azt. XIV. Lajos térdre kényszerítette a gögös „kiskirályokat”, feloszlatta bandériumaikat, az ellenállókat vidéki kastélyaikba szögezte, a meghunyászkodókat udvarába édesgette, meghagyta jövedelmeiket, politikai szerephez azonban nem juttatta őket. — „Az állam én vagyok” — jelentette ki gögösen ez a legabszolútabb uralkodó, saját nevével és megingathatatlan tekintélyével fedezve minden államintézkedést. Valójában polgári származású egyének állottak, mint mondtuk volt, a hivatalok élén, akiket a gögös uralkodó, persze, lakájainak tekintett, akárcsak utódai. Ezek már nem tartottak attól, hogy az elpuhult fő-

nemesség keresztezi akarataikat, s újra főrangúakat ültettek a magas állami méltóságokba, de ezek a főurak színekurának tekintették tisztségüket, — vagyis csak névlegesen voltak miniszterek, munkájukat valójában az alájuk rendelt polgári származású kabinetfőnökök látták el. Így nyomult fel láthatatlanul a XVII. század közepétől kezdve a gazdaságilag mindinkább erősödő polgári réteg a hatalom közvetlen közelébe, miután a társadalom egyéb területein már minden fontos kulespozíciót a birtokába vett.

A restauráció, a feudalista társadalmi rend helyreállításának elve, sikertelenségre ítélt kísérlet volt. A történeti családok visszanyerték ugyan társadalmi tekintélyüket, de politikai befolyásukat kezdettől fogva meg kellett osztaniok a polgárság ama rétegével, amely gazdasági megalapozottságára való hivatkozással, részt követelt a kormányzásból, a bankárokkal, a vállalkozókkal és a szabad verseny ideológusaival. 1815 után ezek jelentették a valóságos Franciaországot. Ővük volt a hatalom, ővük volt a jövő. Csak a jelszót kellett kiadniok, hogy a feudalizmus kártyavára összeomoljon. A Bourbonokkal végleg felszámoló 1830-as forradalom mögött egy bankár állt: Lafitte.

Amögött a réteg mögött, amely 1830-ban hatalomra került, persze már új polgári, sőt, hovatovább proletári rétegek jelentkeztek a hatalomban való részvétel igényével. Erről azonban a polgárkirályság vezető rétege, a nagypolgárság hallani sem akar. Ellenkezőleg: minden erőfeszítése arra irányul, hogy a politikai hatalmat monopolizálja. Ahelyett, hogy a választójog kiterjesztésével szélesebb alapot teremtett volna a maga uralmának, ragaszkodott a magas adókuleshoz, megvetette a „vagyon-talanokat“, s parvenü törleszkedéssel igyekezett érdekkörébe vonni a Faubourg St. Germain főúri családjait. Balzac, a polgárkirályság korának e félelmetesen őszinte krónikása, nagyszerűen írja meg regényeiben, milyen hajlongó alázatossággal fáradoznak e korszak finánc-nagyságai abban, hogy az előkelő társaságba bekerüljenek. Fáradozásuk nem is volt mindig sikertelen, akár-mennyire vonakodnak is a kék vérűkre büszke főúri családok megnyitni a maguk szigorúan zárt körét a rossz-

szagú úrgazdagok előtt. És itt egy különös jelenséget észlelhetünk. A főúri osztály legkiválóbbjai megkísérik viszszaadózni, újra kezükbe venni a társadalom irányítását. Származásuk, családi múltjuk jogán úgy érzik, kötelességeik vannak a társadalommal szemben. Amit maguk körül látnak, felháborítja finnyás erkölcsi érzéküket. A kor jelszava a gyarapodás. Felülről kezelve a közügyeket, az a benyomásuk, hogy mindenki, aki a porondon túlekedik, csak „keresni akar“, csak a hasznót tartja szem előtt, úgy fogva fel a pénzt, mint valami szerszámot, amelynek nem szabad pihennie, különben megrozsdásodik, amelyet tehát minduntalan megforgat, folyton belefektet valamibe, amely mindig „kinn“ van, hogy meggyarapodva kerüljön vissza, amelyet folyton lefölköz, de nem arra használja fel, amivel vastagodott, hogy az életét szebbé tegye, hanem a felesleget is beveti az érték-többlet-kitermelés lélektelen procedúrájába. Amit látnak — a kapitalizmus első, jócskán brutális megnyilatkozásai —, aggállyal tölti el őket az emberiség jövője felől. Visszataszítónak találják a felnyomuló osztály önzését. Az a benyomásuk, hogy ez osztály uralma megsemmisüléssel fenyegeti az emberiség szellemi értékeit. Ugyanazzal az erkölcsi borzadállyal figyelik a polgári felfogás térhódítását, mint ma a polgárság a kommuniztákat. Ellenszenvük idealistákká teszi őket. Megállapítják mindazt, ami a kapitalizmusban gyilkos és embertelen és nem veszik észre viszonylagos, pozitív értékeit. S ez érthető. Az idealista mindig a szépet, a jót akarja, az „abszolút eszményt“ és nem a szükségeset. A szükségesnek pedig az a tulajdonsága, hogy éppen, mert szükséges, a leghétköznapiabb köntösben jelentkezik. Alattomosan, szürkén, lueskosan, ünnepteienül. Mint az árvíz, úgy jön; alámosva a pusztulásra ítélt intézmények alapjait. Ezért lesznek a pusztulásra ítélt rend jobbjai, akik kasztjuk történeti szerepét eljátszottak tekintik, egy távolabbi — a közvetlen aktuálisnál méltányosabb — társadalmi rend apostolai. Ami nem jelenti azt, hogy hiú álmodozók. A történelem dialektikus folyamat, azaz minden mozzanata hagy hátra valami kívánni valót. Hogy a szükséges megvalósuljon, kielégületlenül kell hagyni egyéb igényeket, amelyek pillanatnyilag „nem fontosak“,

„másodrendűek“, amiknek a kedvéért nem állíthatjuk meg a folyamatban lévő társadalmi processzust, de mi-helyt megvalósul az a társadalmi állapot, amelynek érdekében a történelem vajadásba jött, a lényegtelen azonnal lényegessé válik és újra papírendre kerül, mint igény, mint a következő lépés történelmi feladata.

Milyen vonatkozásban állanak, kérdezzük mármost, a francia 48 célkitűzéseivel a magyar 48 forradalmi megmozdulásai?

Első pillanatra elképesztően hangzik forradalomnak ismerni el egy olyan mozgalmat, amelyet főurak izgatója készít elő, amelynek első miniszterelnöke a leggazdagabb magyar főurak egyike, gróf Batthyány Lajos, amelynek lelke Kossuth, aki forradalmári tevékenységében sem szűnt meg körömszakadtáig védeni a magyar nemesi réteg politikai szupremáciáját. De hiszen, amint már rámutattunk, a francia 48-at is olyan mélységesen arisztokratikus egyének, olyan vallásos érzületű politikusok készítették elő, mint Lamartine és Lamennais. Hogy lehetséges ez? Már rámutattunk volt. Meg akarták őrizni, akár engedmények árán is, osztályuk számára a társadalmi vezetés szerepét. A fejlődést azonban nem eszmék irányítják, hanem kényszerűségek. A termelés során lévő rendje félretolta e fennkölt és fellengzős személyiségeket, akik elvesztik kezdeti befolyásukat, elkeserednek, elhallgatnak, visszalépnek, vagy kifejezetten ellene fordulnak a forradalomnak. Az igába fogott természeti erők ipari kiaknázásával a vállalkozó tőke érdekei szabják meg a világ státusát. A XIX. század a kapitalizmus kibontakozásának története.

A forradalmi hullám, amely 1848-ban megrázkódtatta a trónokat, ez a forradalom, amelyben először lép fel Európa nyugati, mindinkább iparosodó államaiban a proletariátus a maga politikai és gazdasági követeléseivel, Magyarországon is átesapott. Csakhogy az ország különlegesen visszamaradott, mereven agrárfeudális strukturáján megtörték, s eltorzultak a februári forradalom jelszavai. Magyarország nemcsak Franciaország mögött maradt el, amely már 1789-ban (a rákövetkező időleges visszaesések ellenére) végérvényesen polgári társadalommá alakult át, de Ausztria mögött is, amellyel

1526 óta közös uralkodó alatt élt. A két kötöttség, amely Magyarország társadalmi strukturáját megmerevítette, s gazdasági lehetőségeinek szabad kibontakozását évszázadokon keresztül megakadályozta, ismeretes. Az egyik az Ausztriával kötött államközösség, a másik Werbőczy Tripartituma. A magyar nemesség a Dózsa-lázadás megtorlásaként megfosztotta a magyar parasztot földjeitől. Azok az urak tulajdonába mentek át. (Totius terras proprietatis ad dominum terrestrem spectat. Werbőczy Tripartitum III. 30.) A paraszt ezzel jobbággyá süllyedt. A helyet, hol született, nem hagyhatja el (glebae adstrictus), örök szolgaságra van ítélve, önmagával és vagyonával nem rendelkezik. Az önrendelkezésre való jogcím a földbirtok, földbirtokos pedig csak nemesember lehet. A jobbágy le kell, hogy adja mindennemű termésének egyharmadát, esetleg egykilencedét, nincs joga örölni, erdőt irtani, szeszt főzni, halászni, vadászni; száznégyszer kétkezi, illetve ötvenkét ígás robotnappal tartozik földesurának (úrnapok), s mindezen felül viselni tartozik az állam összes terheit, a házi és hadi adót. A Werbőczy Tripartitum leszögezi, hogy nemesember adót nem fizet, az kizárólag a jobbágyságot terheli.

Magyarországot ellenállhatatlan történelmi kényszerűség és messzemenő politikai észszerűség készítette arra, hogy a mohácsi katasztrófa után az akkor világbirodalommal rendelkező Habsburg uralkodóház védelme alá helyezze magát. Önrendelkezési jogáról azonban nem mondott le, azaz mindvégig fenntartotta azt a közjogi fikciót, hogy Ausztriával szemben semmi sem kötelezi, azon kívül, amit a közös uralkodóra való tekintettel, saját jószándékából megajánl. III. Károlynak ugyan sikerült elismertetni Magyarországgal a Habsburgok jogát a magyar koronára, a rendek ezzel szemben kikötötték, hogy minden uralkodó tartozik trónralépésekor esküvel megerősíteni a magyar uralkodócsztály törvényben biztosított kiváltságait. Ezek közé tartozik az is, hogy a nemes adózás helyett vérével szolgálja a királyt és a hazát. Csakhogy a saját zászlóik alatt hadbavonuló bandériumok — akármilyen jelesen viselkedtek is Mária Terézia idejében, mind kevésbbé feleltek meg a korszerű hadviselés követelményeinek. A magyar nemesség azon-

ban nem volt hajlandó hadbaszállási kötelezettségét a közterherviseléshez való hozzájárulásával megváltani. A közterheket továbbra is a dolgozó tömegek izzadták ki. A közös államháztartás Magyarországra eső részét az országgyűlések állapítják meg. A kivetendő adó nagysága minden egyes alkalommal alku tárgya a király és az ország között. A nemesség azzal érvel a korona felé, amikor igyekszik lenyomni az adó összegét, hogy a népet kímélni kell, holott a valóságban csak újabb ellenszolgáltatásokat óhajt kicsikarni a kormánytól a nagykegyesen végül mégis megajánlott adó fejében. A kormány viszont joggal érvelt azzal, hogy Magyarország gazdagabb, mint Ausztria összes tartományai együttvéve. Más eszközökhöz volt kénytelen fordulni tehát, hogy Magyarországból az államháztartáshoz nélkülözhetetlen hozzájárulást valahogy kisorsoljon. Így hát rákényszerítette az országra ipari termékeit és megakadályozta a magyarországi termelvények külföldre való kivitelét. Magyarország, uralkodó osztályának nyakassága folytán, osztrák gyarmattá süllyedt.

A nemesség közjogilag egy osztálynak számított (*una eademque nobilitas*). Valójában azonban a magyar nemesség egymástól igen különböző társadalmi rétegekből tevődött össze.

Az ország földjének túlnyomó része a kamara tulajdonába ment át a törökök kiűzése után. Ugyanese a kamara rendelkezett a felséglázadás címén perbefogott főurak elkobzott birtokaival. Az ily módon rendelkezésre álló uradalmakat a kormány politikai érdekem jutalmazására használta fel és birtokosait grófi vagy bárói címmel ruházta fel. Ezek a főurak töltötték be az ország magas közjogi méltóságait. Az udvartól való függésük következtében az összbirodalom érdekeit képviselték az országgyűléseken. A köznemesség bizalmatlan volt irányukban és hazafiatlannak minősítette viselkedésüket. A forradalmat megelőző években az arisztokratákat nyíltan megvetették. Több demokrata kismemes kijelentette, hogy arisztokráciával nem fog kezdet.

Középnemesnek az 1000—5000 holdon gazdálkodó birtokos számított. Bennük testesült meg az ország politikai öntudata! Közéleti tevékenységük színhelye a vár-

megyeház; fegyverük a királyi leiratok és országgyűlési határozatok semmibevevése, halasztgatása, passzív rezisztencia. A Tripartitum értelmében ugyan minden nemesnek, a legszegényebbnek is, joga volt kivenni a részét az ország dolgaiból, a gyakorlatban azonban a középnemességnek ez a rétege fejezte ki egyedül az 52 vármegye politikai akaratát. Ők formálták a közvéleményt.

A nemesség szegényebb része vagy a kormánytól, vagy a vármegyétől várta boldogulását. Eszerint voltak kormánytámogatók, vagy ellenzékiek. A magyar közéletben egyébként mindig nagy szerepet játszottak a familiák. Egy-egy nagybirtokos politikai magatartása szinte eldönti az egész vármegye állásfoglalását. Családi perpatvarok mélyen kihatnak a politikára.

A nemesi osztály legalsóbb rétege, a nemesi proletariátus, az úgynevezett kurta, vagy bocskoros nemesek élete alig különbözött a velük gazdaságilag egy sorban álló, egy, vagy kéttelkes paraszt életétől. Nemesi kiváltságait sem élvezték valamennyien. Az úgynevezett armális, frissütetű nemesi levéllel bíró nemesség mindig is fizette az úgynevezett házi (megyei) adót, amennyiben pedig bérelt földön gazdálkodott, az úrbérrel járó szolgáltatásokra is kötelezve volt. Szegénysége folytán hivatalhoz nem juthatott, s így politikai tevékenysége egyedül abban állott, hogy voksát áruba bocsátva, választások idején hangoskodott és korteskedett.

Íme a két vonás, amely Magyarország 48-beli helyzetét Franciaország helyzetétől megkülönbözteti: a feudális gazdálkodási rendnek megfelelő társadalmi struktúra és az Ausztriával szemben függő viszony. A 48-at létrehozó évtizedek nagyjai mindent elkövettek a visszасágok megszüntetéséért. Egyszerre kellett századok mulasztását behozniok: lemondani nemesi kiváltságaikról, beengedni a parasztok millióit az alkotmányosság sáncaiba, és felszabadítani az országot az osztrák gazdasági elnyomatás alól. Kétfelé kellett hadakozniok. A sürgetendő reformok ésszerű sorrendjét egy arisztokrata, Széchenyi István gróf jelölte ki. A történelem különös ironiája, hogy ez a gögös nagyúr, a legmagasabb eszmények megszálltja, aki nem akar kevesebbet, mint „művelté tenni a magyart“, végül a kapitalizmus szállásainálója

lesz, s minden igyekezetével azon fáradozik, hogy Magyarországot felemelje az iparosodásnak arra a fokára, amelyre az adott körülmények között csak lehetséges. Eleinte mágnásokkal tárgyal a középnemesség kikapcsolásával. A főnemesi renddel egyre bizalmatlanabb közép-nemesség nemzetárulást szimatol traktációiban, s szembeszegezi gazdasági törekvéseivel a nemzeti függetlenség primátusát. Széchenyi és Kossuth szembenállása a főúri réteg küzdelme a középnemesi réteggel az államhatalomért. A küzdelemben Kossuth marad felül. Magyarország gazdasági fellendülése csak akkor következhetett be reálisan, ha sorsa felett maga rendelkezik.

Íme a következő lapok kivonata. Ami ezután jön, nem elmélet, hanem érzékeltetés: a nagy kor eseményeinek és szereplőinek konkrét ábrázolása az előrebocsátott felismerés fényében. Az ábrázolás nem tart igényt teljességre; tudatosan, eltökélten vázlatos, kizárólag azokkal az eseményekkel és szereplőkkel foglalkozik, amelyek és akik megállítottak, gondolkodóba ejtettek. Másutt pusztán az ábrázolás örömeiben időztem el.

A könyvet Franciaországban kezdtem írni, az *Aux Trois Sergeants de La Rochelle** nevű kiskocsmá terraszan. A Pantheon negyedének utcáiban bolyongtam, mielőtt betértem oda, azokban a régi utcákban, amelyeknek házai változatlanul őrzik az 1830–40-es évek hangulatát. Egyik utcában áll még az az egyemeletes házikó, amelyben Balzac lejátszatta Goriot apó tragédiáját. Megvan a családi otthon, a Balzac-korabeli bútorokkal. Néhány lépéssel odébb megtaláltam a nyomdát, amelyben a februári forradalom első kiáltványai készültek. Megvan a régi kéziszedőgép is, mert Párizsban minden megmarad, aminek a multtal kapcsolata van, tanuskodik. Akkor leültem a kocsmá terraszan és elgondolkoztam a történelem furcsaságain. Nyilván 48-ban is ült itt egy magyar, tele reménnyel és bizakodással, az utcán hömpölygött a forradalmi tömeg és éltette a frissen kiáltott republikát. Talán hazánk is felalél végre, repesett a honfitárs szíve, s lerázza magáról az osztrák igát! A francia nép hadat üzen Európa zsarnokainak! — Egy év múlva

* „A három La Rochelle-i strázsamesterhez.”

más magyar telepedett le ugyanazon a helyen, borongó, szomorú magyar, tenyerébe hajtott fejjel a bora fölött. Vége mindennek, a szabadságharcot vérbetiporták! De néhány évvel később ugyanaz a magyar már ismét bizakodik. III. Napoleon Kossuthal tárgyal, háborúra készül; Magyarország újra fellázad a Habsburgok ellen, mint a hatalmas Franciaország szövetségese! Egy év múlva borús a szemhatár. III. Napoleon cserbenhagyta a magyarokat. Hiába volt hát minden! A passzív ellenállás nem vezet semmire, haszontalan duzogás csupán, a nemzet csak magát gyöngíti vele. S nem egyedül gondolkodik így. Az emigráció belefáradt a várakozásba. Tennivaló híján a multak számonkérésével, vádaskodással, önmarcangolással tölti az időt. A jobbak bele is csömörlöttek az acsarkodásba. Egyre-másra kéreznének haza. A vándor maga is habozik, ne kérje-e ki az útlevelét. Aztán mégis marad s Párizsban éri a nemzet makacsságának gyümölcse, a kiegyezés. Szinte úgy tűnik, mintha a mult felhővonulásként húzódna tova a változatlan jelen előtt s 1947-ben ugyanaz a pincér állana a söntés mögött, törölgetné a cinket, öblögetné a poharakat, aki 67-ben, 57-ben s így visszafelé. Persze, hogy ez illúzió. A mult megmászhatatlan; ami megtörtént, megtörtént; s úgy, ahogy. A tények megváltozhatatlanok. De csupán a tények, mint olyanok. Jelentőségük, értelmük velünk változik, alakul. Minden más perspektívát kap aszerint, hogy honnan nézem, s mikor. Nem a tények alakulnak át, hanem az értékelésük.

Az itt következő feljegyzések Párizsban készültek, számkivetettségem utolsó hónapjaiban, miközben lélekben már hazakészültem. Állhatatosan böngésztem a multat s még állhatatosabban füleltem a hazulról érkező hírekre, a folyamatban lévő forradalomnak, — az építőnek fejleményeiről. Mindez nyilván könyvemből is kiérződik, hol akaratommal, hol akaratom ellenére. Főként, hogy Párizsban írtam — Párizsban, mely olyan messze van Magyarországtól! Ez a körülmény a magyarázata annak, hogy a francia események annyira foglalkoztatnak. Igaz, hogy Bacsányi óta minden magyar Párizsra függeszti szemét, abban a szilárd meggyőződésben, hogy a franciaországi változások után az otthoni állapotok

sem maradhatnak tovább azok, amik. Ez a várakozás sohasem vált be közvetlenül. A 48-as francia és a 48-as magyar forradalom egyidejűsége csak térbeli. A kulcsszavak ugyanazok, de mindegyik mást jelent itt is, amott is. A két mozgalom képe az összehasonlításban kevés közösséget mutat. De éppen a különbözőségük az, ami elgondolkoztató.

Mindezek után még csak arra kérem a szíves olvasót, ne várjon tőlem mást, mint amit nyújthatok, — néhány zöngét, néhány ütemet, preludiumul a szabadságharc századfordulójához.

A TRÓN ÉS AZ OLTAR ÉRDEKSZÖVETSÉGE

A sok egyházi és világi címhordozó, akiket az 1789-ben kirobbant társadalmi kavarodás méltóságukból és birtokukból kiforgatott, mind azzal a reménységgel nézett a bécsi kongresszus elé, hogy az, hatálytalanítva a XVI. Lajos kivégeztetése és a waterlooi csata időpontja között létrejött társadalmi változásokat, a világ kerekét visszaforgatja oda, ahol 1789 előtt állt. A hűbéri világrend visszaállításában azonban nem sikerült maradéktalanul. Hiába próbálkozott meg vele a Szent Szövetség, a francia forradalom tényét az emberiség emlékezetéből kitörölni nem sikerült.

Minden reakció igyekszik a miszticizmus gőzébe burkolni a maga nagyon is világi törekvéseit. A vállalkozás sikerében érdekelt Egyház megbízható szövetségesnek bizonyult egész apparátusát rendelkezésre bocsátotta a reakciónak. Egyházi szónokok fájdalommal idézik hallgatóságuk emlékezetébe a közelmúlt felháborító istentelenségeit, megindult hangon intik őket magukba szállásra, a pokol kénköves tűzével s ami sokkal veszedelmesebb, börtönnel és bitóval fenyegetve azokat, akik nem hajlandók vezetelni a mult bűneiért.

Engesztelő misék, bűnbánó körmenetek, gyónásra várakozók hosszú sora a fülkéek előtt, mind arról tanusít, hogy az ördögi eszméktől elbolondított emberiség végre magához tér. A templomok zsúfolva vannak és okkal — a hatóságok szemmel tartják, ki van jelen, ki nincs. A pápa felújítja az inkvizíciót. A kitiltott szerzetesek visszatérnek s a világi kongregációkkal karöltve

kenetteljes eréllyel csepegtetik a lelkekbe a mennyei és világi üdv tanát. A mozgalom fenn kezdődött, azokban a legmagasabb körökben, amelyek a francia forradalmat megelőző évtizedekben hitetlenségükkel tüntettek. Most más a divat. Előbb csak „bon ton“* volt templomba járni, most „lelki szükséglet“. E szükséglet valódi természetét Chateaubriand könyve, a „Le Génie du Christianisme“** szemlélteti. A század küszöbén jelent meg, a pápával kötött konkordátum napján. Chateaubriand összehordta benne s mint egy ékszerészkirakatban, valeurbe állította a katolikus vallás összes szépségeit. Így lett a vallásból előbb esztetikum, spektakuláritás, társadalmi hóbort, végül járom, fékentartani a tömegeket.

Csak hogy a francia nép sokkal nyílteszűbb és józanabb, sem hogy szó nélkül hagyta volna ezt a szellem szabadsága ellen irányuló merényletet. En *France tout finit par des chansons*,*** tartja a szállóige. De szólhatna így is: *tout commence*.**** A nép, amíg más módja nincs rá, nótával kritizál, védekezik, mindaddig, amíg a föld alá nem dalolja, mint a Kalevala varázslója ellenfelét.

Igy éneklí ki időtlen idők óta a francia, így éneklí ma is, ami elkeseríti, ami felháborítja, ami nem tetszik neki. A műfajnak nagy multja van. Kezdve a középkori menestrier-ektől, az udvari körök botrányait kipécéző gúnydaloktól a forradalmi indulókig, a nótázás nem szűnik meg soha. Sötét időkben, mikor a sajtó elnémul, mikor az országra nehezedik az elnyomatás, egyedül a dal fejezi ki a tömegek érzelmeit. Erre a multa támaszkodtak a proletariátus első költői, ehhez a költészethez nyúlt vissza Aragon a német megszállás éveiben, ezt a hagyományt folytatja Jacques Prévert, akinek költeményeit a magyar származású Kozma melódiáira éneklí a párizsi munkások. Ami tegnap Aragon volt, ami ma Jacques Prévert, az volt P. J. Béranger a restauráció alatt: az önértetében megalázott francia nép hangja, tiltakozó szava.

Béranger 1814-ben kezd szerepelni. 1814-ben, amikor

* Jó modor.

** A kereszténység lángszelleme.

*** Franciaországban minden dalban csendül ki.

**** Azzal kezdődik.

a császár elmenekül, a szövetséges hatalmak megszállják Franciaországot, ami megalázó ugyan, de nem fenyegető, mert nem perzselik fel a várost, nem rabolnak, és nem erőszakoskodnak, hanem vásárolnak, költenek, fogyasztanak — habzsolják Párizst, megrészegednek levegőjétől, ellepik az éttermeket és a kávéházakat, nyüzsögnek, hemzsegnek, fellendítik az ipart és a kereskedelmet. A világ, melynek Franciaország a forradalommal hadat üzent, a győztes, kíváncsi világ most átesap Franciaország felett, mint „idegenforgalom“.

„Mi csak a zsarnoktól akartuk Franciaországot megszabadítani“ — hangoztatják a szövetséges uralkodók és diplomataik. Talleyrand, a fondorlatos politikus elébe utazik a hazatérő XVIII. Lajosnak és meggyőzi arról, hogy az 1789 előtti állapotok maradéktalan visszaállítása véres polgárháborút idézne elő. XVIII. Lajos elég értelmes ahhoz, hogy belássa ezt. Annál is inkább, mivel szövetségese, Sándor cár, ugyanígy vélekedik. Így hát, amikor trónját elfoglalja, esküt tesz a Charte-ra, azaz megfogadja, hogy alkotmányosan uralkodik. Csakhogy Napoleon egy év múlva partra száll s esodák esodája, ugyanaz az ország, mely egy évvel előbb megkönnyebülve fellélegzett a zsarnok bukására, újra mögéje áll. A szövetségesek kénytelenek még egyszer felvenni a harcot a korzikaival. Napoleon hónapokig ellenáll. — Aztán végleg lebukik csillaga. A kiábrándulás irtózatosa. A szövetséges hatalmak megszigorítják a békefeltételeket, évekre megszállják Franciaország megerősített városait, XVIII. Lajos kormánya kénytelen megfenyíteni, halálra ítélni, legalább is börtönbe küldeni azokat a tábornokokat és magasrangú tisztviselőket, akik hűség-esküjüket megszegve Napoleon mellé állottak. Hiába mérsékli XVIII. Lajos párthíveit, hiába tartja be becsületesen az alkotmányosságra tett esküjét, a nemzet nem bocsátja meg neki, hogy a szövetséges hatalmak ültették a trónra. A nemzet, melytől Európa reszketett, nem tudja elviselni a megszállás szégyenét, a területében szenvedett csorbitásokat. Ugyanolyan lázas és nyugtalan, akárcsak Magyarország 1918 után.

Kedélyhullámozásait Béranger dalai tükrözik. A költő egyáltalán nem forradalmi jelenség. Kis, köpcös em-

berke, jóval idősebb benyomást tesz a koránál. Tipikus kispolgári figura; az lelkiületében és érziületében is. Dalainak túlnyomó többsége csöpög az érzelmességtől. Sűrűn énekel Lisetteről, a madáreszű kis francia lányról, aki csélesap s akit mégse lehet otthagyni, padlás-szobákról, melyekben több a derű, mint a palotákban, a koplaló diákról, a borról és a szerelemről, léha örömről és könnyű bánatról... Máskor a „régí jó idöket“ siratja vissza... a napoleoni Franciaországot, mintha csakugyan olyan nagy boldogság lett volna a császár parancsára fűbe harapni Itáliában, Sziléziában, vagy megfagyni Oroszország hómezőin. Béranger minderről nem akar tudni. Ő csak Franciaország dicsőségére emlékszik, arra már nem, hogy az mibe került. Közönsége kispolgári képzeletéhez idomítja, gyúrja, kedvesíti a zsarnokot. Grandiózus képességeit elhanyagolva azt dicsőíti a császárban, amit az átlagember is méltányol, amitől az átlagember elérzékenyül. Így nem áttall azzal érvelni a napoleoni korszak dicsőítésénél, hogy abban az időben „mindenki jól keresett“.

*Quoique consul, Bonaparte a su s'y prendre
Pour apaiser tout genre d'opinion:
De grand travaux il a fait entreprendre
L'on ne pensait qu'à son occupation...*

*Napoleon, a konzul, tudta, mit tesz,
Elégedetlen nem volt senkise:
Munkára buzdult tőle ott az, itt ez
S mindenkinek csak dolgán járt esze.*

Akkor így volt — éneklí a kispolgári költő. — De hogyan van ma? Kinek megy jól ma? Csak az idegenből hazatért nemesuraknak és a papoknak. S hallgatósága a *Le Gigot de Caën L'Academie du Caveau, a Chat qui pisse** s más hasonlóan pittoreszk elnevezésű gognettes-k (csapszék) törzsközönsége karban éneklí vele a Carabas márkít halhatatlanná tevő strófákat:

*Lám, e vén márkínak
Legyőzött nép vagyunk mi csak.
Ösztövé nyergesen
Jött messze földről peckesen.*

* Caeni sült, Pinceakadémia, Hugyozó macska.

*Az ősi vár
Köszönti már.
Vele ősi szablya,
Azt forgatja jobbja.
Le a kalappal mélyen!
Carabas márki — éljen!*

*Várnagy és főcseléd,
Jobbágy, paraszt meg csőcselék,
Én vagyok, így kiált,
Ki restauráltam a királyt.
De ha jogom
Meg nem kapom
S rangom, fékomadta!
Nagy baj lesz miatta!
Le a kalappal mélyen!
Carabas márki — éljen!*

*Életem kellemes.
Adót, pimasz ne emlegess.
Brtokos nemesek
A köztehertől mentesek.
Véd kőtorony,
Kard és szurony,
S ha belém köt az állam,
Megjárhatja nálam.
Le a kalappal mélyen!
Carabas márki — éljen!*

*Jó papom, bosszú kell?
Csak szedd a dézsmát s osszuk el...
S lásd meg, nép, te barom,
Mi a hűbéri hatalom.
Enyém a vad,
S ha szűz akad,
Úri jog szerint én
Foglalom le szintén.
Le a kalappal mélyen!
Carabas márki — éljen!*

Plébános, füstölőt
 Lóbálva járj gazdád előtt.
 Üsd-vágd a gaz pórt, meg se állj!
 Az ősi jog
 Így állni fog
 S épen hagyom hátra
 Késő unokákra.
 Le a kalappal mélyen!
 Carabas márki — éljen!

(Gáspár Endre fordítása)

Furesa idők! A reakció elterpeszkedik Európa fölött. Az egész kontinens Metternich ellenőrzése alatt áll, Párizsig azonban csak a tekintete ér el, a keze nem. Ez a nép nem gyúrható, mint a viasz. Párizs nem veszi komolyan Metternichet. Gúnyolja, kineveti rendszerét és keblére fogadja mindazokat, akik a rendszernek ellenségei.

Egy ember bandukol az uccán, a neve Börne. Németországból, ahol rendőrségi díjnok volt, származott ide. Most ujságíró. Előadásról jön. Párizsba emigrált honfitársainak beszélt a polgárember méltóságáról. Meghallgatták, megtapsolták, ami nagyon jól esett neki, mert gyönyörű érzés, ha az embert elismerik, felemelő érzés, többet ér, mint a pénz, bár pénzhez jutni sem utolsó dolog. De a dicsőség a pénznél is boldogítóbb. Már a quartier-jában jár, ahol ismerik. Jól esik neki, hogy köszöntik, hogy nem tekintik jött-mentnek. Megszokták. Valósággal a quartier képéhez tartozik. Vajjon vett-e Wohlné halat? — kérdi magában egy halaskofa kosara előtt. „Votre dame a déjà passé“ — mondja a kofa. Az öreg elégedetten mosolyog. Csuka lesz ebédre dióval! De még korán van. Még egy cikket megírhat.

Lakása kicsi, de megvan mindene, amire szüksége van, asztal, karosszék, vánkos a feneke alá, kalamáris, toll, írópapíros. Asztalán a megkezdett cikk. Habozás nélkül folytatja, ahol abbahagyta. A cikk Metternichről szól, mint rendesen. A kancellárról, örök témájáról. Met-

* A hölgy már itt járt.

ternichet vágja, szapulja most is. Hányadszor? Ötvenedszer? Századszor? Gyönyörűséggel szaporítja a sorokat, gúnyos mosollyal a szája körül. Dávidra gondol, bibliai ősére és Góliátra. A toll különb fegyver, mint a parittyá.

A cikk elkészül. Hátravonul, kezet mos, aztán visszajön és átolvassa, amit írt. Meg van elégedve magával. Minden mondata telitalálat. Gott soll mein Metternich leben lassen — dörzsöli a kezét. — Mit csinálnék nélküle?

A ROMANTIKUS SZÉCHENYI

Artois grófja, a későbbi X. Károly még elődje életében kotériát szervezett azokból, akiknek XVIII. Lajos nem volt elég reakciós. Nyiltan megmondta, hogy a charte-ot összeegyeztethetetlennek tartja a királyi méltósággal s hogy ha uralkodó lesz, nem fogja tűrni, hogy Istentől való jogai — illetőleg kötelességei — megnyírbáltassanak. Hogy a trón és az oltár szövetségét kifejezésre juttassa, Reimsban kívánta megkoronáztatni magát a régi francia királyok koronázó templomában, a hagyományok összes külsőségeivel. Mi sem természetesebb ezek után, minthogy a reakciós udvarok bizalommal és rokonszenvvel fogadták örökségbe lépése hírét s különleges gonddal összeválogatott, különösen díszes küldöttségekkel képviseltették magukat a koronázási ünnepeken.

Az osztrák küldöttséget a monarchia leggazdagabb mágnásainak egyike, Esterházy Pál herceg vezette. Nevének nemzetközi csengése volt. A mellé beosztott szárnysegéd nevét azonban az előkelő urak és hölgyek, akikkel Párizsban és Reimsban összekerült, nemhogy megjegyezni, de még csak kimondani sem igen tudták. Szé... eddig még csak ment, de ami utána következik... Mindenesetre mágnások voltak, teljes jogú tagjai ama kissozómú társaságnak, melybe csak beleszületni lehet, de bejutni nem. Mágnások voltak, azaz világfiak, bárha magyarok. Ez a körülmény a hercegnél nem tűnt fel. Társa azonban hivaikodott vele. „A világ első fajtájából való vagyok“ — mondta egy angol hölgynek. Mire az, semmit sem tudván a magyar nemzetről, faggatni kezdte, mik e kiváló fajtának a különös érdemei. A magyar gróf

zavarba jött. Végül is azt mondta, hogy a magyar nép a hunoktól származik s minden tagja született lovas. Aztán elhallgatott, majd kesernyően folytatta: „Ha már vizsgára fog, be kell vallanom, hogy valójában elmaradt nép vagyunk. Parasztjaink nagyrésze írástudatlan, vidékenként más-más nyelven beszél, szolgai alázatossággal engedelmeskedik néhány ezer embernek, akiknek javarésze épp olyan tudatlan és koldus, mint ők, de büszkék nemesi kiváltságaikra, amiknek jogán mindegyik olyan felsőbbbségtudattal uralkodik eselédjein, akár a keleti pasák.“ Majd meg azzal kérkedett, hogy olyan gavallérok, mint a magyar mánások, sehol nincsenek. „Én sem rugaszkodtam el a fajtámtól; rangom kötelez. Van bennem is hajlam a szertelenségre. Kimondhatatlanul dölyfös is vagyok. De van bennem valami józanság is, valami számolási kényszer, mely arra ösztökél, hogy megszorítsam kiadásaimat s körmére nézzek ispánjaimnak.“

A társaságbeli hölgyek érdekesnek találták a grófit, hosszúkás, sárga arcával, busa fekete szemöldökével. Összetett lélek, állapították meg róla; tipikus képviselője korának és körének. Talpraesetten fejezi ki magát, cinikusan, fesztelenül, kesernyős öngúnnyal. Olyan valaki benyomását teszi, aki nagy dolgokra van hivatva, ha a külső nehézségek mellett le tudja győzni azokat a belső kétségeket is, amelyekkel szemmel láthatólag viaskodik.

A diplomáták az oltártól balra eső pillérek mögött emelt páholyból szemlélték a koronázás ceremóniáját. X. Károly egész hosszában földre borult a pápát képviselő hercegérsek előtt. Az felemelte s a Szentatya áldásával Franciaország királyává kente. Ebben a pillanatban madarakat bocsátottak szabadon; úgy röpdöstek a templomban, mintha az önmagát megsokszorozó Szentlélek ereszkedett volna le a mennyekből minden egyes résztvevő feje fölé. A király rózsaszínű selyempalástban fogadta a főrendek hódolatát.

Széchenyire különös hatást tett a koronázási ünnepély. Voltak pillanatok, mikor elfogódottságot érzett. Oltár és korona! Egy misztikus tartomány kettős kapuja, melyet szőnyegek, selymek, piros és lila stólák, liliomok, galambok, drágakövek és édes illatok materializálnak — szuverén világ, melynek származásánál fogva honosa.

Pápa és király, herceg, gróf, báró, márk, vikomt, kard és kereszt — egy fogalomkör — és vitathatatlan valóság. De a forrás és lelkesedés, mely pillanatokra előnti, már nem olyan magával sodró, mint még néhány évvel előbb lett volna. Akkor még mindent helyben hagyott, mint Isten akaratából valót. Akkor még arra kérte kebelbarátját, báró Wesselényi Miklóst, akivel Tugendbundot* akart alapítani, hogy ne botránkozzék meg, ha imazsá-molyán térdelve találja. De mikor ugyanezzel a Wesselényi Miklóssal fölkereste franciaországi útjuk során a rideg életmódjukról ismeretes trappisták kolostorát, akkor a szerzetesek, akik folyton bőjtölnek és száraz kenyérenél, vízben főtt, sótlan főzeléknél egyébvel soha nem élnek, akik álmukat is megrövidítik, hogy azzal is többet könyöröghessenek a bűnbeesett emberiségért, már csak hideg csodálkozást váltottak ki belőle. „Mi tarthatja fel az idők szelét?” — kérdezte magától már akkor. „És nem fognak-e néhány évezred alatt a keresztények is megszűnni? Nem fogják-e végre az emberek a fanatizmus, a tévhit és a csalás képzelgése helyett inkább a szívüktől s értelmüktől megkérdezni, hogy mit tegyenek, mit higgyenek?” Nem jegyezte-e fel már évekkel ezelőtt naplójába ezt a gondolatot: „Egyik vallás a másik után ég ki, de a vallásos érzületet, mely alkotta mindannyit, nem lehet az emberiségből kiölni. Ha Tyrtaeus azt mondja, hogy Isten az embereknek kezdetben testben jelent meg, majd, mint hang, később csak álomban, megvilágosodás által: akkor szép értelme van a mai és az elkövetkezendő idők számára, ha álmon költészetet értünk és megvilágosodáson filozófiát.”

Mindez újra végigcikázik benne a reimsi székes-egyházban. Vannak pillanatai, mikor megindítónak találja az oltár és korona szövetségének ünnepélyes megerősítését, melybe bevonatott. Pillanatokra újra előnti agyát az ősi dolyf, hogy a szövetségnek ő is érdekeltje s részese. Ám ez a megállapítás már nem tölti el oly biztonsággal, mint valaha. Mi tette, hogy biztonság-tudatát, mely oly természetesen falkadt helyzetéből, mely oly melengető és megnyugtató, egyre gyakrabban kénytelen védeni, amikor magával vitatkozik? A vallások

* Erényszövetséget

kiégnek. Egyik a másik után. És velük mindaz a földi biztonság, mely rajtuk alapul.

Másnapját újra társaságban tölti. Az angol hölgyről kiderül, hogy skót, aminek a magyar kapitány igen örül, mert tiszteli a szabadságszerető népet, mely vad hegyei között oly szívósan ragaszkodik hagyományaihoz. „Járt Skóciában?” — kérdi a hölgy. „Soha” — feleli a gróf. „Csak Sir Walter Scott regényeiből ismerem.” A hölgy mosolyogva hallgatja az exotikus gróft és ildomosnak találja megkérdezni tőle, van-e valami hasonlatosság a skótországi szokások és a magyarhoniak között. „Tömerdek” — állítja lelkesen a gróf. És felsorolja az egyezéseket. Mire a lady azt válaszolja, hogy a főurak vezetése alatt álló *clanok** vetélkedése — vezérmotívuma Walter Scott regényeinek — semmiképpen sem jellemző Skócia jelenlegi társadalmi viszonylataira. Skócia, akár csak Anglia, mindjobban iparosodik. „Már akkor a mi viszonyainkat jobban szeretem” — feleli a kapitány s a skót fenyvesek és sziklarengetlegek képét, mely szeme előtt áll, eltakarja egy másik jelenés —, maga előtt látja kastélyát megszámlálhatatlan ablakaival és széles feljárójával, ispánját, amint jelentést tesz a birtok állapotáról, főkomornyikját, aki karos gyertyatartóval lépdél előtte, mikor nyugovóra kíséri, a parkot, az ősz borongó rozsdaszíneiben és önmagát hatlovas hintón s mit még? A falut a kastély alatt, a szalmafedelű házakat, az utca közepén álló kútágast, a kerítések mögül ugató kuvaszokat, az út árkában kaparászó csirkéket, a bőség árnyékában szorongó nyomorúságot. „Meséljen még a hazájáról” — kérleli a skót hölgy. De a kapitány elkomorodott. Azonban nem lógatta sokáig a fejét — könnyelmű volt és fiatal. Hamarosan visszatért a jókedve. Visszakísérte anyjához a skót grófnőcskét, átment a kártyaszobába, elvesztett tíz aranyat a fáraón, csatlakozott egy italozó kompániához s megvirradt, mire ágyba került.

A Reimsban töltött hét minden órája ki volt töltve ünnepekkel és látogatásokkal. A fiatal kapitány rengeteg ismeretséget kötött és igen népszerű lett. Különösen a hölgyek rajongtak érte. „Csak az a kár, hogy

* Nemzetségek

érdeklődése oly egyoldalú" — ítélkezett egyik felőle. „Semmi más nem érdekli, mint a lovak. Kérdeztem tőle, van-e versenystállója? Azt felelte, hogy Magyarországon még ismeretlen fogalom a futtatás, de rajta lesz, hogy e nemes szórakozást hazájában is megkedveltesse.“ „Én nagyravágyónak tartom“ — mondta egy másik. „Elégedetlen a rangjával és azt állítja, hogy már régóta őrnagy volna, ha nem magyar.“ „Nekem azt mesélte“ — mondja egy harmadik —, „hogy szeretne kivándorolni Amerikába s mint Atala, új életet kezdeni a vadak között.“ „Nekem megvallotta, hogy mélységesen hívó, elalvás előtt számot vet lelkiismeretével és minden napját azzal kezdi, hogy kitartásért, erőért könyörög Istenhez.“ „Nekem megvallotta, hogy naplót vezet.“

Szenvedélyes lóbarát, törtető katonatiszt, világfájdalmas romantikus, mi lesz a fiatal kapitányból? — találgatják alkalmi, de személyével azonnyomban rokonszenvező ismerősei. Mi lesz e komoran gáláns, regényesen rajongó, mérhetetlenül nagyratörő, tépelődő katonatisztból? Mi lesz e naplóíró, romantikus akaratemberből, aki úgy utazik végig Franciaországon, hogy alig néz körül, mert egy népet sem tart különbnek, mint a magyart. Mi lesz belőle? Még nem határozott. Diplomátának készül, de talán jobb volna katonai kitüntetéseit szaporítani, vagy beleházasodni valamelyik német fejedelmi családba és rokonságba kerülni a Habsburgokkal, vállalni a birodalom irányítását, leváltani Metternichet. Metternich az eszménye, apjánál is erősebb komplexuma, akit állandóan bírál s aki egyben példaképe is, akit felül kell múlnia. Fellobbanások, elhatározások és letörések viharoznak a lelkében, félelmetes önvádakkal alászínezve. De mindezt valami mérhetetlen dölyf fogja egységbe. „Az a sejtelem él bennem, hogy valami jobbra születtem, semmint hogy egy asszony lábainál sóhajtozom és epekedjem egy életen át. Érzem férfiaságom és büszkeségem. Ó, csak lehetnék egyszer sok embertársamnak áldás, vigasztalás!“

Neve, vagyona, lehetőségei kötelezik. De előbb önmagát kell tökéletesítenie. Ez készíti arra, hogy szövetségeket keressen, kebelbarátokat, azzal a megállapodással, hogy kölcsönösen figyelmeztetik egymást hibáikra, mu-

lasztásaikra s egymást támogatva törnek az erényben való tökéletesedésre. Mert az ember gyarló. Megdöbbenve hallja, hogy Wesselényi Miklós véresre veri vadászát. Felélősségre vonja, Wesselényi beismeri cselekedetét, összeborulva sírnak az emberek gyarlósága felett. Milyen lehetek én? — kérdi döbbenve magától Széchenyi. — Mi lappanghat bennem, aki sokkal rosszabb vagyok, mint barátom, az emberek legnemesebbike? Aztán kirántja magát az önkinzás poklából. Tettekre szomjazva, cselekvésre szólítja fel kebelbarátait. „Hogy egyetlen napot sem tudnál arra áldozni — írja Esterházy Károlynak —, hogy végre valami hasznos intézményt létesíts hazádban, nagyon fáj nekem. Ha olyan emberek, mint te vagy, nem ragadnak meg minden alkalmat arra, hogy hazájuknak hasznára legyenek, akkor Isten bizony sírni kell afelett, hogy az ember magyarnak született.“ Elhatározza, hogy lovakat vásárol Londonban, hogy megkedveltesse a magyar főúri társasággal a lóversenyeket. Nevetségesen kicsinyes kezdet, de a közös érdeklődés ürügyén mégis csak összehozza az embereket. „Meg vagyok győződve arról“ — írja —, „hogy a civilizáció és az emberi társadalom haladásának titka a közösségi érzésben rejlik.“ Előbb lóversenyes, aztán kaszinók s mi azután? Valami szomorú érzése van.

Ez a szorongás öröklött vonás. Magával meghasonlott lélek apja is, gróf Széchenyi Ferenc, az egykori szabadkőműves, József császár bizalmas embere, akit a reakció hidegre tett s aki most éppoly sértődött, éppoly zsémbes, mint Tolsztoj feledhetetlen figurája, a vén Nikoláj Bolkonszkij herceg. De míg az élete végéig megmarad istentagadó volterianusnak, Széchenyi Ferenc gróf megtért Istenhez s buzgó katolikus lett. Mi volt az a megrázó esemény mely ezt a felvilágosult, erélyes, élénk szellemű embert kiforgatta magából, zárkózzottá, komorrá tette? Fia, István négy-ötéves lehetett akkoriban. Tehát csak később érthette meg, mit jelentettek a sugás-búgások, ijedtségek, csukott ajtók mögötti tanácskozások. Mind-ebből csak annyira emlékezett, hogy volt egy idő, amikor türelmetlenkedtek vele, ha kérdezősködött, de arra az es-tére még élénken emlékszik, amikor egy fiatal jurátus rontott be hozzájuk, akivel apja a szobájába zárkózzott.

Arra is emlékezett, hogy apja este írásokat hajigált a tűzbe, megvárta, amíg porrá hamvadnak, majd parancsot adott az inasnak, hogy kaparja össze a hamut, hordja ki és szórja ki a szélbe. Hajnóczy József utolsó látogatására is emlékezett. Hajnóczy látogatására, aki apja titkára volt, majd alispán lett, királyi tanácsos és a mindenható Széchenyi familia jogtanácsosa. Apja vele is szigorúan bezárkózott. Hogy mit beszéltek, nem lehet tudni. De Széchenyi István emlékezni vél rá — vagy csak képzelem? — hogy hallotta, amint apja bent ezt mondja erélyesen: „Nein, da geh ich weiter nicht mit. Ich kann nicht und ich will nicht“.* Bécsben akkor már kezdték figyelni a „jakobinusokat“. Már megindult az eljárás Habenstreit térparancsnok, Franzstädter városi tanácsos, Wolfenstein állatorvos, Häckel kereskedő és mások ellen. Még az új császár egykori nevelője, Rieder András is belekerült. S mire beállt a hideg, Magyarországon is megkezdődött a gyanúsak elleni hajsza. Börtönbe kerültek: Kazinczy Ferenc és öccse Miklós, báró Révay László, Verseghy Ferenc, Öz Pál, Szentjóni Szabó László költő, Szulyovszky Menyhért törvényszéki elnök, Juhász János premontrei szerzetes, Aszalay János jurátus és író, Landerer Mihály könyvnyomtató, Krigeiszt Ferenc joghallgató és még számosan. A legkülönbek. A vádirat szerint e személyek összeköttetésben álltak Martinovics Jakab ferencrendi tanárral, összefogva vele az államrend erőszakos felforgatására. Ismerték, olvasták, másolták, terjesztették és magyarázták a barát felforgató írásait. A művelt emberek megrontására készült *Reformátorok*-at és a népies hangon írt *Polgár és ember* címűt, melyet az egyszerűbb emberek megrontására írt. Az elfogottakat Bécsbe hurcolták. De ezzel még nem ért véget a rémület. Hírek keringtek, hogy Németh János vizsgálóbíró újabb áldozatok után szimatol, rangra, méltóságra való tekintet nélkül. Álhírek keringtek Esterházy Károly és Illésházy István grófok küszöbön álló letartóztatásáról. Ez ugyan nem következett be, de a híresztelés nem volt alaptalan. Esterházy Károly gróf levelet kapott Németh Jánostól. „Ha gróf úr fellá-

* Nem, ezen az úton nem követhetem. Nem tehetem nem akarom.

to gat Bécsbe, amit felettébb ajánlok, ne mulasszon el megtisztelni látogatásával, még ha az költségébe kerülne is. Mert ha elmulasztaná, az még költségesebb lesz.“ A gróf megértette az üzenetet és tízezer forinttal elérte, hogy Németh János nyugton hagyta. A vádlottak felett nem bécsi komisszió, hanem a magyar királyi tábla ítélkezett. Tízet fővesztésre ítelt, a többiek börtönbüntetéssel úszták meg az ügyet. Elsőnek Sigrayt végezték ki, aztán Szentmarjait, Laczkovicsot, Hajnóczyt s végül Martinovicsot. A többiek kivégzése máskorra maradt. *Qui habet tempus, habet vitam.** Megfellebbezték az ítéletet. Fellebbezésük a hétszemélyes Tábla elé került és megtörtént az a gyalázat, hogy a magyar bírák súlyosbították az ítéletet. Nemcsak a fővesztésre ítelt Szolárcsik, Öz Pál, Kazinczy Ferenc, Verseggy, Landerer, Verbovszky, Szén, Szulyovszky, Szlávay János és Szentjóbi Szabó László kegyelmi kérvényét utasították el, de a királyi táblától szabadságvesztéssel sújtott Hirgeiszt, Szmétánovics és Uz büntetését is fővesztésre változtatta át. Mi több, börtönbe küldték Bacsányi Jánost a költőt, kit az ítélőszék felmentett. A fővesztésre ítélték közül néhányat a bécsi kormány mentett meg a bitótól. A kormány ugyanis csak Szolárcsik és Öz Pál ítéletét hagyta helyben, „miután“ — mondja a határozat — az ő esetükben „a legfelsőbb kegyelem megadására semmi ok sem forog fenn s tekintve gonosz elveiket, melyeket ápolnak, javulásukra remény nincs.“

Széchenyi István gyermek volt, mikor ezek a szörnyűségek történtek. Csak hatásuk érintette a családi atmoszféra változásán keresztül, a felnőttek komor hangulata. Célzásokból, félszavakból találgatta e komorság okát. Van valami titokzatos hatalom valahol, melynek már az árnyéka is megzavarhatja még az olyan nagyszerűen biztosított létezését is, mint amilyen az övék. Azt is tudja már, hogy az a hatalom Bécs. Úgy hívják: „az udvar“. Féltékeny és félelmetes hatalom. Láthatatlan és megfoghatatlan hatalom, amelytől óvakodni kell. Így plántálódik beléje a gyermekkori ijedtség s él tovább a lelke mélyén, mint állandó szorongás, amit semmi sem

* Akinek ideje van, annak élete van.

igazol, mert hiszen, mire ő Bécsbe kerül, már nem a sötét és vérszomjas Thugut a kancellár, hanem Metternich Kelemen, akinek a vérszomjazás, a kegyetlenség nem természete, aki a mágnás és világi lekötelező kedvességével egyengeti fiatal osztályosa útjait. Széchenyi István tizenhétéves korában már főhadnagy, bekerül Schwarzenberg herceg vezérkarába, győzelmesen vonul be a szövetséges hadsereggel Párisba, szárnysegédi minőségben Olaszországba kíséri Windischgrätz herceget, négy magas kitüntetéssel a dolmányán táncolja végig a bécsi kongresszust, Nápolyba küldik Murat királyhoz diplomáciai megbizatással — amit becsvágya csak kívánhat, az ölébe hull, a társaság hőse, főúri hölgyek nyugalmanak feldúlója, byroni figura, tele daccal és göggel, szenvedéllyel és korai mélabúval. Valami nagyra készül, de lehetőségeinek számtalansága közepette nem tud választani. „Mi minden akar lenni gróf Széchenyi István?” — kérdi magától. — „Híres katona, kinek mellét mindenféle rendjel ékesíti, nevét minden ujság híreszteli. Utazni szeretne, kíváncsiorolni. Megházasodni, s minden gondtól menten, magát pusztán a társasági életnek szentelni. Nőtlen maradni és minden társaságtól visszavonulni. Lovakat nevelni. Diplomáciai karriert csinálni. Mindenkitől függetlenül Svájcban és Franciaországban élni a világ élvezeteinek. Párt élén állni s egészen a jog és alkotmányosság ügyének élni. Szépíróvá lenni, verseket és szomorújátékokat írni.” (Napló, 1821 március 27.)

Első kezdeményezései meglehetősen tétovák. Alig lehet megállapítani, a közjó hajtja-e, vagy csak a dűsgazdag fiatal mágnás szeszélye, spleenje. A löverseny divatját meghonosítani, igazán nem halaszthatatlan tennivaló. Vagy csak azért ágál a futtatás mellett, mivel olyan szenvedélynek tartja, amelyre a legkönnyebb rávenni osztályosait? Hiszen, vadásztársaságot is csak azért szervez, mivel, mint Esterházy hercegnek írja, „oly országban, ahol olyan kevés közszellem van, mint a miénkben, lényeges haszonnal jár az egyesítésnek valamely módon való megkezdése. Bármily frivolnak látszik a kezdet, folytatása mégis fontos lehet hazánknak.”

1815-ben, angliai útján találkozik Széchenyi először az iparosodással. Egyáltalán nincs elragadtatva tőle.

„Gyáraink nincsenek“ — írja naplójába —, „s köszönjük Istennek, hogy nincsenek. Ez a haladás csak annak a kényszernek a következménye, ahol sok az ember, akiket a szükség arra visz, hogy kezük munkájával keressék kenyerüket.“ S évek múlva is megmarad amellett, hogy Magyarország kenyérország, ami sokkal előnyösebb, mintha kerékország volna. „Azok a nemzetek, melyek élelmüket nekünk köszönhetik, majd ajándékoznak valamit a mi kényelmünkre és kedvünkre is s emellett zsebünk te'e marad“.

De, ha mégoly léhák látszatra, ha mégoly szűk kört érdeklők és mozgattatók Széchenyi első kezdeményezései, a lótenyészet, a versenyek, a kaszinók, még ezek is visszatetszenek a kormánynak. A kormány nem tűr semmiféle mozgalmat, minden téren magának tartja fenn a kezdeményezés jogát. Magyarország különben is meg van elégedve a fennálló állapotokkal — állapítják meg Bécsben —, s ha az országgyűlés sürgeti is feliratban a reformokat, ők maguk gördítenek akadályokat foganatosításuk elé. S hiába érvel azzal Széchenyi, hogy éppen mert a középnemesség, a felfuvalkodott és koldússzegény közép-nemesség csak szájalni tud, de az állapotokon változtatni nem akar, azoknak kell az elkerülhetetlen újításokat megvalósítani, akik erre egyedül hivatottak és képesek.

— Széchenyi István gróf —, jelenti a szolgálattévő tanácsos Metternichnek.

— Kérem.

A fiatal mágnás, aki kihallgatásra jelentkezik, közel áll Metternich szívéhez. Származása, vagyona, személyi charme-ja csillogó szerepre jogosítaná. Három magas kitüntetés a felszabadító háborúban. Fontos katonai miszsiók, miket kifogástalanul teljesített. Feltétlen lojalitás uralkodójával szemben. S most, mint mikor a paripa megbokrosodik, tombolni kezd. Kitörnek belőle a magyar hibák. A szertelenség, a *mal du siècle*.^{*} Pedig már kinőtt abból a korból, melyben a világfájdalom megbocsátható. Amit pedig újabban csinál, az már nem is romantika, hanem hetykeség.

* A század betegsége.

Egy ember — tűnődik a kancellár, miközben bosszús és únt arkifejezéssel forgatja a kapitány memorandumát —, aki elő akarja írni nekem —, *nekem*, — mit tegyek. *De quoi se mêle-t-il, celui-là?** Versenypályát alapít, hagyján! Lovakkal foglalkozni előkelő passzió. De a terveket, mikhez jóváhagyásomat kéri, nem tűrhetem. „Ha egy nép megtette egyszer az első lépést a boldog tudatlanságból kifelé, előbbi meglegedettségét és nyugalmit elveszti és nem nyeri vissza addig, amíg el nem jut a felvilágosultság valamelyes fokáig, ahol a belátás, megértés és tudás akkora lesz, amekkorát a tömeg egyáltalán elérhet.“ „*C'est de la folie!**** — löki el magát ingerülten a papírlapokat. Zagyva, fellengző szavak. Semmi sem üdvösebb a népnek, mintha meghagyjuk boldog tudatlanságában. S a magyar urak ezt igen jól tudják. Hisz elsősorban ők éreznék meg a felvilágosultság következményeit. Ez az ember elvesztette a judiciumát!

És csönget, hogy engedjék elébe a kapitányt.

Am, ahogy a kapitány előtte áll, a kancellár indulata elpárolog. „*Mein Schmerzenskind*“ — állapítja meg hangtalanul.

„Betekintettem, kapitány úr, beadványába és most kérem, fejtse ki előszóval is terveit és szándékait“.

De alig tér a tárgyra, a kancellár félbeszakítja.

— A magyar tartomány visszamaradottsága, az ottani visszás állapotok előttem nem ismeretlenek. Mért képzeli ön rólam, hogy én nem tudom? E visszás és valóban felháborító állapotjából az országot kiszabadítani azonban csak a császárnak van joga. A császári kormány több ízben tett kísérletet erre. S kin hiúsult meg? Az ön nemzetén, mely viszautasította a mi segítő kezünket. Önök-nél divatban van felelőtlen ábrándokat szólni Magyarországra feltámadásáról. És hogy akarják az országot feltámasztani? Azzal, hogy magukra uszítják nemzetiségeiket. Ön, gróf úr, mint jelentették nekem, magyar nyelven szólalt fel egy kerületi gyűlésen, ahelyett, hogy latinul beszélt volna, ahogy a hagyomány előírja. Hebehurgya, meg gondolatlan cselekedet volt. Példát mutatott nemzetisé-

* Mibe üti bele az orrát?

** Ez örület!

geiknek. Ha így folytatja, három-négy év múlva babyloni zsidvásárrá alakulnak át gyűléseik, lesz aki rácul beszél, lesz aki oláhul és egyik sem érti meg a másik szavát. Ne óhajtsa ön dölyfössé tenni honfitársait. Ön újításaival a legveszedelmesebb tüzet éleszti: a fajgyűlöletet, mely ha egyszer kigyullad, ellenállhatatlan erejű lesz. Én Németországban sem türtem el, hogy a nemzeti érzést túlságba vigyék. Az én törekvésem az, hogy a birodalom összes nemzetiségei békés egyetértésben éljenek egymással. Minden törekvést, mely e béke felborítására irányul, csirájában megakadályozok. Ön veszedelmes útra lépett, kapitány, mely, ha nem tér le róla, a vesztébe viszi. Én ezt őszintén sajnálnám és kérem, mielőtt bármihez kezd, beszélje meg velem. Én a magyarok őszinte jóakarója vagyok, erről meggyőződhetett. Isten önnel és vigyázzon magára.

— Az apjára üt — állapítja meg, a távozó után pilantva, aki rángatózó arccal, szótlan hallgatta a leckéztetést. — Az apjára üt, annak voltak — mondják — fiatal éveiben rebellis felbuzdulásai. De melyik magyarnak nincsenek?

— Kár érte — bólint maga elé. — Kinőtt a kezem alól. Hagynom kell, tehetetlenül, hogy kitörje a nyakát?

Metternich büszke volt a képességére, hogy egyetlen beszélgetés során csalhatatlanul meg tudja ítélni a vele szemben álló „végzetét“. Ez a tehetsége több volt, mint eszélyesség; a jövőbe látók intuíciójával vetekedett. Így tudta Napoleonról akkor is, amikor az hatalma tetőpontján állt, hogy elveszett ember. És az volt a meggyőződése e fiatal kapitányt illetőleg is. Láttá, habár nem tudta volna megmondani jövőjének külső eseményeit, láttá, ellenmondást nemtűrő bizonyossággal, utolsó stádiumát, a kétségbeesést.

„Ön irányomban mindig oly megértést tanúsított, aminőt szokott férfi tanúsítani férfivel szemben, csupán a belső értéket véve mértékül: érzi, hogy becsületes férfi vagyok s hogy minden tettem forrása az erény. Én ennek az előnyös véleménynek meg fogok felelni. Az idő majd megmutatja ezt.

Soha senki előtt így fel nem tártam bensőmet, mint most Hercegségednek teszem. Én utálok a forradalmi jel-

szavakat, melyek mindent ki akarnak fordítani régi alapjából, de jól esik szívemnek, ha arra gondolok, hogy az emberiség minden rétege egyenlő lehetne a törvény előtt s hogy talán elérhetjük, hogy a gazdag és hatalmas, ok nélkül a szegény embernek hajaszálát se görbítthesse. Én tehát természetemnél és nézeteimnél fogva a forradalom-ellenesek táborában állok, ellenben át vagyok hatva attól a hittől, hogy az emberiség boldogsága a civilizáción és felvilágosodottságon alapszik.“

Et nunc salvavi animam meam* — mondja Széchenyi, mikor elkészült a kancellárhoz intézett második memorandumával. — Ha így folytatom, előbb-utóbb felkötnek.

Metternich valóban a jövőbe látott, mikor Széchenyit megérezte végzetét. Meglátta, igen helyesen, hogy a kezdeményezés, melyet Széchenyi tett, szükségképpen újabb kezdeményezéseket von maga után, amelyek kimenetele nem lehet egyéb, mint Magyarország nyugalmanak és osztályok közötti kiegyensúlyozottságának felkavarása. Sajnálta a fiatal kapitányt, ki kevés tapasztalattal kilátástalan ügyekbe bocsátkozik. Mert nem kavarodás lesz, hanem őt fogják megkövezni. Oly ország, mely privilégiumot és egyoldalú szabadságot élvez, nehezebben tehető fogékonyra a közösségi érzés iránt, mint minden szabadság nélküliek.

A pillantás, mellyel a kancellár Széchenyi pályáját — ha az kitart amellett, amibe kezdett — felmérte, nem tévedett. Ámde csak azt számította ki csalhatatlanul, ami e kezdeményezéseknek a rendi érdekekkel való összeütközéséből csalhatatlan logikai kényszerűséggel bekövetkezend, az akadályokat, amelyekbe a kezdeményezés követezése és a követezésnek további követezései ütközni fognak s amelyeken az, aki ezt az egész eseménysort elindította, össze fog törni. Mindent látott, úgyszólván mindent, ami egy fiatal rajongó vázlatosan kifejtett szándékaiból kikövetkeztethető, ha e szándék elgondolója elhatározásához hű marad és megtántoríthatatlan szívósággal véghezviszi, amit elhatározott. Jól és igazat jövendölt tehát, éppen csak azt nem ismerte, mert nem is is-

* Könnyítettem a lelkemen

merhette fel, mélységes emberismerete és hallatlan politikai tapasztalata ellenére sem, ami meghaladta képességeit, Széchenyi szándékainak misztikus gyökereit. Az ilyen impulzusban ugyanis az ésszerűség csak külsősége, burka, önigazolása egy megmagyarázhatatlan kényszerűségnek. Misztikus az, aki valamilyen homályos küldetést érez magában és roppant erőket, melyek önmagát robantják széjjel, ha nem használja fel őket annak a kiszámíthatatlan következésű küldetésnek véghezvitelére, amelyre kiszemeltetett. A misztikust állandóan kétségek gyötrik. S ez érthető. Hiszen nemcsak épít, hanem ront is, változtatásokat javasol, újat a meglévő helyett, vereskedve vezérkedik. Aki töretlenül hisz a hivatásában, nem misztikus. A marxista persze nem teheti magáévá Széchenyinek ilyenén értelmezését, amint hogy vissza kell utasítani Széchenyi cselekedeteinek pszichoanalitikus értelmezését is: a beteg önmaga elől való menekülésének, öntudatlan gyógyulási törekvéseinek számlájára írni energikus építő akaratát. A marxista a főúri osztály kivételesen nagystílű képviselőjét látja Széchenyiben, aki saját osztálya érdekeinek feladásával vállalja a társadalom legutópikusabb követeléseit, csak hogy megtartsa azt a vezető szerepet, amelyre származásánál fogva jogot formál.

Akárhogy fogjuk fel Széchenyit, egyre megy. Nagyságát azok a teljesítmények bizonyítják, melyeket tevékenységének köszönhetünk.

VALLÁSOS FORRADALMAROK

Széchenyi István a huszas évek második felétől kezdve megszűnik pozitív értelemben istenhívó lenni. A cselekvés lázában kizárólag világi és gyakorlati szempontok vezetik. Istennel való kapcsolata ennek ellenére sem szűnik meg soha. Ami szívóssá teszi ezt az ideges, könnyen csüggedő, örökké kétségeskedő főurat, az a küldetéstudata. Csak abban nem bizonyos, vajjon jó és helyes-e, amit csinál. Hipochondriájának formája a bűntudat. Az érzelmes szerelem, amelyet korán elhúnyt sógornőjében keltett maga iránt, a bűnös játék sógornője szívével mardosó emlék, melyre nem tud mentséget találni.

A cselekvés láza elaltatja bűntudatát (talán azért is veti magát olyan hévvel a cselekvésbe, hogy feledjen), később azonban, mikor már nem az előrelátott ellenállásokba ütközik, hanem azok fordulnak ellene, akiket az ő példája bátorított fel a küzdelemre, Széchenyin újra erőt vesz a kamaszkori bűntudat. Életének ebben a fázisában azzal a váddal kezdi gyötörni magát, hogy hírvágyból, hiúságból döntötte romlásba, ördögi újításaival nemzetét. Naplójában nyomon követhető a téveszme elhatalmasodásának minden mozzanata, lefolyása. Eleinte igazolni próbálja magát. „Ő végzet, én igen nyugodt vagyok. Engem hazafiságom nem ragadott tisztátalan gondolatokra. Újító voltam, de soha nem izgattam. Jézus Krisztus is a szeretetet tanította. Mért fogadták volna meg az én tanításaimat — az enyéimet, aki csak egy koszos kutya vagyok?” De már minden eseményt, mely az Ausztriával való rettegett konfliktust közelebb hozza, a maga bűnének tekinti. „Azt mondtam, javítsatok meg minket. Bécsben nem tették meg. Finis Austriae.” * Végül

* Vége Ausztriának.

az összeomlás paroxizmusában így jajveszékél: „Soha senki nem hozott több szerencsétlenséget az életbe, mint én. Isten, irgalmazz nekem. Kossuth, stb., stb., mind ártatlanok, mert mindenre, amit tettek, én csigáztam fel őket. És ezért örök átok fejemre. Ó pokol, iszonyat!”

Mindez Széchenyi egyéni tragédiája. Ami minket az ő Isten-függelmében itt érdekel, az, hogy ez a függelemtudat mindig akkor jelentkezik nála, amikor csügged, kishitű, amikor a legszívesebben mindazt visszacsinálná, amit csinált, mert Isten nem helyesli azt, amit csinált, Isten Széchenyi rossz lelkiismerete. Isten nem tette kergető, bátorító Hatalom Széchenyi életében, hanem Fék. Vallási érzülete nem evoluál. Isten az ő számára a huszas évek féltékeny, bosszús tirannusa. Hogy Széchenyi patológikus jelenség, ebből a szempontból irreleváns. A téveszmék társadalmi determinánsai kiütőköznének a körképleten. Széchenyi Istene a bécsi egyházi szónokok hipotetizált császára. Ez vallásosságának specifikuma — osztrák-magyar katolicizmus, mely politikai magatartására döntően kihat.

Franciaország főúri idealistái, kik Széchenyivel körülbelül egyidőben futják közéleti pályájukat, Széchenyi reakciós, riadt Isten-függelmével ellentétben bizakodók. Az ő istenük segítő, támogató Isten, törekvésük ihletője, progresszív Isten. Programjuk ennekfolytán csak ez lehet: elszakítani Istent a tróntól — mert Isten nem a kiváltságosok gondviselője, — az Isten a Nép Istene.

A demokratikus Isten iniciátora s fanatikus hirdetője, egy mélységesen vallásos breton pap, Lamennais.

A naiv és vakbuzgó Lamennais tevékenységét hosszú ideig az a megdöbbenés határozza meg, amely akkor fogta el, mikor Napoleon Franciaországba hozatta a pápát, fogságba vetette s kényszerítette, hogy megkoronázza. Így merészelt bánni Franciaország zsarnoka a pápával, akihez a középkori uralkodók mezítláb, szőr-csuhában zarándokoltak el, szánva-bánva vezekelve tetteikért, ha az kiátkozással fenyegette őket! De most, a „felvilágosultság” istentelen eszméinek hatása alatt már az uralkodók sem tisztelik a Szentatyát. A restauráció, mely a tekintély-elvet visszaültette jogaiba, távolról sem

tette teljes mértékben jóvá a pápai hatalom méltóságán ejtett csorbát. X. Károly, akármennyire támogatta is a kongregációkat, valójában éppen annyira uralkodása eszközéül használta fel az egyházat, mint Napoleon. Mindez egyenes folyománya XIV. Lajos kihívásának, aki 1682-ben kijelentette, hogy Franciaország belső ügyeibe nem tűr beleszólást a pápa részéről. Róma azóta még csak egy püspököt sem nevezhet ki a király előzetes hozzájárulása nélkül. A nagy egyházi ünnepek, búzaszentelők, a liberálisokat annyira provokáló kongregációk és körmenetek, a kötelező templombajárás, mint a királyhoz való hűség garanciája, mindez csak komédia, amely mögött nyoma sincs igazi vallásos érületnek. Lamennais több röpiratban kifejezte elégedetlenségét X. Károly egyházpolitikájával, eszméit pedig egy többkötetes munkában, az *Essai sur l'Indifférence**-ban fejtette ki. Alapgondolata: nincs kárhozatosabb lelkiállapot, mint a közömbösség. Hinni kell. A közömbösség nemesak az egyénnek, de a társadalomnak is tönkremenését vonja maga után. Két társaság van — fejtegeti —, a politikai, vagy polgári társaság, melynek jellege korok szerint változik és a lelki társaság, mely az örökkévalósággal áll vonatkozásban. E kettősségnek megfelelően két tekintélyre van szüksége a társadalomnak. E két tekintély mind-egyikének feltétlenül kell lenni a maga hatáskörében.

Róma elégtétellel regisztrálta Lamennais törekvéseit. XII. Leó pápa puritán, csupaszfalú dolgozószobájának egyetlen ékessége — a feszületen kívül — Lamennais arcképe. A bíborosi kalapot is felajánlotta Lamennaisnek, de Lamennais szerényen visszautasította. Világi körökben azonban helyeslés helyett visszatetszést váltottak ki Lamennais elvei. Különösen politikai körökben, annak ellenére, hogy a főrendiházban többségben voltak a klerikálisok. De ezek sem helyeselték Lamennais elveit, annyira nyilvánvaló volt, hogy a pápaság középkori jogaiért harcol, hogy a királyi tekintélyt alája akarja rendelni a pápa tekintélyének, tehát a királyi tekintély aláadásán munkálkodik. Nem is álltak meg a pusztá felháborodásnál. Lamennais iratait elkobozták, megsemmisítették, a

* Tanulmány a közömbösségről

szerzöt pénzbírságra ítélték. Lamennais azonban nem hagyta megfélemlíteni magát. Hiszen egyre világosabb előtte, hogy az államhatalom uralmának megszilárdítására használja fel s ezzel lealjasítja a vallásos érzületet. 1828 végefelé új munkán dolgozik. Tartalmáról a következőket mondja ismerőseinek: „Ügyszólván mindenkit megtámadok benne, liberálisokat, royalistákat, főrendeket, minisztereket. Tartok tőle, hogy a közeli jövő mindazt be fogja váltani, amivel őket fenyegetem. Mert ahogy megy, úgy nem mehet tovább.“

Lamennais nem vár semmi jót a kereszténységre az uralkodó osztálytól. Még inkább a liberalisokban bízódik. „Kimondom kereken“ — írja, — „hogy az észlelhető népmozgalom nagyon is általános és nagyon is állhatatos. Ez nem volna lehetséges, ha kizárólag tévedésen és elvakultságon alapulna. Szabadítsuk meg hamis elveitől s azok következéseitől s akkor majd kiderül, hogy keresztény népek között a liberalizmusnak mindenütt a szabadságigény az igazi vonzóereje. Ez az igény méltányos és helyes, mert egyetlen keresztény nép sem vetheti magát egy önkényes, tisztára emberi erőszakon alapuló hatalom igája alá.“

Lamennais végül kényszerült levonni álláspontjának összes következéseit. A júliusi forradalom győzelme után lapot indít. A lap címe L'Avenir (A Jövő). A cím alatt ez áll: „Dieu et la liberté“ (Isten és szabadság). A két fogalom összepárosítása rendkívüli. A közönség kapkodja a lapot. S e lapot papok írják. Lamennais, Lacordaire, Gerbet, Rohrbacher abbék s egy fiatal főrend, Montalambert gróf, a későbbi magyarbarát, aki 1836-ban majd megírja Szent Erzsébet élettörténetét s báró Eötvös Józseffel levelező viszonyba lép. Lajos Fülöp kormánya azonban époly kevéssé nézte jó szemmel Lamennais tevékenységét, mint a trónjától elkergetett Bourbon uralkodó. Fellépni azonban nehéz volt ellene. Így hát a kormány minden törekvése arra irányult, hogy Lamennaist a maga területén kompromittálja, igyekezett rávenni a Vatikánt, hogy deszolaridarizálja magát Lamennais-vel. Lamennais tisztelője, XII. Leó pápa ugyanis időközben elhunyt s VIII. Pius rövid uralma után XVI. Gergelyszemélyében oly bíboros került a pápai trónra, akire Lajos Fülöp szá-

míthatott. Az uralkodók mindenkor arra törekedtek, amikor a pápai trón megürült, hogy azt az a bíboros foglalja el, aki érdekeiknek a legmegfelelőbb. Ausztria például három egymásutáni konklávéon keresztülvitte bizalmija, Albani bíboros segítségével, hogy a konklávé az ő jelöltjét ültesse Szent Péter trónjára. Caparelli bíboros, ki a XVI. Gergely nevet vette fel, szintén Albani bíboros szorgoskodásának köszönhette, hogy pápa lett. Lamennais-nek tehát kevés kilátása volt arra, hogy a reakciós Ausztria kreatúrája melléje áll s megvédelmezi szorongattatásaiban.

Mégis — hátha mégis — s a naiv Lamennais hallatlan lépésre határozza magát. Meg akarja győzni — meg fogja — hiszi — győzni a pápát, hogy szakítson az uralkodókkal; tegye magáévá az elnyomottak ügyét, szolgálja Krisztust. Nagy feladat, merész vállalkozás — évszázadok annyi keserű tapasztalata után — de ki tudja? — talán megszállja a Szentlélek a pápát — talán sikerül.

1831 tavaszán útrakel. Két munkatársa kíséri Rómába, Lacordaire abbé és Montalambert. Az útikészülteik nem maradtak titokban, ennek folytán úgy a francia, mint az osztrák vatikáni követ megtette előre a szükséges lépéseket. Az a tervük, hogy a pápa ne is fogadja az abbét, nem sikerült. Annyit azonban elértek, hogy Lamennais-nek napokig kellett várakoznia, míg a pápa maga elé engedte. Adigra már olyan nyilvánvaló volt a várható fogadtatás, hogy Lacordaire nem is várta meg, míg a pápa elé kerülnek; visszatért Párizsba, megtagadva Lamennaist. Hálás feladat volna kiszínezni a dramatikus jelenetet, melynek során a fanatikus francia abbé felszólítja Szent Péter utódját, hogy terelje vissza az Egyházat Krisztushoz, vagyis a népet szolgálja, ne az uralkodókat. Csakhogy ez a jelenet nem volt drámai. A pápa a diplomaták ügyességével tért ki a kínos probléma elől. Lamennais úgyszólván szóhoz sem jutott. Már útban volt hazafelé, mikor megtudta a pápa határozatát. Münchenben kézbesítették ki római postájával a *Mirari Vos* kezdetű enciklikát. A pápa szigorúan megrójjá benne Lamennaist és körét, mert oly kérdéseket bocsátanak nyilvános vita alá, mik a Szentszék illetékessége alá tartoznak kizárólagosan. A lelkiismeret szabadságáról szóló

tézis abszurd, téves, kész örület. (Absurda ac erronea sententia seu potius deliramentum.) A sajtószabadság „útálatos és gyűlöletes“ (detestabilis atque execranda libertas artis librariae); úgy a polgári, mint az egyházi társadalomra kárhozatos. Az eltévelyedések forrása közös: az a meggyőződés, hogy a lelki üdvösség szempontjából mindegy, miben hisz az ember, csak becsületes és tisztességes maradjon. Az Egyház éppúgy elítéli a sajtószabadságot, mint a forradalmat.

Lamennais meghajolt a döntés előtt. Párizsba érve, aláírt egy nyilatkozatot, melyben kijelenti, hogy aláveti magát Szent Péter örököse akaratának. Az *Avenir* nem jelent meg többé. A világpolitika fordulatai azonban csakhamar újra megszólaltatták Lamennais-t.

Lengyelország feloszlátása után sem tudta elfelejteni, hogy valaha önálló birodalom volt. Napoleon oroszországi hadjárata előtt megígérte a lengyeleknek, hogy helyreállítja királyságukat, mint ahogy a magyarokhoz is kiáltványt intézett, annakidején, álljanak az oldalára, ha vissza akarják nyerni önállóságukat. Sándor cáρ alkotmányos királyságnak ismerte el Lengyelországot, mint az orosz birodalom vazallusát. Metternich tanácsára azonban visszavonta az engedményeket és abszolutisztikus önkénnyel kezelte a lengyeleket. Miklós cáρ még erélyesebben folytatta a megtörésüket és beolvasztásukat célzó politikát. A júliusi forradalom hírére azonban Lengyelországban is kitör a forradalom. Lajos Fülöpnek természetesen fontosabb volt, hogy a reakciós hatalmak elismerjék, mintsem hogy a lengyelek kedvéért konfliktusba keveredjen Oroszországgal és Ausztriával. A lengyel forradalom egyenesen neki tört ki, mert Miklós cáρ X. Károly elűzésének hírére nyomban hadikészültségbe helyeztette hadseregét s ki tudja, nem üzen-e hadat annak a gyanúsan republiánus államnak, amit a Szent Szövetség megnyugtatóására polgárkirályságnak kereszteltek el, ha nem robban ki a lengyel forradalom. Kilenc hónapi hősi küzdelem után, 1831 szeptember 8-án Varsó elesett s ezzel a forradalom befejeződött. Varsóban helyreállt a rend — jelentette Sebastiani külügyminiszter a francia képviselőháznak. E rend a temető nyugalma volt, alkárcsak Magyarországon Világos után.

XVI. Gergely pápa úgy reagált a lengyel forradalom leverésére, ahogy várható volt tőle. Rosszalását fejezte ki a lengyel nép keresztényietlen forradalma felett, amelynek okozói azok voltak, akik a hazugság konkolját hingtették a nép közé és felhívta a lengyel püspököket, bármí történik is, nyugodjanak bele alázatos lélekkel. A lengyel gyerekek kátéja pedig a következő pontokkal egészítettett ki:

K. Honnan való a cár hatalma?

F. Istentől való.

K. Hogy ismerjük el ezt?

F. A személye iránti legalázatosabb tisztelettel szóban, magatartásban, viselkedésben, gondolatban, tettben.

K. Mik a kinyilatkozott okai e tiszteletnek?

F. A cár Isten földi helyettese és képviselője lévén, örökös afelett, hogy az isteni törvények tiszteltessenek. A cárral szembeni engedetlenség Istennel szembeni engedetlenség. A cár iránti hódolat és engedelmesség javunkra szolgál a túlvilágon, viszont az engedetlenség már a földön szigorú megtorlásban részesül és örök kárhozatot von maga után.

K. Milyen példa szól e felfogás mellett?

F. Jézus Krisztus urunk példája, aki a római császár alattvalójának tekintette magát és alázattal belenyugodott abba, hogy a császár nevében halálra ítéltetett. Ennek folytán nekünk is túrnunk kell és hallgatnunk.

A lengyelországi megtorlások természetesen nagy felháborodást váltottak ki Európa liberális államaiban, első sorban Franciaországban. A közfelháborodás Lamennaist is megszólaltatta. A lengyelek iránti rokonszenve egyébként régebről keletkeződött. A huszonkétéves Montalambert egy menekült lengyel arisztokrata hölgyet szeretett. E kapcsolata révén összeköttetésbe került a lengyel főúri emigráció tagjaival, de Miczkiewicz Ádám költővel is, kinek egyik könyvét le is fordította franciára. Felkérésére Lamennais prózaverset írt Lengyelországról, mit Montalambert a könyvéhez csapott. Lamennais síkra szállt az elnyomott lengyelek érdekében. De most már a szociális kérdések is erősen foglalkoztatták. Az Evangéliumok hangján írt izgató, bujtogató könyve a *Les paroles d'un croyant* (egy hívő szavai) két hónap alatt

háromszázezer példányban kelt el egyedül Franciaországban. E könyv annyira felkavarta a kedélyeket, hogy a pápa külön bullában, a *Singularis nos* kezdetűben ítélte el. „Állításai hamisak, ármányosak, vakmerőek, hitetlenek, felháborítók, anarchiára vezetőek, Isten szavaival ellenkezők. A terjedelmére csekély, de gonoszságában határtalan könyv szerzője a rágalmazás bámulatos ügyességével az isteni akarattal ellentétben állónak tüntet fel minden hatalmat, mi több, sátáni megnyilvánulásnak s arra szólít fel mindenkit, mondják fel a hűséget és az engedelmességet az uralkodóknak, vessék meg a hatóságokat, szegjék meg a törvényeket, bujtogassanak és gyujtogassanak.”

Csak hogy Gergely pápa nem a VII. volt, hanem a XVI.-ik, ki e nevet viselte. Közben feltalálták a gondolatok terjesztésére a könyvnyomtatást. Persze, hogy már ezt a találmányt is a sátán sugallta, hogy megbomlassza a hit egységét és felborítsa az Istennek egyedül kedves társadalmi hierarchiát — erre szolgáltak, a hitvitázók káromlásai s az udvar tekintélyét csorbító szemérmetlen pasquillusok — és most e csapások betetőzésére a nyílt utcán kezdik árulni az ujságokat. Eddig csak az játszott el ismeretlen könyvek és liberális sajtótermékek olvasásával a lelki üdvösségét, aki akarta, aki hozatta, járatta őket, aki előfizetett rájuk. De 1836-ban Emile de Girardin elindítja az első boulevard-lapot, a *La Presse*-t, s most rikkanások kiáltozzák, kínálják, erőltetik rá a járókelőkre a kárhozatot. Úgy lesz, ahogy Victor Hugo jósolta. *Ceci tuera cela*. (Ez megöli amazt.)

Mert Victor Hugo, gróf Victor Marie Hugo, ahogy Peguy nevezi, Victor Hugo, aki csodagyerek korában ódával köszöntötte fel a reakciós X. Károlyt trónralépése alkalmából, Victor Hugo is cserbenhagyja a trónt és az olárt, helyesebben a trón kikapcsolásával akarja visszavezetni a népet Istenhez. Az egyházi építészet, a romantikusan interpretált gótika magasztalására szánt műve, a *Notre Dame de Paris* miközben írja, a politikai események hatása alatt — ad majorem gloria Satani — a szabadkőművesség és a szabadosság apológiájává formálódik át.

— Az építészet — írja a regény egy helyén, művészet-bölcséleti fejtegetéssel szakítva meg a cselekményt — az

építészet célja eszmék és gondolatok kifejezése időálló anyagban. A templomok kövekből emelt könyvek. A román építészet szigorú kompozíciója a monarchikus társadalom szerkezetét tükrözi vissza. A keresztes hadjáratok során azonban lazul a korona és a kard uralma, a világ mozgásba jön, innen a csúcsíves építészet feloldottabb, hajlékonyabb vonalai. A templomok belül sötétek. A szentély, a szószer a tekintély szimbóluma. Aki belép, térdet hajlít a tekintély előtt és fejlesztve hallgatja a kihirdetett igéket, amelyek felett vita nincs, amiket zúgolódás nélkül kell követni. De a középkori társadalmi rendszer fegyelme sem ölhette ki a kritikai érzéket. Ott van a nyoma a templom külső falain, az oromzatokat díszítő faragványokon. A középkori kőfaragók, a nép merész ítéletű gyermekei, e faragványokban fejtették ki felfogásukat. Nem érzitek-e, mekkora kedvvel, mekkora szeretettel mintázzák az acsarkodó ördögöket, mintha szét akarnák szedni a templomot? Ezek az ördögök egyáltalán nem félelmetesek. S amit Victor Hugo mond, ugyanazt állítja Michelet is. Tudniillik, hogy: Istennel ellentétben, akit az urak a népek megfélemlítésére és kordában-tartására használnak fel, az ördög a szegényember szövetségese. Erről tanuszkodnak különben a népmesék is. (Jó ördög, szegény ördög.)

A Notre Dame lelke Quasimodo, a harangozó, aki testileg nyomorék, de csak azért, mert nem fejlődhetett ki. Ő szabadítja ki a szép Esmeraldát üldözői keze közül. „E pillanatban — írja Victor Hugó — Quasimodo szép volt. Igen, szép volt, mert erősnek érezte magát. Szemébe nézett a társadalomnak, mely őt kivetette magából s amelynek dolgaiba most oly erős akarattal beleavatkozott, elragadta zsákmányukat, szembeszállt a poroszlokkal, a bírákkal, a hóhérokkal, a király egész hatalmával, amelyet ő, a nyomorék, Isten erejével és támogatásával megszégyenített.”

Isten tehát nem a király, nem a pápa mögött áll, hanem a nép mögött. Isten képviselői nem a királyok, nem a papok, nem a hadvezérek, hanem a nép gyermekei. Victor Hugo romantikus teóriáinak megfelelően nyomorékokat, vagy társadalmilag megvetett helyzetben lévőket tesz regényhősökké. Nyomorék voltuk külső jelképe társa-

dalmi megnyomorítottságuknak. De ezek a figurák lán-
goló szavakkal izgatnak a hatalom ellen. Triboulet, az
udvari bolond a *Le roi s'amuse* (A király mulat) című
romantikus drámában ezt kiáltja a rivalda mögül a kö-
zönség felé:

Non, il n'appartient pas à ces grandes maisons
D'avoir des coeurs si bas sous d'aussi fiers blasons!
Non, vous n'en êtes pas! Au milieu des huées
Vos mères aux laquais se sont prostituées,
Or, voyez cette main, main qui n'a rien d'un illustre,
Mais d'un homme du peuple et d'un serf et d'un rustre,
Et qui n'a pas d'épée a des ongles, messieurs!*

A harmadik főúri rajongó, aki osztályelőítéleteivel
szakít, legitimistából és praktikáns katolikusból a demo-
kratikus forradalom vezére iesz, Alphonse de Lamartine,
a költő-politikus.

Lamartine, akárcsak Széchenyi István gróf, provi-
denciális lénynek tartotta magát. Vagyis lelke fenekéig
át volt hatva attól a tudattól, hogy kiszemeltetett. Ezt a
meggyőződését becsvágyó anyja plántálta beléje. Abban
az időben, mikor Alphonse fiamat szoptattam — mesél-
gette az anya — a legvadabbul tombolt a forradalom.
Menekülnünk kellett Franciaországból. 1793 őszét, a ször-
nyű szeptemberi napokat Lausanne-ban vészeltük át. S
képzeljétek csak! Ahogy megérkezünk és kiszállunk a
hintóból, három úr fogad bennünket a szálló előtt. Há-
rom tiszteletreméltó külsejű, élteőbb úriember — néme-
tek. Hozzám lépnek s azt mondják: Engedelmet kérünk,
asszonyom. Mi a hírneves Saint-Martin követői vagyunk,
filozófusok. — Ügy? — mondtam. — Örvendek. Minek kö-

*Nem, össze nehezen fér a nagyúri címmel,
Hogy ocsmány szíveket rejtse a büszke címer!
Mások vagytok ti, haj! Anyátok oldalán
Hajtvadászaton lakáj aludt talán.
Nézzétek e kezét! Nincs úri semmi rajta,
Meglátszik rajt' a nép, a jobbágy- s szolgafajta,
És kardja sincs, urak, de körme, körme van!

(Gáspár Endre fordítása)

szőnhetem a szerencsét? — Mire ők: — Nem önt vártuk, asszonyom. A fiaeskájára vagyunk kíváncsiak, akit szoptat. — S arra a legöregebb a három közül kiveszi a kis Alphonse-ot karjaimból (tizenöt hónapos volt), vizsgálni kezdi vonásait, mintha valami rejtett jelet keresne rajtuk, majd szemmel látható illetődöttséggel társaihoz fordul s ezt mondja: „Igen, ez ő.“ Aztán visszafordul felém s emelt hangon megint: „Vesse mélyen az emlékezetébe hölgyem, amit hallani fog. Rajta legyen a szeme a gyermekem. Nagy és csodálatos feladat vár rá.“ Mire mind a hárman nagyot köszöntek és visszavonultak.“

A három keleti mágus helyett három német filozófus. Lehet-e 48 polgári Messiás-kisdédének korszerűbb üdvözlése? (A képzelgő anya nem érte meg a jóslat beteljesülését; szörnyű véget ért: halálraforrázta magát.)

A jelek megismétlődnek. S háromra kerekednek, mint a mesében. A fiatal Lamartine útban van Párizsból Macon felé. Hármas csoda tartóztatja fel, „boszorkányok, szörnyek és megvadult folyó“. E kalandjára még hetvenkétéves korában is emlékezik s így meséli el: „Az említett feltartóztatások (a megvadult bika, a kiáradt Loire) következtében rámosteledett. Elhatározta, hogy Moulins-ban töltöm az éjszakát, az Allier szállóban, ahol többször háltam már. Hát amint vacsorához akarok ülni, egy vén, de királynői tartású cigányasszony lép asztalomhoz s felszólít: „Kövess!“ — „Hova?“ — kérdem, de feleletre sem méltat, hanem már indul is. Megbűvölve felállok és követem. A nő nem szegődött később sem mellém, sőt még csak hátra sem fordult, csak ment, ment, gőgösen, mint a tűzoszlop a zsidók előtt s én mögötte. Már elhagytuk a város belsejét, kijutottunk a cigánytelepre. Az asszony fellebbent egy sátorszőnyeget és belép. Mögötte én. Félmeztelen cigánylányok kacarásznak a sátorban. Ám ahogy belépek, riadtan elhallgatnak. „A tenyeredet!“ — parancsolja vezetőm. Intésére egyik lány közelíti a gyertyavilágot. „Itt van“ — mutatja — „kirajzolva, kivésve mindaz a dicső, amit te keresztülviszel.“ Egy aranyat akartam odavetni neki, de a cigányasszony a karomba kapott. „Hadd csak“ — mondotta — „tőled nem fogadok el pénzt.“

Harmadiknak a híres Lady Stanhope, akivel Lamartine Kis-Ázsiában találkozott, ismerte fel látnoki tekintetével a történelem hőjét a költőben. „Isten csodálatos feladatokra szemelte ki őnt. Fellépése sorsfordulója lesz Franciaország történetének.”

Lamartine komolyan vette e jóslatokat. Hogy mélységesen meg volt győződve kiszemelt voltáról, lépten-nyomon kitűnik nyilatkozataiból. Kezdetől fogva kettős életet folytatott: költő volt és diplomata. Küldetéstudatában azonban e két tevékenység egybeesett. „A költő feladata” — írja „A költészet sorsa” című tanulmányában — „az, hogy Isten országára mutatva előre vigye az emberiséget.” Közéleti eszménye pedig az olyan politikus, aki Talleyrand eszét Isten szándékainak megvalósítására fordítja, nem önző személyi intrikákra feccséri azt.

Családi hagyományaihoz híven — apja XVI. Lajos testőrségében szolgált — Lamartine gyűlölte a forradalmat, de nem kevésbé Napoleont, „a franciák zsarnokát”. Franciaország a császárság tizenöt éve alatt a szolgaság járma alatt nyögött. Ennek folytán a fiatal Lamartine a francia nép felszabadítójának tekintette a száműzetésből végre hazatérő XVIII. Lajost, annál is inkább, mivel az Franciaországnak esküvel megerősített alkotmányt adott, amelyet a hazajutott főúri emigráció méltatlankodása ellenére tiszteletben tartott. Lamartine őszintén becsülte e bölcs és mérsékelt uralkodót, ki görögül olvasott szabad óráiban és maga is szorgalmasan verselgetett. „Változtak az idők” — írja Lamartine ekkoriban a királyi méltóságról elmélkedve. — „A királyhoz való hűségünk már nem vak és szolgai engedelmesség, mint hajdanában, hanem tudatos és értelmes ragaszkodás. A király már nem magánszemély, hanem a társadalom jelképe. Hatalma nem az ő személyes akarata, ereje nem az ő személyes ereje. A király a rend s a törvény testbe szállt kifejezése körünkben.”

Persze a királyi hatalomnak illetően való értelmezése nem egyezett a korlátlan királyi felségjogok híveinek, a későbbi X. Károly környezetének felfogásával. Lamartine ugyan hű maradt XVIII. Lajos ez önkényeskedő hajlandóságú követőjéhez is. Hisz az alkotmányra tett

esküje, melyet csak uralkodása utolsó napjaiban mert nyíltan megszegni, őt is kötötte. „A királyi hatalom által biztosított rend — ez a valóság, ez a legtöbb, ami lehetséges, ez a kor követelménye, ez az, amit a király megfogadott, ez az, amit Franciaország elfogadott.“

1828-ban a következőket írja Victor Hugonak: „Benedet akarunk s a szabadságok tisztelői vagyunk. Tiszteljük, ami a múltban tisztelni való és reméljük, ami a jövő szempontjából kívánatos. Tudjuk, hogy a politika kísérletező tudomány s hogy az elvek mit érnek, azt a következtetéseikből ismerjük csupán fel. Ezek lévén elveim, hiszem, hogy mindig közösek lesznek véleményeink. A csendőrszuronyok védelme alá helyezett vallás helyett a lélek mélyéből fakadó vallásosság, az alkotmányon nyugvó monarchia hívei vagyunk mindaketten, nem a Marius, hanem a Plato értelmében felfogott szabadság bajnokai.“

Húszegynéhány éves korában írt, átszellemült eszménységű versei máról-holnapra híressé teszik. Politikai pályafutását mint követségi attasé kezdi, de Metternich nem kedveli. Saját kormánya is kifogásolja a fiatal diplomata „liberalizmusát“, mely még költészetén is átüt-közik. (Lásd: A szabadság vagy egy római éjszaka, a *Nouvelles Méditations* kötetében.) Lamartine becsvágyát nem elégíti ki a követségi titkár korlátolt hatásköre. Sőt már a költői hírnév is kevés neki. „Ez csak üres beszéd, ábrándos csacsiság“ — mondja verseiről. „Csak azért publikáltam őket, hogy ismerjenek.“

Negyvenéves korában végre eléri, amire törekedett. Pátriája felküldi Párizsba képviselőjének. Politikai elvei ebben az időben még izzó szabadságszeretete ellenére erősen konzervatívak. Programnyilatkozatában az alkotmányos királyság meggyőződéses hívének vallja magát. Miféle szabadságtöbbletet jelentene a köztársasági államforma annál a szabadságnál, amit az alkotmány biztosít? — veti fel a kérdést, hogy újra hitvallást tegyen az alkotmány mellett. Amikor azonban 1829 augusztusában X. Károly Polignac grófot bízza meg kormányalakítással a szélnek eresztett Martignac kormánya után, Lamartine veszélyeztetve látja a királyság jövőjét s vissza-

utasítja a reakciós miniszterelnöknek azt az ajánlatát, hogy a külügyminisztérium vezetését átvegye. Pedig az ajánlat kecsegtető. Mindazt meghaladja, amit a fiatal Lamartine akár legmerészebb álmaiban is ambicionálhatott. De éppen mert becsvágyó, éppen mert Isten eszközének tekinti magát, elhárítja a kísértést és egy időre visszavonul a politikától. Mi szüksége van neki a miniszteri tárcára? Ötvenezer font évjáradéka van, két kastélya, házai és birtokai. (Húsz év múlva néhányheti politikai tündöklése után erkölcsi halottként, nyomasztó adósságokkal hagyja ott a politika küzdőterét, hogy élete végéig pusztán a tollából éljen, hitelezőitől szorongatva s kiadóitól hajszolva.) Költői híre most áll tetőfokán. Most választja be tagjai közé a francia Akadémia. Polignac tovább ostromolja. Lamartine továbbra is ellenáll. Mindez többé-kevésbé tudomására jut a nyilvánosságnak és növeli Lamartine jövőbeli kilátásait. A köztársaság hívei nem győzik magasztalni, noha nem az ő emberük. A körmönfont Thiers négyhasábos cikkben hízelgi körül a *Le National*-ban s *dythirambusát* így fejezi be: „Lamartine úr nem a mi emberünk. De ha a jövőben netán sajnálatos módon szembe is kerülnénk vele, sohasem fogjuk támadni e kiváló tehetségű, ragyogó szellemet. De mit beszélek? Hát elképzelhető-e, hogy ily fenkölt, ily emelkedett tehetség valaha is szembeforduljon azokkal, akik a szabadságot követelik?” Az események eközben rohannak a végkifejlődés felé. Május 16-án (1830) X. Károly feloszlatja a képviselőházat s alkotmányos esküjét megszegve, rendeletekkel kormányozza Franciaországot. Mire kitör a forradalom. Elvbarátai kétségbeesve néznek a jövő elé. A hozzá közelálló Virieu így fakad ki előtte: „A forradalom a legrosszabb, ami csak elképzelhető.” De Lamartine letorkolja: „A 89-es forradalom eszményei és célkitűzései szépek, jók és helyesek voltak. Egyedül a keresztülvitelük volt kárhozátos. A forradalom elve ama nagy és termékeny eszmék egyike, amelyek időről időre szükségképpen fel kell, hogy merüljenek, hogy alapjától kezdve megújítsák a társadalom viszonyait. Oly eszme, melyben az egész világ osztozik, melyet az egész világ megért, és amelyért az egész világ küzd, nem lehet hamis.” Nem, Lamartine

nem fél a forradalomtól. Az ő napja jött fel vele. Most kilép tartózkodásából, most hozzáát végre annak a feladatnak teljesítéséhez, mely a csillagokban számára kijelöltetett.

A forradalom válasz volt az abszolutizmus visszaállításának kísérletére; elkergette a hitszegő királyt, ennél azonban nem ment tovább. Elindítói, megriadva a mozgalom impetusától, alig hogy győztek, már azon tanakodnak, hogyan fékezzék le a lendületét. A forradalom kitöréséig annyira magasztalt köztársasági államformáról szó sem esik többé a győzelem után. Beengedni a politikába a tömegeket? Még csak az kellene! Miről van szó Franciaországban? Az Isten kegyelméből való uralkodó a földbirtokos arisztokrácia, az Egyház nagyjai számára tartotta fenn az állami kormányzat kulespozícióit, hátrányban részesítvén azokat, akik vagyonuk, közgazdasági tevékenységük, vállalkozókedvük jogán hivatottnak tekintették magukat e pozíciók betöltésére. Minthogy valójában az ő kezükben volt minden valóságos hatalom és befolyás, csak tekintélyhagyományokat, csak konvenciókat kellett érvényteleníteniök, hogy megszüntessék a névleges és tényleges hatalom közötti diszcrepanciát. Kiigényelvén forma szerint is a hatalmat, mely birtokukban volt, első gondjuk annak minden további kontestációval szembeni törvényes körülbástyázása. Ezt a célt szolgálja a polgárkirályság államformája, a fából vaskarika; ezt Lajos Fülöp miniszterelnökének, Casimir Perier-nek vaskéz-kormányzata. Ezt a polgárőrség, az ipar, a kereskedelem pretoriánus hadserege.

A féltékeny és kiesínyesen önző plutokratikus demokrácia, melynek vezéreszméjét Guizot *egy* szóban foglalta össze: Gazdagodjatok! (*Enrichissez-vous!*), távolról sem volt a társadalomnak az a tökéletes átszervezése, melyre Lamartine áhítozott. Annak a megteremtése továbbra is feladat maradt tehát. Az ő feladata. Egyelőre tehát megint csak visszautasít minden pozíciót, amit az új hatalmasok kínálgatnak neki s mint független képviselő kezdi pályafutását a polgárkirályság parlament-jében.

Reformeszméit 1831-ben *Merre tartunk?* címmel közzéadott röpiratában fejti ki első ízben nyilvánosan.

Az emberiség válaszút előtt áll — írja. — Vagy megszervezi a társadalmi jogegyenlőség alapján a jövőt, vagy anarchiába jut. Az alkotmányos monarchia felemás alakulat. De átalakulhat azzá a semleges tereppé, amelyen a különböző felfogások egyenlő eséllyel mérkőzhetnek egymással, anélkül, hogy bármelyik feltétlen tekintéllyel bírna. Az öröklött főrendiséget, ezt az idejétmúlt intézményt, mely a kormányzati hatalmat néhány család számára foglalja le (ami az egyenlőség századában jogosulatlan), ezt a közösségre hátrányos privilégiumot elveti. Általában a magántulajdon alapján áll, bár nem tartja lehetetlennek, hogy a társadalom idővel más alapra helyezkedik. Ezt — a jövő titka lévén — sem állítani, sem kétségbevonni nem lehet. A brosúra egyébként hemzseg a „szociális lény“, „szociális tett“, „szociális átalakulás“ s hasonló kitételektől.

A XIX. század második negyedével megkezdődik Európa industrializálódása. A nagy forradalom megszüntette a papság és nemesség kiváltságait. Megadta a polgárnak a társadalmi érvényesülés lehetőségét, szabaddá tette s földhöz juttatta a parasztokat. Most azonban egy új társadalmi réteg van keletkezésben, az ipari proletariátus, mely szintén helyet követel magának a nap alatt.

A júliusi forradalom után a vállalkozó polgárság és a két kezük után élőkről való egyenlőtlen állami gondoskodás már kirívó módon jelentkezik. Alighogy a polgárkirályság megalakult, az iparosok és kereskedők az államhoz fordulnak támogatásért, arra hivatkozva, hogy a zavargások megrendítették üzletmenetüket. 1024 párizsi és 392 vidéki cég fordul az államhoz kölcsönért, összesen 113 millió frank értékben. A képviselőház 30 millió frank kölcsönt szavaz meg, 14½ milliót 248 párizsi, 15½ millió frankot 196 vidéki cégnek. A kölcsönt a Banque de France előlegezi az államkincstárnak.

A munkásság követeléseinek kielégítése nem zajlott le ilyen simán. Lyon — ahol 200.000 lakosból még a polgárkirályság idején is csak 4954 lakosnak van szavazati joga — Franciaország egyik legnagyobb ipari városa. Nagyhirű selyem- és szövőipara igen számottevő volt.

már a múlt század elején is. A júliusi forradalom évében azonban nyomta a svájci és a rajnai konkurencia. Az órabérek estek. Egyik-másik vállalkozó már csak egy sous órabért fizetett. A júliusi forradalom hírére a munkásság mozgolódni kezdett. A préfet — zavargásoktól tartva — vállalta a közvetítő szerepét. Sikerült is egy békéltetőbizottságot összehoznia. A bizottságnak 22 gyáros volt a tagja, akiket a kereskedelmi kamara küldött ki és 22 munkás. A tanácskozásokat a polgármester vezette. A megállapodás létre is jött. Akadtak azonban gyárosok, akik nem voltak hajlandók megadni a bizottság által megállapított órabért; inkább szélnek eresztették munkásaikat. Mi több, feljelentették a kormánynál a préfet-t, hogy olyan dologba avatkozott bele, ami nem tartozik a hatáskörébe. Mire a kormány — nem akarván maga ellen hangolni a nagyiparosokat — megrotta a préfet-t és kijelentette, hogy a bizottság által megállapított órabérnek nincs a gyárosokra nézve kötelező ereje. A munkásság lázadással felelt a kihívásra. Kivonult a műhelyekből, kifosztotta a fegyvertárákat, foglyul ejtette a préfet-t és a nemzetőrség parancsnokát. A csekélyszámú helyőrség, mely kezdettől fogva kevés hajlandóságot mutatott felvenni a harcot a munkássággal, elhagyta a várost. Az tíz napig a szövőmunkások hatalmában maradt. Végül is Soult marsall bevonult csapataival Lyonba, elcsapta a préfet-t, a munkásság pedig kénytelen volt a régi éhbérért dolgozni tovább.

A munkásság különleges problémáit ezidőben még nem ismerte fel a közvélemény. De néhány társadalmi gondolkodó már kezdte gyanítani, hogy problémáik mások, mint a polgárságéi. A Saint Simon-isták ezidőben vették meg a *Globe* című lapot. Tizenhat hónapon keresztül népszerűsítették közvetítésével eszméiket. A *Globe* egyik közleményében olvassuk ezt a maga idejében eléggé újszerű megállapítást: „Értelmes, méltányos, hasznos dolog-e leszállítani a föld- és házbérleteket, a kamatot, értelmes, méltányos és hasznos-e emelni a munkabéreket? Annyi bizonyos, hogy a társadalom szempontjából érdekesebb kérdések ezek, mint az alkotmányra vonatkozó

elméletek, mert a törvénybe iktatott jogok és szabadságok nem adnak a munkástömegeknek se pénzt, se kenyeret."

1832 január elején a kereskedelemügyi miniszter körlevelet intéz a préfekthez, felszólítván őket, tegyenek jelentést a vidéki városok dolgozóinak helyzetéről. A befutott jelentésekből kiderül, hogy Metzben és Nancy-ban a munkások 15 sous-t keresnek naponta. Nem több a Vogézekben dolgozó üvegfúvók, a roueni és lyoni szövőmunkások keresete sem. Orleansban a munkásság — a város lakosságának egynegyede kereset nélkül áll és koldulásból tartja fenn magát.

1834-ben az *Académie des Sciences Morales* megbízza egyik tagját, Villernét, tanulmányozza a munkásság kereseti viszonyait. Villerné megállapítja, hogy a munkások átlagbére Franciaországban napi 2 frank; a nők azonban csak egy frankot keresnek, a 8 és 12 év közötti tanoncok pedig csak 45 centimes-ot. E munkabérek Villerné szerint elégségesek, feltéve, hogy a munkás egész évben megszakítás nélkül dolgozik. A munkabérek a gyapjú- és selyemiparban foglalkoztatottakra vonatkoznak. Egyes szakmákban a munkás valamivel többet is keres, de mindenütt ki van téve a bérleszállítás és az elbocsátás veszélyének. De még ha elégséges is a puszta létfenntartáshoz a keresete, miből teljék neki előreláthatatlan kiadásokra? — kérdi Villerné. — Arról nem is szólva, hogy öreg napjaira keresetéből egy fillért sem tehet félre. Igaz, hogy abban az időben, melyben a jelentés készült, a munkások nem igen öregedtek meg, mert a munkájuk sok volt és egészségtelen. Az átlagos munkaidő napi 15 óra volt, hajnali öt órától este nyolcig, másfél óra ebédszünettel. (A magyar szabólegények hajnali két órától este kilencig dolgoztak.) A legrövidebb megállapított munkaidő 13½ óra, tizenegyórás szakadatlan munkával, a roueni szövőmunkások azonban 17 órát dolgoztak. Lyonban a munkaidő hajnali öttől este tíz óráig tartott. A gyapotipar öt és hatéves gyerekeket foglalkoztatott, 14—15 órát dolgoztak naponta. A lakásviszonyok kedvezőtlenek. A háztulajdonosok többet préseltek ki proletár lakóikból. Mintha polgároknak adták volna bérbe a lakásaikat. Sokszor esett a munkabér, ugyanakkor pedig a lakbér emelkedett. Lilleben háromezer munkáscsalád földpadlójú pincékben

lakott, de még mindig jobban jártak, mint a padláslakók, kevésbé fáztak. A rossz lakásviszonyok, a rossz élelmezés, a túlfeszített munka következtében nagy volt a gyermekhalandóság. Egy lillei orvos megállapítása szerint 21.000 munkásgyerek közül 20.700 halt meg ötéves kora előtt. Mühlhausenban a gyapotszakmában alkalmazott munkásgyerekek élethance-ai tizenhét-szer kisebbek, mint a polgári gyerekekéi. Párizsban nem volt ilyen éles különbség a munkásnegyedek és a belváros gyermekhalandósága között. Csak a duplája. A jelentések részletesen beszámolnak a munkáscsaládok külső és belső viszonyairól s meglátják az összefüggést az alacsony életszínvonal és a bűnözés, a prostitúció s a gyermekelhajtás között.

Még messze vagyunk attól, hogy a munkásság tudára ébredve erejének, előálljon követeléseivel. Elsőül a carbonari társaságok elemeiből alakult konspirációs szövetkezések körvonalaazzák a munkásság kívánalmait. Így a *Société des Droits de l'Homme* (az emberi jogok ligája) 1832-ben közzétett kiáltványa a következőképpen foglalja össze a társadalmi haladás alapkövetelményeit: „Választás alapján létrejött, ideiglenes hatályú felelős központi hatalom erőteljes és céltudatos kormányzata. A népakarat érvényesülése általános választójog által. A községek önkormányzata, fenntartva a kormánynak azt a jogát, hogy kiküldött képviselőkkel ellenőrizteti a községi tetelek határozatait, illetve határozathozatalra való alkalmasságukat. Haladó szellemű közoktatás, állami hitel-szervezetek, észszerűbb termelési mód s a termelési haszon méltányos megosztása vállalkozó és munkás között.”

A kormány eljárást indít a kiáltvány aláírói ellen. A vizsgálat megállapítja, hogy a kiáltványt titkos társaság nyomatta ki, mely a fennálló társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekszik. A vádlottak egyike a következő kijelentést tette a bíróság előtt:

„Mit beszélünk összejöveteleinken? Ezt: le a kiváltságokkal. Le a gazdagok előjogaival. Le az embernek ember által való kizsákmányolásával! Le a társadalmi egyenlőtlenségekkel! Nem élődik kellenek nekünk, hanem olyan emberek, akik önzetlenül szolgálják a társadalmat. Igen, erről folyik a szó a mi sötét összejövetel-

leinken. Ezekről nem írnak a lapok. Azok csak politikai reformokat sürgetnek. Pedig az igazi forradalmak nem politikaiak. Ha a forradalom nem a társadalom forradalma, akkor abból semmi sem jön ki vagy csak nagyon kevés." (Vignerte az esküdtszék előtt 1834 február 22-én.)

Az esküdtszék felmentette a vádlottat.

A kormány e követelésekre azzal válaszolt, hogy büntetendő cselekménynek minősítette a munkások szervezkedését. A tilalomra a lyoni munkásság újabb lázadása felelt. Öt napig tart, míg a kivezényelt katonaságnak sikerül a lázadást vérbefojtani. Párizsban két napig tart a munkásság zavargása. A kormány megrendszabályozza a sajtót; magas kauciókkal lehetetlenné teszi az elvi alapon álló sajtótermékek megjelenését. A munkásmozgalom ezek után a föld alatt szervezkedik tovább.

A nyilvánosság előtt már csak egy-egy parlamenti képviselő szólal fel a munkásság érdekében. Így Arago, aki a munkáscsaládok nyomorúságos életkörülményeiről számol be képviselőtársainak. Uraim — mondja — itt komoly bajról van szó, olyan bajról, amelyet nemcsak én állapítok meg egyedül, olyan bajról, amelyet haladéktalanul orvosolni kell. Beszédét gúnyos megjegyzések szakítják félbe. Mikor ezt a kifejezést használja: meg kell szervezni a munkát, kitör a tiltakozás. Ugyanilyen vihar támad a főrendiházban, mikor egy ellenzéki képviselő a kiskorúak munkaidejének korlátozását sürgeti. Gay-Lussac, a híres fizikus, a következő érveket állítja szembe a követeléssel: A gyáros független ember: a maga ura. Ki kárpótolja veszteségéért, ha elfogadjuk a javaslatot? Montalambert ez önző kérdésen annyira felháborodik, hogy a másik túlzásra ragadtatja magát. Kijelenti, hogy az ipar egyáltalán kárhozatos, a keresztény szellemmel ellenkező. „Sokszor hallom, hogy ha valahol gyárat nyitnak, ez csak hasznára van a környéknek. Nos, hát én kijelentem, hogy aki a falvakban és mezővárosokban iparvállalatot alapít, az a rendetlenségnek s az erkölcstelenségnek veti meg alapját." Újságírók is akadnak, akik védelmükbe veszik a munkásokat. Armand Carel a következőket írja a lyoni lázadás vérbefojtásakor:

„A kormány, mely katonasággal szállja meg Lyont, osztályharcot kezdett — ami rosszabb minden háborúnál.“ S cikkét így fejezi be: „Társadalmunk undok bűnök, ijesztő nyomorúságokat, megszámlálhatatlanul sok visszaélést, féktelen kéjhajhászást mutat fel. Ha csökkennének a visszaélések, csökkenne ama bátor éhezők és nélkülözők száma is, akiknek előbb-utóbb elfogy a türelmük. Vállvonogatással napirendre térni a nélkülözők állapota felett, nagyon rossz taktika.“

Lamartine 1834-ben kezdi meg ragyogó közéleti karrierjét. Pártonkívüli programmal lép fel s ha felszólal, a saját álláspontját fejti ki. Felszólalásai magukkal ragadók. Akár előre elkészített beszédet mond el, akár rögtönöz, mindig sikere van. Délceg alakja (majdnem olyan magas volt, mint De Gaulle), gyönyörű orgánuma, ékeszolásának plaszticitása még abban a parlamentben is versenyen kívüli pozíciót biztosít a számára, amelynek olyan ragyogó szónokai voltak, mint Berryer, Odilon-Barrot és Thiers. Politikai presztizsét szolgált a költővolta is. Eleinte félbe is szakították beszédeit. „Ez költészet, hagyjuk a költészetet.“ Pedig csak fogalmazásának végérvényes szépsége árulta el felszólalásaiban a költőt, amit mondott, precíz volt és szakavatott. A haladás ügyét kívánta szolgálni; a „szociális pártot“, amelyet a polgárkirályság parlamentjében egymaga képviselt. „Nagy társadalmi átalakulások küszöbén állunk“ — jelenti be. — „A tömeg kiábrándultan fordul el a hazug szimbólumoktól; de nem utasítja vissza rendszeres ellenzéki ségből azt, amit a hatalom nyújtani hajlandó neki. De nem is hajlik meg a hatalom előtt engedékenységéből vagy félelemből. Nyugodtan meg fogja vizsgálni, hogy a törvények, amelyek számára készülnek, megfelelnek-e a pillanat szükségleteinek, hozzásegítenek-e az előttünk álló feladat megoldásához.“ Sürgeti a „gyűlöletes“ individualizmusból való áttérést a szocializmusra, szocializmus alatt értve a birtoklók és a nem birtoklók közötti mindkét félre előnyös feltételek melletti egyezést. Állandóan foglalkoztatja a proletariátus helyzete; ha a kormány nem foglalkozik ezzel a kérdéssel és nem oldja meg, akkor rettenetes társadalmi felfordulás fog bekövetkezni.“ (1835 február 3-án.) Sürgeti a sajtó-

szabadságot, mint szabad néphez méltó intézményt. „Elismerem, hogy megnehezíti a kormányzat feladatait, nélküle azonban ma már lehetetlen kormányozni.” Ha elragadja pátosza, ragyogó képekbe öltözteti gondolatait. „Vigyázzunk, uraim!” — kiált fel egyízben. — „Mindig így járt el a reakció. Kisajátította a tömegek nemes indulatait, hogy kifogja a vitorlából a szelet. Antonius is csak azért vitte fel a tribünre a Caesar vérével szennyezett tógát, hogy a népet felizgatva vele, mélyebb szolgaságba taszítsa a rómaiakat, mint amilyenben valaha is voltak.” 1843-ban nyíltan ellenzékbe megy s a kormányt támadó csoport legünnepeltebb parlamenti szónokaként siettetni a rendszer összeomlását.

Lajos Fülöp uralkodásának utolsó éveiben a hatalomnak már nem áll módjában meggátolni az átalakulás feltételeinek szabad megvitatását. Polgári részről ez a sajtóban történt és a bankettekben, amelyeken a képviselők beszámoltak választóiknak. Egyre szaporodtak a klubok is, amelyekben szocialista utopisták tanait népszerűsítették az előadók, a legfantasztikusabb társadalmi elképzeléseket csillogtatva meg a kispolgári hallgatóság előtt. A fantasztikus Fourier, aki a déli harangszóra mindig felsietett a lakásába, megnézni, nem várja-e szobájában az a nagylelkű milliomos, akinek megjelenésére minden nap számított, hogy rendelkezésére bocsássa a falansztere megalapításához szükséges tőkét, e furcsa álmodozó, aki azt hirdette, hogy minden emberi szenvedély, kellő helyen és módon alkalmazva, hasznosítható társadalmilag, még az összeférhetetlenség, még a gáncoskodás, még az állhatatlanság is s aki ezért némiképpen Freud elődjének tekinthető, meghalt ugyan a harmincas években, de tanítványai, köztük különösen Victor Considerant, buzgón terjesztették nézeteit. Ám a legmerészebb társadalom-megújítók is a békés fejlődés elvét hirdették és ellemezték az erőszakos megoldásokat. Szemben a polgári liberalizmus apostolaival, akik a politikai szabadságot tartották a legsürgősebb követelménynek, mint a kapitalista erők kibontakozásának, a korlátlan gazdasági érvényesülésnek nélkülözhetetlen előfeltételét, az utopisták mindent az államtól vártak. Számukra a szabadság nem jelentett

sokat — annál többet a testvériség. Valamennyien egyetértettek abban, hogy a jövő társadalmában nem a kardnak (értsd a feudalista és militarista elemeknek) jár ki az irányítás szerepe, hanem azoknak, akik munkájukkal a társadalmat lényegesen fenntartják. Elképzelésük szerint a társadalomnak teljesen a kölcsönösség alapjára kell helyezkednie; kedvence intézményük a termelő- és fogyasztószövetkezet és a gazdasági viszontbiztosítás egyéb formái. A primitív kommunizmust, az anyagi javak egyenlő felosztását, mint semmi jóra nem vezető megoldást, elutasítják. Reformszándékaik előfeltétele az emberiség erkölcsi megújodása. Az utopisták nagy része deista. Az istentagadás, szerintük, a szétbomló társadalmak ismérve.

A St. Marceau és St. Antoine negyed munkásai között már a negyvenes években is sok az idegen. Szép számmal vannak köztük német politikai emigránsok is. Ezek között Weitling, Grün és mások terjesztik az „igazi” szocializmus elveit. Engels Frigyes, aki Lajos Fülöp uralkodásának utolsó éveiben párizsi lakos, szorgalmasan látogatja ezeket az összejöveteleket s rendszeresen informálja Marxot a párizsi munkásság hangulatáról.

De e nyílt összejövetelek mögött volt egy másik földalatti szervezkedés is, amely céljául nem a választói cenzus kiszélesítését tűzte ki, mint a polgári forradalmárok, hanem a társadalom erőszakos átalakítását. E láthatatlan szervezet manifesztumai erélyesebbek, mint a polgári utópikusokéi. „A politikai jogok kiterjesztése és az általános választójog különben dícséretes eszméje nem végcél, csak eszköz. Végcélunk a társadalmi terhek és jövedelmek egyenlő elosztása, a vagyoni és társadalmi különbségek elsimítása. Felhívjuk a népet, számoljon le azzal az új arisztokráciával, amely most burzsoáziának nevezi magát.”

Honnan kerülnek ki e lázító szövegek? A Szajna mögötti utcák kis nyomdáiból, amelyekben különben csak névjegyeket, lakodalmi meghívókat és gyászjelentéseket állítanak elő, apró butikokból, amelyek époly sötétek és kényelmetlenek, mint a párizsi mellékutcák egyéb

kis üzletei s azoktól csak annyiban különböznek, hogy a gazdájuk nem kapzsi kiskereskedő vagy kisiparos, akit bezsebelt sous-jain kívül, más nem érdekel, e kisnyomdák patrónusa intellektuell, aki verseket ír, mint Balzac *Elvesztett illúzió*-inak hőse, vagy maga fogalmazza vacsora után kormosüvegű petróleumlámpája mellett a lázító szövegeket, amiket majd kézisaajtóján sokszorosít; vagy ha nem ő, hát ama látogatóinak egyike, aki époly megzódéses ellensége a burzsoáziának, mint ő maga. Így készülnek a kispolgári élet magáneseményeit megörökítő nyomtatványoktól ellopott pillanatokban az osztályharc első hadüzenetei. A rendőrség persze résen áll. Rajtaüt a nyomdán, elkobozza a nyomtatványokat, leülteti a tulajdonost. Párizs nyomdászait azonban nem lehet megfélemlíteni. Csak a hely változik, a szöveg marad.

A szervezkedés pedig folyik tovább, feltartóztatlanul. Hogyan? A carbonarik módszerével. Aki részt kíván a hareból, társakra talál s a társak felismerik, ki való közójük. Egy összenézés, egy megjegyzés elég. Két új ismerős kézszorítása megpecsételi a szövetekezést. Az újone türelmetlenkedik. Cselekedni szeretne vagy legalább résztvenni a titkos összejöveteleken. S egyszer eljön a napja annak is. Társa bemutatja a tanácsnak. A hideg műhely, az összejövetelek színhelye, most olyan, mint egy tanterem. A dobogón szigorúképu férfiak ülnek. Az újonnan jöttet elébük vezetik. Egy szikár férfi feláll. Blanqui Ágost az, személyesen.

— Meggondoltad alaposan, mire határoztad el magadat, amikor felvételeket kérted szövetségünkbe? — kérdezi az „új“-tól.

— Meggondoltam.

— Mondd utánam az esküt: Fogadom, hogy soha senkinek el nem árulom, ami e falak között történik.

— Fogadom.

— Mi a véleményed a kormányról?

— Elárulja a népet és a hazát.

— Kinek az érdekét képviseli a kormány?

— A csekélyszámú kiváltságosakét.

— Kik a mai arisztokraták?

— A pénzemberek, bankárok, szállítók, vállalkozók

és ügyletközvetítők, a kizsákmányolók, akik a nép rovására gyarapodnak.

— Milyen jogon uralkodnak fölöttünk?

— Az erő jogán.

— Mi a társadalom legfőbb bűne?

— Az önzés.

— Mi képviseli ma a tisztességet, megbízhatóságot, az erényt?

— A pénz.

— Kit becsülnék ma?

— Azt, aki gazdag és befolyásos.

— Kit üldöznek, kit néznek le, kit löknek ki a társadalomból?

— A tehetetlent és a szegényt.

— Mi a véleményed a vámról, a só- és szeszadóról?

— Utálatos terhek, amelyek csak a népet sujtják és nem érintik a gazdagokat.

— Mi a nép?

— A dolgozó polgárok összessége.

— Minek tekinti őket a törvény?

— Rabszolgáknak.

— Mi a proletár helyzete a gazdagok kormánya alatt?

— Az, ami a rabszolgáké vagy a négerké. Nyomor, kínlás és szenvedés a sora.

— Milyen elvre kellene az emberi társulásnak alapozva lennie?

— Az egyenlőség elvére.

— Milyen jogai lesznek a polgárnak egy méltányos társadalomban?

— Az önfenntartás joga, az ingyenes tanulás joga, a kormányzásba való beleszólás joga; kötelességei: odaadón szolgálni a társadalmat, testvéries érzületet tanusítani munkástársai irányában.

— Milyen forradalomra van szükség: politikaira vagy társadalmira?

— Társadalmira.

— Az a polgártárs, aki idehozott, kellőképpen felvilágosított céljaink felől. Azokat látod különben kérdéseimből is. Most azonban világosan közlöm őket veled.

Mi azért társultunk, hogy eredményesebben tudjunk küzdeni elnyomóinkkal szemben és megváltuk hazánkat, amelynek kormánya elsősorban arra törekszik, hogy a népet tudatlanságban tartsa és meggátolja a közügyekben való részvételét. A mi feladatunk ennek folytán terjeszteni az ismereteket és összefogni a népet. Zsarnokaink megrendszabályozták a sajtót és a gyülekezési lehetőségeket. Ennek folytán nekünk még szorosabban kell összefognunk, és élőszóval folytatott agitációval pótolni a sajtót. Minden tagunknak kötelessége minden lehetséges módon terjeszteni a köztársaság eszméjét. Szívósan, fáradhatatlanul agitálni. Megfogadod-e, hogy ezt teszed? Később aztán, majd ha eljön az ideje, fegyvert ragadunk és a pokolba kergetjük gyalázatos kormányunkat. Velünk tartasz azon a napon? Gondold meg jól: veszedelmes vállalkozásról van szó. Ellenségeink hatalmasak. Hadseregük van, kincstáruk, idegen uralkodók segítségével számolhatnak. Nekünk, szegény proletároknak, nincs egyebünk, csak a bátorságunk. Hajlandó vagy-e fegyverrel a kezekben harcolni és ha úgy fordul, meghalni az emberiségért?

— Hajlandó vagyok.

— Akkor mondd az esküt utánam:

— Esküszöm, hogy senkinek, még legközelebbi hozzátartozómnak sem árulom el, amit beszélni és cselekedni fogok.

— Polgártárs, felvettünk a szövetségbe, foglalj helyet. Van-e fegyvered? Minden új tag köteles anyagi képességeinek megfelelően lőporral támogatni a szövetséget. Negyedkiló a legkevesebb, amire személyenként számítunk. Neki magának is kell rendelkeznie legalább két fontnyival. Semmiféle írás nem kerül ki tőlünk. Válassz nevet magadnak, csak az általad választott álnéven ismerünk. Ha lebuksz, egyetlen szóval sem szabad elárulnod, kikhez tartozol. A vezetőség ismeretlen. Hogy kikből áll, majd csak akkor tudja meg a világ, amikor jönnek látjuk. Harc esetén katonai fegyelemmel kell engedelmeskedned feljebbvalóidnak. Ha vannak megbízható barátaid, akiket alkalmasaknak ítélsz arra, hogy közibénk álljanak, hozd el őket. Minden megbízható és

jószándékú embert szívesen látunk. A kioktatásáról gondoskodunk.

Ilyen formák között szervezkedett a *családszövetség*, mely kevéssel megalakulása után már 1200 tagot számlált. A rendőrség rájött, hogy a szervezet löport gyárt a Rue de l'Ourcine-ben és elfogta a központi bizottságot és alapítóját, Blanqui Ágostont. A szervezet tagjai főleg munkásokból álltak, de voltak köztük katonák is. Az 1836 augusztus 23-iki főtárgyaláson a bíróság a társaság huszonnégy tagját ítélte el jogosulatlan szervezkedés és tiltott löporgyártás címén hosszabb-rövidebb fogház-büntetésre. A huszonkettedik serezedet pedig, mely alaposan gyanúsítható volt azzal, hogy rokonszenvezik a mozgalommal, büntetésből Afrikába küldték.

Blanqui Ágostont kétévi fogságra ítélték. A képviselőház azonban 1837-ben a trónörökös házasságának örömeire a kegyelmezés jogával élt. Blanquit ugyan szemmel tartották szabaddalárahelyezése után, mindazonáltal sikerült neki szervezetét feltámasztania.

Az új szervezkedés Család helyett most az Idény nevet viselte és sejt alapon szerveződött. A szervezet három Hónapra oszlott, élén Juliussal. A Hónapok négy Hétre oszlottak; minden Hét hat emberből állt, élén Vasárnappal. A központi intézkedéseket három ember adta ki: Blanqui, Barbès és Martin-Bernard.

1839 májusának első hetében cédulák mennek ki az Idény tagjaihoz azzal a felszólítással, hogy a megadott napon a cédulán megjelölt helyen és időben jelenjenek meg, felkészülve az ismeretes szándék kivitelére. A mondott nap délutánján megélénkülnek a Bastille környékének kis mellékutcai. A szép tavaszi napon azonban ez nem feltűnő. Az összehívottak különböző borozókban gyülekeznek, ott várják a további utasításokat. Van, aki fegyverrel jön a találkozóra. Az idő: délután fél három.

A bizalmiak csoportról csoportra járnak s megállapítják, hogy kevés a fegyver. Egy csoport a Rue Bourg-l'Abbay felé tart és kifosztja a Lepage fivérek fegyverboltját. Ugyanannak az utcának egyik házában két nagyláda töltény és karabély van előkészítve a vállalkozás napjára. Ezeket lehozzák az utcára, szétosztják. Pár pillanat múlva az összeesküvés minden

résztvevője el van látva fegyverrel, munícióval. A csoportok egyesülnek, elindulnak a Városháza felé. Ütközben barrikádokat emelnek s megerősítik azokat. Időnként elsütik fegyvereiket, hogy pánikot keltsenek. A Szajnához érve a lázadók menete kettészakad. Egyik része az Igazságügyi Palota felé tart, a másik a Városháza felé. Az elsőt Barbès vezeti. Az Igazságügyi Palota előtt katonai poszt áll. Barbès felszólítja a katonai csoport vezetőjét, hogy adja meg magát. Az nem hajlandó rá. Lövöldözés, a lázadók túlerőben vannak, lefegyverzik az őrséget. A másik csoport a Városháza őrségét támadja meg. Azok védik magukat és visszahátrálnak az épületbe. Eközben megérkezik Barbès s a Városháza lépcsőjéről kiáltványt olvas fel a lövöldözések zajára egyre nagyobb számban odacsődülő tömegnek. A kiáltvány fegyverbe szólítja a népet s kihirdeti, hogy a régi rendnek vége, Franciaország sorsa fordulat előtt áll. A kiáltvány aláírói közt első helyen Blanqui szerepel mint fővezér.

Eközben azonban a hatalom is észbekap. Mindenfelől dobpergést hallani, a nemzetőrség és városi őrség rohamlépésekkel közeledik, hogy közrefogja és leteperje a lázadókat. Egy óra hosszat tartó küzdelem után visszakergetik őket, szétrombolják barrikádjaikat és este nyolc óra körül látszatra helyreállt a rend. Másnap azonban a lázadók újra támadnak, megint heves utcai harcokra kerül a sor, főként a Temple negyedében és a Maubert téren. Azonban a kormánycsapatok erélyes riposztjára estére helyreáll a közrend.

A lázadók felségárulással és az állam biztonsága ellen intézett merénylettel vádolva állíttatnak a Luxembourg palotába egybehívott főrendi szék elé, mely ilyen vétségekben ítélkezni hivatott.

A törvény elé állított lázadók vezére Barbès. Szmélyi adatainak felvételekor huszonkilenc éves gazdálkodónak vallja magát. Jómódú férfi, meggyőződését követve utazott fel Carcassonne melletti kis gazdaságából Párizsba forradalmat csinálni. A hozzá intézett kérdésekre megtagadja a válaszadást. A védekezés jogáról is lemond, nem hajlandó elismerni a bíróság

illetékeségét. „Önök nem bírám, hanem ellenségeim“ — jelenti ki. — Ha az indián ellenségei kezébe kerül, nem könyörög kegyelemért, szóra sem méltatja ellenfeleit; némán, szótlanul tűri, hogy megskolpolják. Én az indián példáját követem. „Tessék, itt a fejem.“ Társai ugyanígy. Hiába hangsúlyozzák az ellenzéki képviselők, Arago és Jules Favre, hogy nemes meggyőződés készítette őket szembezállni a hatalommal, az államügyész véleménye más. „Ne tévesszük össze uraim“ — fordul az esküdtek felé — „az útonállókat, akármilyen szervezetten lépjenek is fel, politikai csoportulásokkal“. A bíróság az ügyész álláspontját fogadja el. Barbès-t, a lázadás értelmi szerzőjét halálra ítélik, a többi vádlottat pedig hosszabb-rövidebb ideig tartó kényszermunkára, illetve börtönbüntetésre.

Barbès sorsa most már a király kezében van. Vajjon él-e kegyelmi jogával? Erre van esély, hisz Lajos Fülöpnek közismert gyengéje a kegyelmezés. Victor Hugo jegyzi fel a rendkívül lelkiismeretes hivatalnok-királyról, hogy amikor az éjszakai órákban befejezte kihallgatásait és tárgyalásait, visszavonult a szobájába és sokszor hajnalig görnyedt bírósági döntések felett. Szívesen hangoztatta, hogy semmire sem büszkebb, mintha sikerül valakit kiragadnia a hóhér kezéből. Erre a gyengéjére számítottak baloldali körökben. A halálraítélt nővére Lamartine-t kérte meg, eszközöljön ki számára kihallgatást. Ez meg is történt. A király kegyesen fogadta a könyörgőt, megígérte, hogy figyelmesen át fogja nézni a periratokat és kézfogással bocsátotta el. Aznap délután a tömeg utcai felvonulást rendezett, a halálbüntetés eltörlését követelte. Jellemző a kor hangulatára, hogy egy ismeretlen angol, aki végighallgatta a tárgyalást, százezer frankot ajánlott fel Barbès családjának a halálraítélt megszöktetésének költségeire. Közben a király kijelentette környezetének, hogy ő a maga részéről már megkegyelmezett a merénylőnek, most már csak az van hátra, hogy minisztereit is rávegye. Azok a másnapra egybehívott tanácskozáson valamennyien azon az állásponton voltak, hogy a megtorlás nem maradhat el; a kegyelem növelné a rendszer ellenségeinek vakmerőségét. A király azonban kijelentette, hogy ha már egyszer kezét nyújtotta Barbès nővérének, nem

írhatja alá a halálos ítéletet. A kormány meghajolt a király akarata előtt és Barbès ítéletét életfogytiglani kényszermunkára módosította.

Barbès két napot töltött a siralomházban. A harmadik nap hajnalán léptek zaja verte fel. Azt hitte, hogy érte jönnek s a következő imát mondotta: „Saint Just, Robespierre, Couthon, Babeuf, könyörögjetek érettem. Megdícsőülésem órája közeledik.“ De nem a vérpadra, a börtön irodájába vitték, ahol nővére könnyezve közölte vele, hogy a király megváltoztatta az ítéletet. Néhány órával később Barbèst piros-sárga fegyencruhába öltöztették, megvasalták s katonai fedezet alatt útnak indították Bretagne felé.

Avranches-sal szemben, a parttól néhány mérföldnyire fekszik egy kis sziget, melynek egyetlen nevezetessége a francia királyok félelmetes politikai kalodája, a francia Spielberg: a Mont St. Michel. Eredetileg XI. Lajos őriztette vaskalitkákban ott politikai ellenfeleit. A francia történelem későbbi során is a Mont St. Michel volt az államhatalom legfélelmetesebb fegyintézete. Itt senyvedtek sziklába vágott sötét és bűzös zárakban a politikai összeesküvők és felforgatók. Ide került Barbès is, kilenc társával. S néhány héttel később ide került Blanqui is, a májuseleji összeesküvés főszervezője, akit néhány napos bujkálás után megtaláltak. Fölötte is a főrendi bíróság ítélkezett, őt is halálra ítélték s a király az ő büntetését is életfogytiglani kényszermunkára módosította.

Hónapok múlnak, egyszer csak egy hatvanéves öregasszony jelentkezik a fegyházigazgatónál, engedélyt kérve tőle, hogy fiát, Blanqui Ágostot láthassa. Bármily ridegek a szabályzatok, a fegyházigazgató nem lát okot fennforogni arra, miért ne engedélyezne — szigorú felügyelet alatt — egy rövid beszélgetést. Az öregasszony meghatottan köszöni meg a látogatás után a fegyházigazgató jóindulatát, elmeséli, hogy elköltözött Párizsból, hogy a fiához közelebb legyen, mire a fegyházigazgató megengedi neki, hogy fiát időről-időre meglátogathassa. Kétségtelen, hogy ez a siránkozó öregasszony csempészte be a fegyházba a ráspolyokat és egyéb szerszámokat, amikkel Barbès és társai előkészítették szabadulásukat. Mint Monte Christo és Faria abbé, Dumas híres regé-

nyében, hetekig dolgoztak az éjszaka sötétjében lankadatlanul, amíg sikerül átfúrniok magukat az akadályokon. Minden elő van készítve, szabad az út. Egy cinkosuk bárkát bérel, mely készen áll, hogy Angliába szöktesse őket. Végre megállapodnak a szökés időpontjában. A bábúk, amiket ágyukba dugnak, hogy az őr, ha éjszaka cellájukba lépne, ne vegye észre eltűnésüket, elkészültek. Alki szakállt hord, utolsó este levágja szakállát s felragasztja a bábú állára. Éjjél elmúlt, amikor a cella ablakából leereszkesznek. Az éjszaka koromsötét, az eső zuhog, alattuk vadul csapkodja a tenger az erőd félelmetesen magas sziklafalát. Ezen a magas falon kell még kötéllel leereszkesznie. Barbès indul elsőnek. Gyorsan csúszik lefelé a kötéllel, de az egyetlenül horzsolja tenyerét, ez türelmetlenné teszi s ahelyett, hogy hátát a falnak feszítve irányítaná és szabályozná csúszását, lóg a levegőben, majd zuhanni kezd s olyan lármával puffan a sziklafal aljába, hogy felveri az örvöket. Alaposan össze is töri magát. A szökés ezzel természetesen meghiúsult. Ezentúl még szigorúbban ellenőrzik a foglyokat. Azoknak egyre rosszabbodik egészségi állapotuk. Blanqui-n a fegyház orvosa a gégetuberkulózis tüneteit állapítja meg, Barbès vért köp. Az orvos jelentései felkerülnek az igazságügyminisztériumba, ott nem óhajtják, hogy a két fogoly, akinek ügye oly nagy port vert fel s akiknek sorsát a közvélemény figyelemmel kíséri, a Mont St. Michel sziklazárkáiban pusztuljon el. Az igazságügyminiszter rendeletére Blanquit a toursi rabkórházba szállítják, Barbès pedig egy nimesi kórházba kerül. Innen szabadítja ki őket néhány év múlva a februári forradalom.

Mint az elmondott jelenségek bizonyítják, a forradalomra való készség, merényletek, zavargások formájában a polgárkirályság egész ideje alatt megmutatkozott. Ha személyes vonatkozások alapján ítélnék meg a polgárkirályság közeleti szellemét, meglepő kapcsolatokat fedezhetnénk fel a társadalom különböző rétegei között. Tagadhatatlan, hogy volt egy közös front, amely a szabadság jelszavával a legheterogénabb elemeket egyesítette. De mikor harcra került a sor, az egységes ellenzék, a polgárkirályság „népfrontja” azonnal felbomlott ellentétben álló érdekesportokra.

A MAGYAR REFORMKOR

Széchenyi és Kossuth versengése a hatalomért

A XVIII. század második felének érzelmes humanizmusa Közép-Európát sem hagyta érintetlenül. Csakhogy e tartományok kevésbé korhadtt feudális társadalmi struktúrájának megfelelően a felvilágosultság itt a hatalmasok magánszenvédelye, mondatnók magánhóbortja volt. Ha e hatalmasok egyike méghozzá uralkodó, akkor alattvalói kérdezése és beleegyezése nélkül önkényesen tilt be, szüntet meg, töröl el évszázados praktikákat és intézményeket. Így II. József, e rabiátus felforgató, a „kalapos király“. De tudjuk, milyen eredménnyel járnak a felső utasításra végrehajtott reformok, amiket olyan közegeknek kell fogyanatosítaniok, akiknek ezek az életformájukkal és érdekeikkel életre-halálra ellenkező újítások eleve gyűlöletesek. A következmény felfordulás és ideológiai zűrzavar. Belső Szolnok megye a II. József halála után tartott közgyűlésén Montesquieu-re és Rousseau-ra hivatkozva követeli a nemesi kiváltságok fenntartását. Pestmegye II. Lipóthoz intézett feliratában a Contrat Sociale-ra hivatkozva kívánja, hogy a király változtatás nélkül hagyja jóvá a megtartandó diéta minden határozatát. Zemplén megye a francia nemzetgyűlés lèse-national-jára való hivatkozással kíván felségsértésnek minősíteni mindennemű, a karok és rendek elleni szóval, írással, vagy tettel elkövetett vétséget. (Sőtér: Magyar-francia kapcsolatok, 111. o.) Ma már tudjuk, hogy csak a társadalom tényleges szükségleteinek megfelelő, csak a társadalom tényleges erőviszonyait visszatükröző intézmények maradandók, életképesek. De ha mégoly kevésbé időtállóak is úgy az erőszakos restauráció,

mint az oktrojált reform intézményei, a történetbölcseelő számára ez átmeneti állapotok felettébb tanulságosak, mert visszahatásuk pontosan indikálja az elért fejlettség fokát.

A történelmi osztályok történetírói a nemzeti megújulás korszakának keresztelték el a kalapos király uralkodásának esztendeit. A megújulás persze kulturális és nem politikai. A császár központosítja a közigazgatást, kinevezett adminisztrátorokkal váltja le a választott köztisztviselőket, országgyűlés összehívása nélkül intézkedik. A nemzet, mint később majd annyiszor, passzív ellenállással felel a törvényteleniségre; a hatósági közegek elszabotálják, foganatosítatlanul hagyják a rendeleteket. A vértelen, de szívós ellenállás a császár vereségével végződik. Kiábrándulva az emberiségből, halálos ágyán visszavonja, hatályon kívül helyezi úgyszólván valamennyi rendeletét. Lemondó gesztusát a magyar köztudat a nemzet győzelmeként könyvelte el. Sokan annak tartják nyilván ma is.

A történelem nem experimentális tudomány s mivel eseményei s fejleményei visszacsinálhatatlanul egyszerűek, értelmetlenség afölött elmélkedni, mi történt volna, ha a császár furfangosabb, ügyesebb, vagy ha az ötvenkét magyar vármegye kevesebb eréllyel, kevésbé szívósan védekezik. Ami minket itt érdekel, mindössze az; reális volt-e a győzelem, vagy csak látszólagos? Mert mi történt voltaképpen? Mindössze az, ami ennek az országnak a történetében ismétlődni fog: hogy a kiváltságaihoz ragaszkodó magyar nemesi társadalomnak sikerült magával elhitetnie, hogy a nemzet önállóságát védi a császár központosító szándékai ellenében, amikor kiváltságait védelmezi. A magyarságát, s nem az osztályérdekeit. Ezért tüntet a nemzet magyar beszéddel, ezért kell magyar mentét és sarkantyús eszímát, szakállt, bajuszt viselni, ezért öltöznek nemzeti színekbe hölgyeink, ezért borul egyszerre virágba a magyar irodalom is. Csakhogy akik erre hivatkoznak, elfelejtik, hogy a nemzeti öntudatnak ez a felerősödése s tüntető fitogtatása egyidejűleg észlelhető a birodalom összes nemzetiségeinél, a rácoknál, horvátoknál, tótoknál, románoknál, hogy Kollár Adám, Klein Micu, Maior Péter Dugonics

Andrásék kortársai. Decsi Sámuelnak igaza volt, amikor leszögezi a Pannoniai Phenix 1790-es évfjázatában: „A magyar nyelvet polgári és törvényes székekbe be kell hozni, mert amíg az meg nem lesz, sem természet, sem erkölcsi, sem polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk.“ De ugyanez a Decsi Sámuel állapítja meg ugyanazokon a hasábokon azt is, hogy: „nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemesi szabadságunknak elvesztésétől való félelmünk indította bennünk azt a forróságot és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthatjuk, mindjárt el fogjuk nyelvünket felejtetni.“ De hogy is lehetett volna másképpen? A törvényes Magyarország rendi állam volt, nem nemzeti. Ezért hangoztathatta Skerletz Miklós zágrábi főispán az 1790-es diéta során, hogy Magyarország alkotmányos nyelve csak latin lehet. A latin szó a kiváltságosok megkülönböztető jegye, mely őket mint uralkodó osztályt nemzetiségükön kívül, nemzetiségük fölé helyezi; a *domine spectabilis*, az *injuria*, a *compossessorium*, a *servus humillimus*, a jogi latinnak és a konyhalatinnak az a kedélyes habaréka, melynek szókincese és uzuálisabb fordulatai Jókai regé-nyeiből hiánytalanul összeállíthatók. Az osztályérdek természetesen győz a hazafias forróság fölött. Az országgyűlés nyelve József után is a latin marad. A forróság eredménye annyi csupán, hogy felbőszíti a nemzetiségeket. E kortól kezdve számukra szinonima ez a két fogalom: úr és magyar. És megszületik a nemzetiségi gyűlölködés. 1790 augusztus 6-án Temesvárott már így fakad ki az illír-szerb kongresszus egyik szónoka: „Az Ázsia barlangjaiból kiáradt magyar származása bélyegét örök időkre változatlanul akarja, a vadság álmával szunnyadt el s még próbát kell adnia Európa váró szemei előtt, ha méltó-e élni művelt határai között.“ Pedig a magyar döllyf osztály, — nem pedig nemzeti tulajdonság. Akadt már ott is, aki erre rámutatott, Tököli Száva: „Higyjetekek nekem“ — úgymond —, „nem a földkerület egymaga ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népek polgári állapota, a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése. Ezek adják meg mindenik nemzetnek a formát, a létezését. Ezek pedig biztosítva lesznek

nekünk, mihelyt a polgárság jogát, a törvényeket, melyek bennünket a magyarokkal polgárilag összekötnek, nélkülözni nem fogjuk“.

Az ellenállás felőrölte a császár energiáját, türelme kifogyott, az ellenállás győzött. Csakhogy az alkotmány-biztosítékok érinthetetlenségének megerősítése még azoknak sem szolgált előnyére, akik privilégiumaikat biztosítani vélték általa, az az ország gazdasági erőinek kibontakozását bénította meg. Maradjon minden ahogy régen volt — követelték a történelmi osztályok. Maradjon — mondta Bécs és ehhez szabta finánc- és vámpolitikáját. József reakciós utódai s kiváltképpen Ferenc, a társadalmi forradalom felfogójának, villámhárítójának tekintették a Pragmatika Szankció kikötéseit, kormányzási szisztémájuk főtámaszának. A győzelem tehát nem oldott meg semmit, hanem elnapolta — ad Calendas Graecas — (az idők végéig) Magyarország agrár-feudális társadalmi szerkezetének lebontását, a polgári életformák kialakulását, az országnak az osztrák tartományokkali színvonal- és lépéstartását, az együttfejlődést és együtt-haladást. A közigazgatás nyelve nem a német többé a győzelem után, de nem is a magyar, hanem továbbra is a latin s továbbra is a jobbágyok izzadják ki az államháztartás összes terheit. A fejlődést természetesen a társadalmi státusz e mumifikálása sem tarthatta fel. A kor kikényszerítette követelményeit. De erősített akadályokkal kellett megküzdenie.

A megújulás korának egyedüli pozitívuma az irodalom megújulása. Egyedül az irodalom virágzik, fejlődik a kedvezőtlen viszonyok ellenére is, századok mulasztását hozva be néhány évtized alatt. Az irodalom ápolja, szítja azt az új indulatot, aminek a neve honszerem. Kődös, kötetlenül lebegő indulat ez, férfias, komor szenvedély, hetvenkedés, szenvedgés, kinél hogyan. Az is ismérve, hogy igazságtalan a jelennel szemben, amelyt ábrándos hőskorok képzetéhez vetve, lealjasultnak, hitványnak talál. E honszeretet korrelatívuma a kollektív önérzet, az a tudat, hogy a magyar, mint fajta, az emberfajták legkiválóbbika. E gögre bizonyára szüksége van a nemzetnek, kicsinységi tudatának, tehetetlenségé-

nek kompenzációjául. Az önfelbecsülés két véglete ez. Egyfelől a dicső, a tündöklő múlt, másfelől a sivár jelen s a kilátástalan jövő — a lelkesedés és a honfibú forró indulat-gejzirjei. Bár a magyar a múltjában sem talál vigasztalót, akárhogy keresgél emlékeiben, mindenütt vész, dúlás fogadja, német, török, tatár, besenyő, kún. Így hát egyre messzebb és messzebb kereskedik, túl minden számontartott tényen, míg a mondák körébe jut, Csaba királyfihoz, a világverő Attila fiához. Így lesznek a húnok a magyarok elődeivé. Hogy miképpen, hogyan származtathatók le a magyarok a húnoktól, arra persze nincs adat, még nyom sem; de minék is az? Szebben ki-képzí azt a költészet, mint a tudomány.

A kornak egyetlen jelentős férfja sincs. (Széchenyi és Petőfit sem véve ki), akinek józan ítéletét ne szédítené meg, ha egyiknél-másiknál csak átmenetileg is, a határtalan faji büszkeség. Nem tehetnek róla. Szellemi ragály ez, melynek csiráit már az anyatejjel magukba szívják. Apjuk-anyjuk ebben a szellemben neveli őket. Tőlük tanulják a hatalmasok kötelező tiszteletét s a szabadsággért való lelkesedést. A gyermek dolga összeegyeztetni az ellentéteket.

Az ifjú Széchenyi még elsősorban és mindenekelőtt magyar. A lelkesítő érzést anyja, Festetich Júlia grófnő oltotta belé. Maga hivazkodott vele látogatójuknak, Madarász János somogyi ügyvédnek: „Én neveltem, én ismerem lelkületét. Meglátja, ügyvéd úr, Magyarországon olyan nagy hazafi nem volt, mint ő.“ S valóban: a fiatal Széchenyi mérhetetlenül büszke magyarságára. „Bizonyos, hogy én a legeredetibb hún fajtából származom“ — írja naplójába 1814 november 21-én. — „Ezt eléggé bizonyítja az a tény, hogy Sváje legszebb alpesi tájain és Itália legbujább völgyeiben és legkiesebb vidékein sohasem érzek oly melegen, nem tudok olyan önfeledten lelkesedni, mint hazám pusztáin és rónáin.“ Európa legszebb tájait utazza be, annak legműveltebb társaságában forog, de szeretni csak csúnyácska hazáját szereti. Ezt az ösztönös és önkéntelen, „természetes“ szeretetet, ami más magyarnál magától értetődik, arisztokratának, ebben az elnémetesedett, hazafiatlan korban vál-

lalni kell. Széchenyi vállalja, eltökélten s állhatatosan, előrelátható következményeivel. Császári tiszt létére magyarul szólal fel egy kerületi értekezleten, tekintélyes összeggel járul hozzá a magyar Akadémia felállításához. Egyetlen alkalmat sem mulaszt el magyar voltát kidomborítani, ott is, ahol az hátrányára van. De a legmeghatóbb tette mégis csak az, hogy *magyarul ír*, magyarokhoz szólván, bármilyen erőfeszítésébe kerül is ez neki, hiszen, mint a naplói bizonyítják, élete végéig németül gondolkodik, ha elhagyja magát, abban a hányaveti, hibás francia kifejezésekkel spékelt idiomában, amiben a bécselő magyar főurak cseréltek eszmét egymással. Ez az idioma végigkíséri naplóját, de a könyveit magyarul írja, szemmel láthatólag küzdve a nyelvvel, de ugyanakkor huszárosan gyeplőzi, hajszolja, szorítja, amíg be nem töri, hogy híven simuljon viharzó indulataihoz.

A lelkesedés, amellyel Széchenyi feladatához hozzálát, később sem lohad, de a szándékaival szembeni még honfitársai részéről is mindúntalan megnyilatkozó bizalmatlanság és ellenkezés kritikussá, keserűvé teszi. „Adót kell vetni mindazon ábrándra, ámitásra, elfacsart ideára, misztifikációra, szemfényvesztésre s efféle tulajdonra, amelyre oly nagy száma a régi álmából felébredt magyarnak meg nem szűnőleg csalja magát és csal mászt. Mert nincs tagadás, hogy valahol több képzeleti tehetség, de egyszersmind több nyavalygó képzelet is létezzék, mint magát szünetnélküli álmokban hintázni szerető Hunniában.” S egy más helyütt: „Mi arra jutotunk, hogy a XIX. században, midőn az ember méltósága szent kezd lenni, pirulás nélkül publice (nyilvánosan) beszélünk egész Európa hallatára, *de misera plebe contribuente* (a szegény adózó népről) s a külföldnek eziránti türelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük.”

E keserű refleksiókat első könyveinek, a *Hitelnek* s a *Stádiumnak* fogadtatása váltotta ki Széchenyiből. Nézeteit helyeslés helyett felháborodva fogadták, könyveit leszólták, több helyütt el is égették. A sikertelenség, a hatástalanság talán visszavonulásra készteti

Széchenyit, ha nem nyúl a kormány az eddig magányosan küzdő szélmalomhős hóna alá. A kormány Széchenyivel szemben való magatartása azonban a harmincas évek elejétől kezdve javul. Ebben több körülmény közrejátszódik. *Primo*: Franciaország júliusi forradalma. Metternich beletörődik a franciaországi változásokba, ama félelmeit eloszlató nyilatkozat után, miket Lajos Fülöp megbízásából Rotschild közöl vele. Metternich különben is sokkal értelmesebb, mint a rendszer, melyet személye képvisel, s okul a Franciaországban végbement társadalmi folyamat tanulságaiból. A világ, mint Anglia és Franciaország példája mutatja, feltartóztatlanul iparosodik és polgárosodik. Ez oly jelenség, amelyhez akarva-nemakarva, alkalmazkodnia kell. *Secundo*: A különködő fiatal Széchenyi megházasodott. Elvette Zichy Károly özvegyét, Seilern Crescentiát, komolyanveendő ember lett, férj és családapa. *Tertio*: Metternich maga is megházasodik, harmadízben s magyar nőt vesz feleségül, Zichy Melaniet. Széchenyi most már simán utazhat Angliába, a kormány már nem akadályozza, sőt, támogatja. 1833-ban kinevezik a Dunaszabályozás teljhatalmú kormánybiztosává. Az állam megbízásából járja be az Aldunát, Oláhországot. De minél több bizalmat mutat iránta Bécs, annál nehezebbé válik a helyzete odahaza. A kormánnyal való kapcsolatait félremagyarázzák, hazafiságát kétségbe vonják. Kebelbarátjával, Wesselényi Miklós báróval is összeveszik. Az erdélyi főúr egy megyei gyűlésen azt a vádat emeli a kormány ellen, hogy az urak ellen lázítja a parasztokat. Széchenyit felháborítja barátjának kormányellenes kirohanása. Naplójában méltatlankodva bélyegzi meg „faksznijait“.

Széchenyi számára felettébb kínos volt Wesselényi fellépése. „Kitervezett plánumokat vélt szemlélni mindenütt“, ahol ő, Széchenyi „egyedül szövevényt, tán egyes személyek langyosságát s inkább tervnélküliséget, mint terveket“ tapasztalt. Mióta konkrét feladatokat foglalkoztatják — Duna-szabályozás és hídépítés —, mik csak a központi kormányzat jóváhagyásával és támogatásával valósíthatók meg, idegesíti Wesselényinek és körének virtusból folytatott oppozíciója minden felülről jövő kezdeményezéssel kapcsolatban. Oly magatartás ez,

melyet már Kőlesey elítélt. „Uraim, drága kolléga uraim“ — kérdé vala. — „Mi az oppozíció!“ S megmondta kerekén: „tagadása annak, amit az udvar állít“. Ez az önmagáért folytatott ellenzéki okvetetlenkedés egyre gyűlöletesebb Széchenyi szemében, annál is inkább, mert kezd kötelező magatartásként követeltetni mindenkitől, aki közéleti pályán tevékenykedik. Az 1832—36-os országgyűlésen már nincs is olyan felszólaló, aki ne hangoztatna lépten-nyomon ilyen szólamokat: „a bosszúvágyó hatalom“, „az önkénykedő hatalom“, „az irigy hatalom“. S a diéta elnöke ahelyett, hogy rendre intené a felelőtlenül handabandázó szónokokat, még köszönetét fejezi ki, mikor a diétát elbocsátja, hazafias fellépésükért. Még Kossuth Lajost is, mint érdemes férfit búcsúztatja, „ki nem tekintve az ádáz irigység s bosszúálló hatalom ellene szegezett nyilait, hazánknek ama közóhajtását, a nyilvánosságot, férfias állhatatossággal terjesztvén, az előítéleteken olyan rést tört, melyet a haladó kor sietséggel fog tágítani, de egy önkényes hatalom már elzárni nem lesz képes.“

Széchenyi ebben az időben már nem tekintette Wesselényit barátjának. Mikor a kormány szatmári beszéde miatt felségárulási pert indított ellene és lecsukatta, Széchenyi tett ugyan néhány hiábavaló lépést egykori kebelbarátja érdekében a kormánynál, de már jobb meggyőződése ellenére, hiszen helytelenítette könnyelműségét. Az ország azonban Wesselényivel tartott. A diétán méltatlankodva tárgyalták ügyét, különösen az országgyűlési ifjúság hangoskodott. A kormány megtorló intézkedésekre szánta el magát. Elfogatott néhány hangoskodó jurátust, s lecsukatta az Országgyűlési Tudósítások szerkesztőjét, Kossuth Lajost is. Képzeltető tehát, mekkora volt Széchenyi felháborodása, mikor Wesselényi szabadulása után bevezette a Széchenyi által alapított Kaszinóba a politikailag kompromittált Kossuth Lajost.

Mindaz, amit Széchenyi Kossuthról hallott és tudott, bizalmatlanná tette annak személye iránt. Kossuth birtoktalan nemes volt. Mi joga ártja bele magát ilyen ember a politikába? Politizálni — Széchenyi felfogása szerint — csak gazdag és

független embernek szabad. „Azoknak, akiknek, mint nekem is, van némi vagyonunk, nincs mit féltenuk; annál több félténivalójuk van azoknak, akik szalmafődeles viskóban élnek nemesi kiváltságaik birtokában” — mondotta. Kossuthot mindjárt azzal gyanúsítja, hogy érdekből politizál, azért, hogy megéljen a politikából. Kossuth multja is gyanús neki. Uradalmi jogtanácsosként kezdte, de elcsapták, állítólag hűtlen pénzkezelés miatt. Az országos politikában az 1832—36-os országgyűlésen tűnik fel, mint pótképviselő, akinek szavazati joga nincs, de ki ennek ellenére többször is felszólal, befolyásolva, sőt a végén irányítva a tanácskozásokat. Azonkívül országgyűlési tudósításokat küldött pénzért ismét, míg a kormány be nem tiltotta vállalkozását. Parancsoló fellépése, szárnyaló dikciója magával ragadja követ-társait. Börtönbüntetése még csak növeli már amúgy is túlságos népszerűségét.

Széchenyi közéleti viszontagságai kísértetiesen emlékeztetnek Kafka regényhősének, K. földmérőnek küzdelmeire. (A kastély.) Ami rem véletlen: Kafkának az osztrák bürokrácia lebegett a szeme előtt, amikor a felsőbb hatalmaknak a földiekhez való viszonyát szimbolizálta. Széchenyinek ugyanaz a törekvése, mint K.-nak, elismertetni magát a kastéllyal. Mikor szolgálatát megkezdi, azt hiszi, hogy a kastély alkalmaztatásában áll. Ezt a kastélyt először erélyesen tagadja — K.-nak nincs semmiféle megbízatása —, ám e kijelentés erejét a kastély maga cáfolja meg azáltal, hogy nem lép fel K. ellen, sőt, mintha támogatná törekvéseiben. K. bátorító üzeneteket kap a kastélytól. Ilyen kétértelmű Széchenyi helyzete is. A kastély bizalmatlan irányában, de azért támogatja. Rossz szemmel nézi, mint felforgatót, de helyesli az ország gazdasági állapotát javító törekvéseit. Helyzete annál nyugtalanítóbb, minél eredményesebben tevékenykedik. Már közvetlen összeköttetésben áll a kastéllyal, anélkül, hogy tudná, ki a kastély ura. Metternichről, akivel a legbarátságosabb viszonyban van, kiderül, hogy semmi hatalma sincs. Ki irányítja a monarchiát? Az együgyű császár? Nem. A főhercegek? Nem. A miniszterek? Ők sem. Alárendelt hivatalnokok döntenek mindenről, anélkül, hogy vállalnák döntésükért a felelősséget. Széche-

nyinek ki kell tanulnia, s lassan kitanulja, hol akad el minden, hova kell fordulni, hogy a beadványai tovább jussanak, a „felsőbb“ fórumhoz, ahol megint elfekszenek majd, amíg ki nem piszkálja őket, hogy egy következő fórumhoz kerüljenek. Ezért szerepelnek lépten-nyomon feljegyzéseiben a mindenható tényezők listáján ilyen szubaltern nevek, mint Gervay József, Wirkner Lajos, Zsedényi Ede.

De most olyan fordulat áll be, mely Kafka regényeiben nem fordul elő. Egy második „földmérő“ lép fel, ugyanazokkal az igényekkel és szándékokkal, mint az első. Ez a második Kossuth Lajos. A különbség az, hogy ez a K. fűtyül a kastélyra s egyáltalán nem jár utána, hogy megnyerje annak jóindulatát. És most kiderül az is, hogy az első K. magáévá tette a kastély szemléletét. Ő van a legjobban felháborodva a másik K. vakmerőségén, aki a kormány engedélye nélkül agitál s kisajátítja magának a földmérő szerepét. Széchenyiből szorongó, akadékoskodó hátráltató lesz, mert végig a gyermekkori megrázkódtatás hatása alatt áll, reszket a kormánytól s meg van róla győződve, hogy Kossuth pusztulásba viszi a nemzetet.

Az is bántja, persze, hogy Kossuth minden kezdeményezését kisajátítja, még ipari és kereskedelmi kezdeményezéseit is. Ha ő vasutat akar Kossuth is vasutat akar. Egykori kebelbarátját, Wesselényi Miklóst elhódította tőle, politikai ellenfelévé tette. (Wesselényi annyira megveti Széchenyit, hogy már a nevét sem ejti ki szívesen, hanem csak úgy-emlegeti: „a szemöldökös“). Megbabonázta gróf Batthyány Lajost, vele alapít cukorgyárat, vele tervezi ki a védegyletet. „Ő mindenben megelőz“ — panaszolja Csapó Idának — „csak hogy elvegye előlem a kezdeményezés dicsőségét“.

Széchenyi soha nem titkolta ellenszenvét Kossuth iránt. Mikor Wesselényi bemutatta Kossuthot a Kaszinóban, Széchenyi magához kérte Kossuthot s rá próbálta venni, álljon el attól a kívánságától, hogy a Kaszinóba felvétessék. S most azt hallja, hogy ez a börtönviselt ember lapalapítási engedélyt kapott a bécsi kormánytól. Gyanakvása rögtön talál rá magyarázatot. Bécs agent provocateurnek fogadta fel. Kossuth maga a következőképpen

adja elő az esetet: „Landerer úr azon kéréssel lépett szobámba, nem volnék-e hajlandó 1840 januárius kezdetével mindenestre megindítandó Pesti Hirlapjának szerkesztését magamra vállalni. Meggondolta-e — feleli Kossuth —, hogy szerencsétlen nevem bizonyos helyeken nem a legjobb ajánló s nem tart-e tőle, hogy ha lapjának szerkesztését énreám bízza, a Pesti Hirlap napvilágot soha nem lát?” — De Landerer megnyugtatta, hogy ezt ő már Bécsben elintézte. Az alku nem tartott sokáig. Kossuth megírta beköszöntő cikkét.

Azóta tudjuk, hogy Landerer, a nyomdász, a kormány megfizetett alkalmazottja volt. Hogy mi volt a bécsi kormány szándéka Kossuthral, ma is homályos. Metternich talán csak Kolowratot akarta bosszantani, aki pánszláv agitátoroknak osztogatott engedélyeket, talán le akarta kenyerezni Kossuthot, betömni a száját, hiszen szegény ember volt, nős ember. A Pesti Hirlap hetenként kétszer jelent meg, hatvan előfizetővel indult, az előfizetők száma azonban már egy fél év múlva négyezerre emelkedett, sőt, megtörtént az — a magyar sajtó történetében szinte példátlan eset, hogy az első félév minden számát utána kellett nyomni, későbbben jelentkezett előfizetők kívánságára.

Széchenyi kezdettől fogva közveszedelemnek tekintette Kossuth ujságját. Kossuth azokat a reformokat sürgette, követelte lapjában a nemzettől, amiknek időszerűségét elsőnek Széchenyi ismerte fel. Széchenyi ezt gondolatai eltulajdonításának tekintette, mintha újításokat követelni, sürgetni egyedül neki lenne joga. Mert, amint mondtuk, Széchenyi elejétől fogva úgy vélekedett, hogy a magyar nép sorsának irányítása a gazdagok és kiváltságosak privilégiuma, még akkor is, ha arra kell rávenni őket, hogy adják fel a kiváltságaikat. Ezt nem mondja ki, talán nem is gondolta végig, de megvetése, melyet a középnemesi réteggel szemben mutat, kétségbevonhatatlanul azt bizonyítja, hogy erőmérkőzésnek tekinti a küzdelmet a főnemesség és a középnemesség között. S ez az a pont, ahol Kossuthral szemben nincs igaza.

Miről folyik a vita tulajdonképpen? Kossuth és a mögötte felsorakozók esdve kérik osztályosaikat, a ma-

gyar középnemességet, mondjanak le a haza fennmaradásának és jövőjének érdekében a „nem adózunk“ elvéről. Ugyanaz a követelés ez, amelyet már Széchenyi is hangoztatott. Tárgyi különbség nincs a két hazafi felhívásában, csak érületi. Kossuth a nemesség politikai vezető szerepének megmentése érdekében kívánja tőlük ezt az áldozatot. „Nemzetem jövődjéje nem olyan képen tűnik fel lelkem szemei előtt, melyben a nemesség nincs — írja —, hanem oly alakban tűnik fel, melyben a nemesség a néppel egybeforrva olyan, mint testvérek között a hű elsőszülött, aki nevel, ápol, a küzdelemben az élen halad s megőrzi erkölcsi ereje s históriai súlya által tehetős befolyását.“

Anyagi áldozatot kér osztályosaitól, ennek fejében biztosítani kívánja részükre az ország irányításának szerepét. „Gógös nagyuraktól kegyelemből útbaigazítás sem kell“ — írja Széchenyi ellen, mintegy meg akarván vonni tőle, mint arisztokratától azt a jogot, hogy a nemzet vezérének tolja fel magát. „Családom azok közé tartozik“ — írja —, „melyek sem a széditő magasság, sem a mély lesüllyedés *aristocratiai fázisait* nem ismerik“. Gorombábban már nem fejezhette volna ki azt a nézetét, mely lassanként általánossá válik az országban, hogy az arisztokrácia, ez a degenerált társadalmi réteg, multbeli viselkedése következtében eljátszotta jogát arra, hogy a nemzet életében vezető szerepet vállalhasson.

Széchenyi ugyanilyen gúnyos és gyűlölködő hangon „intézi el“ Kossuth Lajost. Ha nem is vonja kifejezetten kétségbe hazafiságát, lépten-nyomon kifejezést ad annak az aggodalmának, hogy a szenvedélyeknek az a felkorbácsolása, melyet a néptribun lapjában folytat, elkerülhetetlenül konfliktusba fogja sodorni az országot Ausztriával. Mert Széchenyi még mindig a huszas évek megfélemlített politikusa, míg Kossuth, aki távolról sines annyira beavatva a bécsi ármányokba, mint Széchenyi, félelem nélkül politizál. Ő már a harmincas évek politikusa, aki ösztönösen, az idegeivel érzi a kor szellemét — melynek Széchenyi nyíltan ellene szegül. Kossuth tudja, hogy — egyelőre — tágíthat Ausztriával szembeni követeléseit. Hogy Ausztria részéről a pillanatnyi európai konstelláció következtében komoly megtorló

lépésektől Magyarországnak nem kell tartania. Egyáltalán nem áll tehát, hogy a fejlemények Széchenyit igazolták. Széchenyi nem a jövőbe látott — a jövőbe senki se lát —, a jövő máshogy is alakulhatott volna — Széchenyit rémlátomások gyötörték.

Mint mondtuk, Metternich maga is szükségesnek tartotta Magyarország gazdasági jólétének előmozdítását. A király maga is reformok életbeléptetésére buzdította az 1843—44. évi országgyűlést. Széchenyi törekvéseinek legfelsőbb elismerését látta az uralkodó leiratában. Tudjuk, milyen értékes tevékenységet fejtett ki az elmúlt tíz év során. Megalapította az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet, hajózhatóvá tette az Aldunát, előkészítette a Tisza szabályozásának munkálatait, részvénytársaságokat alapított, vasútvonalakat tervezett. Mindezt Bécs jóváhagyó támogatásával és elismerésével. A negyvenes években a kormány kinevezi az országos közlekedési bizottság elnökévé valóságos belső tanácsosi címmel, megszólítása kegyelmes úr.

És most egy különös hír kerül Széchenyi fülébe. Kossuth megváltik a Pesti Hirlaptól. Ennek előzményei a következők: Kossuth abban állapodott meg Landererrel, hogy az neki, a Pesti Hirlap főcikkirójának, évi 2000 forint tiszteletdíjat fizet. Kossuth a három év alatt, míg a lapot szerkesztette, háromszor kért emelést s végül abban állapodott meg Landererrel, hogy az minden új előfizető után 3 forint 50 krajcárt juttat neki. Az előfizetők száma 1843-ban 5200-ra emelkedett, ami Kossuthnak már évi 18—20.000 forint jövedelmet biztosított. A legutolsó megállapodást 1843 január elsején kötötte Kossuth, kijelentve, hogy azzal minden jövőbeli fizetés-emelési igényéről lemond. A szerződést azonban a felek nem foglalták írásba, az csak szóbeli volt. Közben a kormány megelégette Kossuth működését s megkönyörkezte Landerert, hogy bocsássa el Kossuthot. Erre rövidesen alkalma nyílt Landerernek. Kossuth ugyanis adósságaira való hivatkozással újabb emelést kért tőle, amit Landerer nemesak nem volt hajlandó megadni, hanem azt kívánta Kossuthtól, szerkessze olcsóbban a lapot. Kossuth erre nem volt hajlandó. Mire Landerer fünek-fának elhíresztelte, hogy bár ő Kossuth szerkesztői díját három

év alatt 2000 forintról 18.000 forintra emelte, a kapzsi Kossuth tőle újabb 1500 forintos emelést követelt s mikor ő ezt megtagadta, inkább lemondott politikai nézetei terjesztéséről, semhogy követeléséből engedjen. Ugyanakkor az a hír is járta, hogy Kossuth úgy eladósodott, hogy szerkesztői állásának elvesztésével a legsúlyosabb anyagi összeomlás fenyegeti. Kossuth újabb lapalapítási engedélyt kért. Ez alkalommal felkereste Gervay Józsefet, az államkonferencia magyar tanácsosát, aki megígérte neki közbenjárását, hogy Metternichel személyesen tárgyalhasson. Széchenyit ez a hír roppant felizgatta. Elég álnoknak tartotta Metternichet arra, hogy mint naplójában írja: „szóba álljon azzal a rühes Kossuthal.“ Metternich tényleg fogadta Kossuthot, közel három óra hosszat tárgyalt vele. Nyíltan megmondta Kossuthnak, hogy a kormány nem akar több ujságot, de őt olyan értékes embernek tartja, hogy készséggel áll más módon a szolgálatára. Kossuth nem fogadta el a megvesztegetésnek ezt a burkolt módját és tovább sürgette a lapengedélyt, de eredménytelenül. Erre elhatározta, hogy lemond a hírlapírásról és egyesületi téren érvényesíti képességeit.

Széchenyi, aki figyelemmel kísérte a bajbajutott Kossuth erőlködéseit, most elérkezettnek látta a pillanatot a sorsába való beavatkozásra. Batthyány Lajos gróf a gyáralapítói társaság igazgatói állásába szerette volna ültetni Kossuthot, de Széchenyi ezt megghiusította. Széchenyi intrikája természetesen tudomására jutott Kossuthnak. S erre Kossuth levelet kap Valero Antaltól, hogy Széchenyi beszélni óhajt vele. A találkozás lefolyását Kossuth több mint harminc év múlva emlékezetből, de döbbenetes megjelenítő erővel örökítette meg. Olyan, mint egy Dosztojevszkij-jelenet, amelyben Széchenyi az ördögös Sztavrogin szerepét játssza.

„1845 sept. 15. Reggel vettem Valero Antal által gróf Széchenyi Istvánnak üzenetét, hogy reggel kilenctől egyig várni fog. A Wagner-féle vegyészeti gyár ülésén lévén, félegykor mentem hozzá.

Széchenyi az országgyűlés utolsó őszén, Pozsonyban a Sétatéren először életében nyújtotta nekem kezét. Ezt én pusztá gentlemanlike köszöntésnek vevén, rég elfelej-

tettem, de ő azon emberek egyike, kik még öltönyüket sem veszik magukra bizonyos számítás nélkül. (Midőn 1843-ban azon gyalázatos apológiát tartotta a magyar Akadémia gyűlésén, azon alkalomra készített nyestprémes mente volt rajta, mely az orosz kaftánhoz jobban hasonlított, mint a magyar mentéhez, midőn az adózás elve 1844-ben a főrendeknél keresztül ment, csillogó aranyba öltözött; midőn mint excellenciás úr először jelent meg Pest megye gyűlésén, szokásos nagy fekete bőrtáskája helyett bíborbársony táskát cipelt magával etc.) — Tehát kéznuyjtása sem vala pusztá illem, mert hiszen midőn egy pár hó után szemére vetém a fiumei vasut tárgyában viselete kétszínűségét, levelében szememre veté, hogy akkor támadám meg, midőn ő nekem kezét nyujtá — azon időtájban Pest megye gyűlésén egyszer kijelenté, miként pályám kezdetén, szándékom tisztasága iránt kétségben vala, de most nyíltan kimondja, miként nálamnál tisztább lelkű, tisztább szándékú hazafit nem ismer. Nota bene, akkor kétgarasos eszméjének kivitelére utilizálni akart a gyűlésen, pedig a szegény ármányos szavakat kedvelő ember rég megtanulhatá a Pesti Hirlapból e tárgyra nézve is, hogy akarjon valami jót a honnak, legyen bár legszenvedélyesebb ellenem, én pártolom, mintha testvérem volna. Nálam hát ilyen komédiákra szükség nincsen, de aki maga hiú s epésen szenvedelmes, azt véli, másnál is hízeltésre van szükség, hogy a polgárkötelesség erőt vehessen a hatalmasok emlékezetén.

Ma, amidőn beléptem hozzá, másodszor életében jobbát nyujtá, azon kijelentéssel, hogy mint becsületes embernek nyujtja jobbát. Nekem, úgymond, önnel igen sok beszélni valóm van. Annyi sok, hogy többször kell együtt szólanunk. Mert egy órakor mennem kell, azért csak röviden. És elkezdve beszélni szokott modorában, csapongva, mint a fecske röptiben, logika s összefüggés nélkül, mindenről és semmiről, de mégis bizonyos célra irányozva minden szavát, mely célt azonban még most tisztán nem látok. Ha kínpadra vonnak, nem tudnám elmondani e beszédet. De megkísérlem velejét feljegyezni, amennyire friss emlékezetemben van még saját szavaival.

Én — úgymond — önt régóta figyelemmel kísérem. Régebben s nagyobb, mint ön gondolná. Én naplót viszek harminc év óta. Meg tudom bizonyítani ebből, hogy önt már akkor, az 1832-iki diétán, midőn még ön egykori hatását tán nem is sejté, figyelemre vevém. Én azon idő óta önt temérdek bántalmakkal illetém, annyi bántalmakkal, hogy önben valami különösen nemesnek kell lenni, miszerint ellenemben extrémumokra nem fakadt. Kérem önt, mert most nyíltan van ideje önhöz szólanom, — mármost lehet — kérem önt, ne higgye, hogy én önben nemesak a szép tehetségeket becsülöm, de bámulom, csodálkozom azon törhetetlenül állhatatos aktivitáson, melyet — körülményei között — annyi évek óta kifejt. Mert hiszen, ha én teszek valamit a haza iránt, ha én időmet annak szentelem, születésemmel fogva oly örömeik nyitvák előttem, mik ön előtt nem; s én egyet-mást állásom, pénzem, születésem, összeköttetésem által könnyen — mondhatnám játszva tehetek. Mi van hát ily helyzetnél abban, ha valamit tenni iparkodom? Hiszen valamit csak unalomból is kell tenni. De ön — a maga körülményei között — annyi megtámadás mellett, oly állásban, hogy ellene a bécsiek mondhatnám dühöngenek, még így is kitűr, ennyi aktivitást fejt ki, én azt bámulom. És mégis bántottam önt, bántottam, ámbar hiszem, hogy aki ily körülmények között úgy cselekszik, mint ön, annak keblében rendkívüli erénynek kell lenni. Ily kitűrés nem indulhat szennyes célokból. És mégis bántottam önt, de hiába, ennek így kellett lenni, ezt a haza java kívánta, higgyen nekem. Ha én önnel, Wesselényivel kezét fogok, — már most provizórium alatt volnánk. (Átmeneti, nem alkotmányos kormányzat). Most azonban már nyíltabban szólok. Ámbar most sem mondom, hogy az oroszán szerep ideje már elérkezett, most is a kigyó szerepét kell még inkább játszani; de most mégis nyíltabban szólhatok; mert már most ott állok, hogy a kormánygyeplőre legalább kisuujmat rátehetem. Eddig hajlongtam, megaláztam magam, most egy kissé hátamat nekívethetem. Mert hiszen ugyan miért tettem én ezt? Talán hogy Hofrat legyek — Hofrat? Az ördögbe, hiszen es ist lächerlich. Széchenyi István Hofrat — vagy hogy excellencia legyek

— az ördögbe, hiszen mi szükségem van nekem az ő fényükre, micsoda fény az nekem, hogy úgy titulálnak, mint Gyürki Pált, aki idetolakodik, órákig lopja időmet, dörgölődzik hozzám (éppen most ment el), mert azt hiszi, én is olyan vagyok, mint ő, mert engem is excellenciáznak. — A menykő belé — hisz én azt gondolom, Széchenyi István ereiből sugárzik ki annyi fény, hogy ők fényt nekem nem adhatnak — fizetésüket pedig nem veszem el — a hazától elvenném, de a királytól nem —. Miért hagytam hát magam Hofrattá babonáztatni? Mert hiába, én ismerem a bécsieket. Nélkülük nem megyen, no hiába, nem megyen. Én pedig ötvennégy esztendő vagyok s beteges ember vagyok, időm kevés van, használni akarom. Ne higgye hát, hogy én robbantani akarom önök hatását, Isten őrizz, hiszen oly kevesen vagyunk, oly kis magyar erő, annyi ellenség között, dehogy akarnám robbantani. Hanem hiába, így kellett játszanom, ha nyerni akarunk. Most ott állok, hogy ha kártyáim nem csálnak, remélek valamit — de ez az, amit mondani akarok, utilizálni kell magukat. Lássa ön, én Lajos főhercegnél voltam. Azok kimondhatatlan dühbe vannak az urak ellen, de kivált ön ellen, mert akármilyen az országban, azt hiszik, mindennek fonala az ön kezében van. Azt mondám Lajos főhercegnek: Wie können sie uns übel nehmen, dass wir selbst etwas kochen, da sie uns nichts kochen. Kochen sie einmal, dann können sie uns die Speisen auftragen. Glauben sie nur, wir setzen uns schon aus Faulheit dazu; aber wenn sie nichts kochen, wie können sie uns wähnen, dass wir selbst kochen. Möge es schlecht gekocht sein, kochen sie besser, aber unsere Töpfe können sie bis dahin nicht ausschütten.* — Mert csak ez egyre kérem önt, higgyen nekem, hogy én mindenekfölött magyar vagyok. (Én: ez egyről sohasem kételkedtem.) Nohát azt mondja nekem Lajos herceg:

* Hogyan vehetik rossz néven tőlünk, hogy főzicskélünk, mikor maguk nem főznek nekünk? Főzzenek maguk és tálalják fel a főztjüket, akkor mi — már csak lustaságunk folytán is — asztalhoz ülünk. De ha maguk nem főznek, hogy tilthatják meg nekünk, hogy főzzünk? Még ha rosszul is csináljuk, főzzenek jobbat, de addig ne borítsák ki a bögréinket.

Gut, Graf Széchenyi, also helfen sie uns kochen.¹ Én mondám: Ja, aber ich bin kränklich, 54 Jahre alt, ich muss die Macht haben.² Nézze felséged, azon tömérdek energikus erőt, mely ezekben az emberekben buzog — Man muss entweder annihilieren, oder utilisieren, különben nem főzhetünk. „Utilisieren“³ — mondja a herceg. — „Man versucht's ja!“ „Den Teufel“⁴ — mondám. — Dehogy — versuchst's man., das ist nicht Versuch, das muss man anders machen.⁵ Sehn sie, da ist der Herr von Kossuth. Das ist so ein Mann. Diesen muss man entweder hängen, oder utilisieren.⁶ És higgye ön, ön ellen olyan nagy Bécsben a düh, hogy ha nem restelnék a skandalumot, nem tudom, mihez nem nyúlának ön ellen. Én nem vagyok csábító és ön becsületes ember, de hiába, mire megyünk ezek mellett a divergenciák mellett? Nekünk egymást utilizálnunk kell.

Komornyik bejő. Wollen Euere Excellenz sich anziehen?⁷ (Pongyolában volt.)

Széchenyi: Gleich.⁸ (Felém:) Utilizálni kell minden erőt.

Másik komornyik jön: Obergespann Czinnderi.

Széchenyi: Führe ihn rechts ins Salon.⁹ (Felém:) Lásza ön, most annyian jönnek. Nekünk együtt pedig sokáig kell beszélnünk. Látogasson meg még egyszer, úgy délután 5—7 közt. Cigaro mellett sokat mondandók, aztán önt is kihallgatom szintoly hosszan.

Eljöttem. Ki mondja meg, mit akart e kígyó velem? „Hängen,¹⁰ oder utilisieren“ — S minthogy magamat az ő céljaikra utilizálni nem hagyom, tehát hängen! És e kígyót embernek hívják!

¹ Jól van, hát szegődjön is el hozzánk szakácsnak.

² Igen ám, de én betegeskedem, nekem hatalom kell.

³ Felhasználni. Hiszen azon vagyunk.

⁴ Ördögöt.

⁵ Ez nem jó rendszer, másként kell azt csinálni.

⁶ Itt van például Kossuth. Az arra termett. Öt vagy fel kell akasztani, vagy fel kell használni.

⁷ Parancsol öltözködni, méltóságos uram?

⁸ Tüstént.

⁹ Vezesd a szalonba.

¹⁰ Fölakasztani.

(Kossuth naplójegyzetei, Nemzeti Múzeum, Vörösi-
iratok, 334 sz.)

A feljegyzés már csak azért is érdekes mert nemcsak Széchenyi közléseit adja vissza, hanem kifejezési stílusát, még kedélyhullámzásait is. De Kossuthra is jellemző, mennyire kiemeli minden lehető alkalommal Széchenyinek azt a kijelentését, hogy őt tisztességes, megvesztegethetetlen politikusnak tartja. Széchenyi valószínűleg mondta is ezt. De cselekedetei, mint látni fogjuk, nem arra mutatnak, hogy erről meg volt győződve. Ami a kettőjük helyzetét illeti, az a következő: Széchenyi, aki már évek óta a kormány tudtával és felhatalmazásával cselekszik, a magyar közvélemény legfőbb irányítójának szeretné feltüntetni Bécsben magát. Vérző hiúsága nem tudja elviselni, hogy, nemcsak hogy a köznemességre nincs semmi befolyása, de egykori szövetségesei, ellenzéki mágnástársai is Kossuthot követik. Ezért keresi, ellenszenvét legyőzve, a Kossuthtal való megegyezést, készen arra, hogy amennyiben Kossuth nem áll kötélnek, denuncialja. A következőkben látni fogjuk, hogy Kossuth nem ítélte meg hamisan a magyar politika e félelmetes Sztravroginját. Viszont Széchenyi azért mégsem az a semmitől vissza nem riadó machiavellista, akinek Kossuth véli. Ehhez rosszak az idegei. Végiggondolja a cselt, de véghez már nem viszi. Pozsonyban, Pesten reakciós, Bécsben rebellis, mindezt többé-kevésbé magába fojtva, vagy naplójában tombolva ki. De még így is tagadhatatlanul sűrűn kellemetlenkedik Kossuthnak, ellene való nyilvános kifakadásaival, amin időközi szimpátiarohamai sem enyhítenek.

A *Pesti Hírlap*-tól való megválás után Kossuth is közgazdasági tevékenységre adja magát. A börtönben végiggondolta a jövő feladatait s ugyanarra az eredményre lyukadt ki, amire Széchenyi 1830-ban, mikor a Hitelt írta. „Politikai függetlenség iparszerű függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd.” Ennek folytán most, mentesítve a cikkezés és lapszerkesztés gondjaitól, a magyar ipar kiépítésére fordítja szinte határtalan tette-
erejét. E téren Magyarország nagyon elmaradt a külföld mögött. Nyugaton már mindenütt gyáripar váltotta fel a háziipart. Magyarországon a negyvenes években gyár csak elvétve akadt. Ilyenek voltak a Forgács gróftól

1792-ben alapított posztógyár, a Sárvári Gyapotkeltme Gyár, a Pest-Budai Bórgyár, Valero Antal selyemgyára, Walter József pamutkeltmegyára, Weintraub cérnázó és esinozó (appreteur) mőhelye, néhány űzem a Teleki-házban — ennyi az egész. Kossuth elgondolásában egye-síti a gazdasági programot a politikaival. Célja a honi ipar pártolását közűggyé tenni, ezzel ledönteni az osztá-lyok közötti válaszfalakat. Persze Magyarországon ez-időben — s még jóval azután — semmiféle társadalmi kezdeményezés sem képzelhető el az arisztokrácia támo-gatása, bevonása nélkül. A védegyelet vezetőségében is szerepelnek tehát arisztokraták. Az egyelet elnöke. gróf Batthyány Kázmér, alelnöke gróf Teleki László, igaz-gatója Kossuth évi ezer forint fizetéssel, jegyzője Gorove István. Az egyesület választmányának tagjai Wesselényi, Deák, Vörösmarty, Fáy. A védegyeletnek gróf Batthyány Lajosné és nővére a patrónusai. A jelszó: megfogadtatni a magyar vásárlóközönséggel, hogy külföldi árut nem vesznek, nem használnak, nem hordanak. Az egyelet novemberi közgyűlésén grófok és polgárok tüntető demo-kráciával vegyűlnek egymással a fehér asztal körül.

Kossuth szenvedélyes odaadással veti magát az ügyekbe. Tárgyal egy új selyemgyár alapításáról, egy nőiruhakeltmegyárról, egy, a rumburgival vetekedő vászongyár felállításáról, egy gyapotkeltmeszővödéről, mely egyszersmint képzőintézetnek szolgálendő telep lesz, két posztó- s egy pakfonggyár felállításáról is. Kimegy Rákospalotára kitanulmányozni, lehet-e ott lenszövő-üzemet berendezni, magyar, német és horvát szövөгű körleveleket küld szét, Jacquard-gépeket rendel és így tovább. Persze, az eredmény megcsalja a várakozást, amint azt List Frigyes, a nagy német közgazdász is megjövendölte, aki 1844 telén megfordult Pozsonyban és Pesten s a védegyelet törekvéseivel kapcsolatban meg-állapította, hogy az általános életszínvonal emelése nél-kül a mozgalomnak csődbe kell jutnia, mert a társa-dalom alsóbb rétegei fogyasztóképtelenek.

Széchenyi határozottan ellene volt a védegyelet tevė-kenségének, mert az osztrák ipari termékek bojkotját olyan akciónak tekintette, melynek szükségképpen poli-tikai konfliktusba kell torkollania. A pest—fiumei vasút

Kossuthtól felvetett tervét is ellenezte. Amikor pedig Kossuth 1846-ban megkezdte az önkéntes adózás mellett agitációját a *Hetilap* hasábjain, Széchenyi ebben a kérdésben is támadja.

Kossuth ugyanis ismét lapengedélyhez jutott s visszatért a közírói pályára. Széchenyi dühös felháborodással boncolja, bolházza, bírálja minden szavát. Mint nemrég a *Kelet Népe*-ben, úgy most is könyvvastagságyira gyülemelő kifakadásokban olvassa Kossuth fejére vétkeit. A vádpontok a következők: a) izgatja a nemzetiiséget a magyarság ellen, b) a parasztságot a földesurak ellen. „Tudatosan, vagy tudattalanul, főkolomposa egy kitörendő forradalomnak; lehet hogy a leghumánusabb hazaboldogító álmokat álmodja s egyáltalában nem sejtí, mily viharos időket idéz fel magyar egünkre. Mindamellett működése nemcsak hasznot nem hajt a honnak, de oly bajokba, oly kétes állapotba süllyesztheti, mitől aztán egy Isten sem mentheti meg fajtánkat.“

„Elvben, végecélokban“ — szegezi le újra — „nem lelek közte és köztem össze nem egyeztethető elágazásokat“. Ami Kossuthtól elválasztja, az Kossuth hevülékenysége, túlfűtött modora, mitől semmi jót nem vár, mely csak abortusra, idétlenségre vezet, melyből csak átok szülehetik. Mely támadásra Kossuth így felelt: Széchenyi vádjai vagy ellenséges indulatú, vagy ha nem az, szánakozásra méltó vak rémlátás és revolúció-szaglálás s ennek következtében zugprókátori denunciációja oly célszatoknak, miket ember, akinek esze van, e honban nem lát.

Az 1846-os év végén Széchenyi megkísérli elválasztani Batthyány Lajost Kossuthtól. Próbálkozása sikertelen. Most már biztos abban, hogy Batthyányt nem tudja útrajáról eltéríteni, ő az ellenzék tulajdonképpeni vezére. Megkezdődnek a követküldési előkészületek. Széchenyi, akit Kossuth közéleti sikerei évek óta keserítenek, arról értesül, hogy az ellenzék, elégtételül az igazságtalan támadásokért, amelyekben Széchenyitől részesült, Pest megye követévé készül megválasztatni Kossuthot. Az ötlet Batthyányi Lajos gróftól indul ki, ő vállalta a költségeket is.

S most az olvasó elnézését kérjük, hogy kissé túlságos részletességgel foglalkozunk e követválasztással. Azért tesszük ezt, mert semmi sem mutat rá jobban a 48

előtti (és sajnos még közel száz évig érvényben volt) politikai állapotok ábrázolására, mint e választás lefolyásának története.

Széchenyi Somssich Pál helytartótanácsos egy megfontolatlan kijelentésének tulajdonította az ellenzéknek azt a szándékát, hogy Kossuth választását tüzzel-vassal keresztül erőszakolja. Amikor ugyanis magánkörben szóba került, hogy Kossuth fel fog lépni követnek, Somssich azt mondta, hogy a kormány kétszázezer forintot sem sajnálna költeni arra, hogy Kossuth megválasztatását megakadályozza. Mi sem kellett több a gőgös Batthyányinak. Tüstént *carte blanche*-ot adott s ezzel olyan korteskedés kezdődött Kossuth mellett (igaz, hogy a konzervatív jelölt mellett is), amilyent Pest megye még nem látott. Széchenyi, aki az udvari levegő szellemében gondolkozott, amikor politizált, tulajdonképpen hasznosnak tartotta, hogy Kossuth megválasztassék. Hasznosnak kétfelől is. Egyrészt mert ha képviselő lesz, könnyebben lejárhatja magát, mint ha kimarad a diétából. Hasznos lesz Béccsel szemben is, mert ha teljesíthetetlen követelésekkel áll elő, Bécs kénytelen lesz legalább oly kérdésekben engedni, amelyek teljesíthetők.

A kormány mindenesetre felszólította közegeit, igyekezzenek minden úton-módon megakadályozni Kossuth megválasztását. Azok meg is tettek mindent, amit tehettek. Nem rajtuk múlt, hogy eredménytelenül. Szolgai engedelmességük bemutatására szolgáljon például a következő töredék Földváry Gábor főispáni helytartónak Apponyi kancellárhoz intézett jelentéséből:

„Látván, hogy itt Kossuthot akarják választani, felszólítottam a megyei birtokos nemességet, ne engedjék Pestmegyén azt a gyalázatot végbevenni, hogy egy nem is megyébeli és birtoktalan ember választassék követül és oly ember, ki egész életében izgatott, így aki ezt fogná tenni az ország gyűlésén is, a teremben és azon kívül és kinék a megyében sok ellenségei lévén, az ország gyűlésén csak rosszat tehet. Ezen felszólításom következtében a birtokos és egyéb nemesek folyó hó 15-én Pesten csakugyan összejöttek és kijelentették, hogy Kossuthot egyáltalán fogva nem akarják. Látván pedig a Kossuth mel-

lett harcolók, hogy alig lehet Kossuth részére többséget szerezni, arról kezdettek gondolkozni, hogy őtet megszólítsák, „lépne le“; de erre ismét az mondatott, hogy nincs itt gróf Batthyány Lajos, kinek Kossuth tudta nélkül le nem léphet, mintha gróf Batthyány lenne Pest vármegye státusa. Azonban mégis elmentek némelyek Kossuthhoz, és megcsorították, mondana le s nyilatkoztatná ki, hogy azon esetre se megy, ha megválasztanák. De Kossuth egészen váratlan feleletet adott, azt tudniillik, hogy ő le nem lép. Ismét felszólították, de újra azt válaszolta, hogy egyáltalán fogva le nem fog lépni, mert azzal az ő tekintete csökkenne. Én pedig nyíltan kijelentettem, hogy Kossuth még akkor sem lehet és nem is lesz követ, ha megválasztatnék, mert ő nem békeszerető és nem birtokos“.

Széchenyi érdeklődve figyeli a választási kampány fejleményeit. Voltak, akik szerették volna őt is megnyerni az ellenmunkára, de ez nem sikerült. Ezzel szemben arra határozta magát, hogy ő is fellép követnek, hogy az alsó táblán ellensúlyozza Kossuth befolyását. Tervét megbeszélte Esterházy Pál herceggel, Sopron megye örökös főispánjával, aki megígérte legmesszebbmenő támogatását. Sopronban azonban már igen előrehaladt a választási mozgalom. A megyének három jelöltje volt, Simon János alispán, Pál János és Dőry Ádám. Simonnak egyhangú választásra volt kilátása, a két utóbbi közt szavazásnak kellett dönten. Széchenyi azt a hírt kapta egyik kortesétől, hogy Dőry ezer biztos szavazattal rendelkezik és hajlandó őket háromezer forintért átengedni Széchenyinek. Pár nappal később Széchenyi arról kap értesítést, hogy a másik jelölt, Pál János is szerencsésének tartaná átadhatni szavazatait. A baj csak az, hogy a megyében már híre ment, hogy a gróf követnek akarja jelöltetni magát és sokan igen ellene vannak. „Széchenyi Istvánt akarjátok?“ — mondják ezek az emberek. — „Őt, aki meg akarja adóztatni a nemest, aki négyszáz milliót akar az osztrák államadósságból az országba hozni, ő, ki e cselekedetért ötmilliót kap és kinek egyébiránt is van a főtáblán helye?“ Mások azt híresztelik, hogy Széchenyi csak azért akar követ lenni, hogy Kossuthot dorongolhassa.

Rohonczy István főispáni helyettes a kancellárhoz intézett jelentésében alázatosan exkuzálja magát a választás lezajlása után.

„Ha három nappal előbb jelentkezik gróf Széchenyi, bizonyosan kivisszük elválasztását. *De ily hamar a soproni nemességet nem lehet fordítani.* Pál igen szépen viselte magát, de Döryék, kik tegnap ígérték, hogy lelépnek, szavukat megszegették és Széchenyit ezáltal megbukatták. Bocsásson meg Excellenciád a rossz írásért, de a kétnapi nyugtalanság áthatotta egész valómat és kezem reszket“.

Ezek után Széchenyi Moson megyében kísérelte meg megválasztatását. A kancellár beszélt Metternichel, Kolowrattal, Lajos főherceggel, mind mértéken felül mellette vannak Széchenyi felléptetésének. Apponyi főkancellár írt a győri püspöknek, a mosonyi főispánnak és a megye legtekintélyesebb nagybirtokosainak. Az idő rövidsége miatt a leveleket futár kézbesíti. Magyaróvárt Széchenyit fáklyászenével fogadják. Az ellenjelölt szó nélkül eltűnik. És Széchenyi egyhangú választással Moson képviselője lesz.

A FEBRUÁRI FORRADALOM

A februári forradalmat a parlamenti ellenzék robbantotta ki Franciaországban. A cél, amelyért küzdöttek, a választójog kiterjesztése volt. Franciaország harminc-millió lakosából csak 140.000-nek volt választójoga. Ez éppannyira anakronisztikus volt a rohamosan iparosodó országban, mint az angliai helyzet a reform bill előtt.

A választójog kiterjesztése annak az új rétegnek volt az érdeke, amely mindenütt kifejlődőben volt ugyan a kontinensen, de csak Franciaországban ébredt már politikai öntudatra, a proletariátusé. Ez az új társadalmi réteg, amelyről a parlament nem vett tudomást, már kiforinálta a maga politikai ideológiáját. A polgárkirályság viszonylag szabad levegőjében egyre-másra jelentek meg a korai szocializmus szellemi termékei. Ilyen volt Proudhon híressé lett könyve a tulajdonról, melynek ez volt az alaptétele: a tulajdon lopás. Társadalmi reformokat sürgetnek az ellenzék nagy orgánumai, a *Le National* és a *La Réforme*, ezek viszonylag mérsékeltesek. Más lapok, mint a *La Fraternité*, a *Le Populaire*, a *La Ruche Populaire* és a *L'Atelier* már kommunista tendenciájúak. Franciaország sohasem termelt ki annyi eszmét, mint Lajos Fülöp korában. Ez a kor Balzac és Victor Hugo, Georges Sand és Stendhal kora. A nép fogalma mítikus értelmet nyer. A király fogalma viszont egyértelmű lesz a zsarnoksággal. Egyetlen uralkodó ellen sem követtek el annyi merényletet, mint Lajos Fülöp ellen. De a merényleteket szabadságkorlátozó rendszabályok követték. Fegyverviselési és gyülekezési tilalom, sajtószabadság korlátozása. Mindez csak fokozza az elkeseredést. Lamartine már 1839-ben megjövendöli: „a

királyság nem vérében fog kimúlni, mint 89 után; a megvetés forradalma söpri el." Dellessert, Párizs rendőrfőnöke a következőket jelenti 1847 elején: „Az elmúlt esztendőben több forradalmi publikáció látott napvilágot, mint bármikor. A társadalmi megújulás igénye emelkedőben van s komoly ellenintézkedéseket igényel.”

A parlamenti ellenzék követelése, mik a 48-as forradalmat kirobbantották, egyáltalán nem kívánták oly mértékben megváltoztatni Franciaország állapotát, ahogy az bekövetkezett. Thiers és Guizot, akik Lajos Fülöp alatt felváltva kormányozták Franciaországot, ugyanannak a társadalmi rétegnek, a vagyonos polgárságnak érdekeit képviselték, csak modorban különböztek egymástól. Guizot feszebb volt, Thiers, a felcseperedett parvenü hajlékonyabb. De mindketten át voltak hatva attól a meggyőződéstől, hogy a politikai jogok csak a vagyoni-lag megerősödött rétegeket illetik meg.

Az 1846-os választások a konzervatívok győzelmével végződtek. Az ellenzék a választási cenzus kiszélesítését sürgeti. A mérsékelték, kiknek Odilon-Barrot a vezérük, a királyság érdekében követelik a reformot, a szélsőbal Ledru-Rollin-nel a köztársaság eszméjével kacérkodik. Odilon-Barrot mögött a *La Nation* áll, melyet Armand Carrel tragikus halála óta (párbajban esett el) Marrast, Thomas Bastide és Trélat szerkesztenek, Ledru-Rollin mögött a *La Réforme*. Itt jelennek meg Louis Blanc szocialista cikkei is. Annak a Blancnak a cikkei, aki a negyvenes években tűnt fel *A munka megszervezése* című könyvével, mely négy kiadást ért meg.

A nagyburzsoázia nincs tudatában, milyen veszély fenyegeti. Hogy is vehetné észre? Hiszen Európa többi államaihoz viszonyítva Franciaország a szabadság hona. Igaz, hogy az abszolutizmus a negyvenes években már Közép-Európában is csak névleg áll fenn s maga Metternich is ironikus hangon emlékezik meg az egykori Szent Szövetségről. A nagyburzsoázia mindenütt kezdi leváltani a nemesi osztályt, átvéve a nemesség gögjét és társadalmi önértékét.

Thiers, aki halálos ellensége Guizot-nak, csak kormányválságot akar előidézni, hogy elfoglalja Guizot helyét. Lamartine a kormány reakciós külpolitikáját

támadja. Thiers e kérdésben kormánytámogató. Helyteleníti ugyan, hogy Ausztria Palermo ágyúzásával felelt a szicíliaiak lázadására, de hozzáteszi, hogy ez nem változtathat a Franciaország és Ausztria között fennálló jóviszonyon. Azt fenn kell tartani, akárhogy megvetjük Ausztriát. Aki nincs felelős állásban, az mindenről szabadon mondhat véleményt. A felelős tényezőknek azonban magasabb érdekek szolgálatában gyakran el kell hallgatniuk a véleményüket. A parlamenti ildomosság sem egyeztethető össze hőhéroknak, gyilkosoknak nevezni királyi személyeket és megvetésünket fejezni ki olyan szövetségessel szemben, akiktől elszakadni mégsem akarunk. Thiers azonban nem hagyja magát, újra szót kér, s a következő szemérmetlen kijelentést teszi: „Szélsőséges elveim nincsenek, de mindig a forradalmárok oldalán állok, bárhol törjön ki Európában forradalom. Óhajom az, hogy a forradalmaknak mérsékelték álljanak az élen. De még ha olyan emberek kerülnének is az élre, akik túlzók, én akkor sem hagynám eszerben a forradalmat.“ Mire Guizot felolvasta Thiersnek két kultigyminiszterkorabeli utasítását, amelyekben megtiltotta Franciaország svájci követének az ottani radikális elemekkel való érintkezést.

Az ellenzék célja, mint mondtuk, Guizot megbuktatása. Ennek érdekében agítálnak az úgynevezett banketteken. Guizot betiltatta a banketteket. Az ellenzék már most arra való hivatkozással, hogy békés, fegyvertelen polgárok egybegyűlésének megakadályozása törvényellenes, kijelentette, hogy a betiltás ellenére résztvesz a már egybehívott összejöveteleken. Mielőtt azonban erre sor került volna, kompromisszumot kötött a kormánnyal, ami bizonyítja, mennyire nem állt a parlamenti ellenzék szándékában forradalomba sodorni az országot. A megállapodás, melyet Thiers eszelt ki, az volt, hogy az egybehívottak megjelennek a kitűzött helyen, ott azonban hatósági közegekbe ütköznek, akik közlik velük, hogy a kormány betiltotta az összejövetelt. Az ellenzéki képviselők protestálnak, kijelentik, hogy a betiltást törvényellenesnek tekintik és résztvesznek a banketten. A kormány eljárást indít a résztvevők ellen s a független bíróság majd megállapítja, hogy a betiltás törvényes volt-e vagy törvénytelen.

Csakhogymire a dolgok idáig jutottak, a bankett közüggé dagadt. Marrast falragaszokon szólitotta fel a népet, vegyen részt a banketten. Mire a kormány falragaszokon adja a nép tudtára a bankett betiltását. Mitörténjék már most? Az ellenzék szeretné elkerülni a konfliktust. Lamartine a bankett megtartása mellett foglal állást. Látván, hogy az ellenzék ingadozik, otthagyja az összejövetelt. Éjfél tájban közlik vele, hogy az ellenzék elállt a bankett megtartásától. Mire ezt izeni vissza nekik: „A nemzet büszkesége nem játékszer. Ami nem a miénk, abból nem engedhetünk. Maradjon mindenki ott-hon, ha akar, én a magam részéről elmegyek a bankettre.”

A bankett napján a szélső ellenzéki lapok súlyosan elítélték a kormány előtt meghátráló ellenzék magatartását s a nép nevében arra szólitották fel őket, mondjanak le mandátumukról. Ha nem mernek tiltakozni a jogtiprás ellen, majd tiltakozik a nép. Az összeütközés kikerülhetetlenné vált. A kormány megtette előkészületeit.

A forradalom első napján a rendőrség brutálisan szétverte a tüntetőket. Párizs éjszakára elcsendesedett. De másnap újult erővel tört ki a lázadás. A nép torlaszokat emelt s elszánt tüzeléssel verte vissza a karhatalmat. A rendőrség erélytelennek bizonyult. A kormány összedoboltatta a nemzetőrséget, sőt kivezényeltette a katonaságot is. A nemzetőrség azonban a nép mellé állt, a katonák is. Csak a lovasrendőrök kaszaboltak kegyetlenül. A nép dühe egyre fokozódott. A harmadik napon már kezükben volt Párizs, már a királyi palota közvetlen közeléig jutottak.

A képviselőház egész idő alatt permanenciában maradt. A király az események hatása alatt elbocsátotta a népszerűtlen Guizot-t, s Molét szólitotta fel kormányalakításra. Majd tovább ment s Thiers-szel bocsátkozott tárgyalásokba. De a közhangulatot már a Thiers-kormány sem elégítette ki. Ekkor tört be a királyhoz Emile de Girardin, a *La Presse* főszerkesztője és brutálisan közölte vele, hogy a dinasztia csak egy dolog mentheti meg; ha a király lemond kiskorú unokája javára. Lajos Fülöp, látva a helyzetet, ebbe is beleegyezett.

A királyi utód anyja megjelent a nemzetgyűlés előtt, amelybe már beözönlött a tömeg, mely hallani sem akart

a királyság fenntartásáról. Az ellenzék vezérei tehetetlenek voltak. A nép magával ragadta őket a városházára, kiáltozták a köztársaságot.

A köztársaság ügyeinek vezetését az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig egy ideiglenes bizottság vette a kezébe, mely a következő személyekből állott: Arago, Louis Blanc, Marie, Lamartine, Flocon, Ledru-Rollin, Recurt, Marrast és Albert. A kormány legkimagaslóbb alakja Lamartine volt, népszerűségben Ledru-Rollin következett utána. Louis Blanc képviselte a kormányban a proletáriátus érdekeit. A rendőrség élére ugyancsak forradalmár került: Caussidière.

A MARCIUSI FORRADALOM

1847 nyarán kapták meg a megyék a meghívót az országgyűlésre. Ez volt Magyarországon az utolsó rendi országgyűlés. A tárgyalásokat a november 12-én elhangzott trónbeszéd nyitotta meg. Háromszáz év óta először fordult az uralkodó magyar szóval a nemzetgyűléshez, felkérve a tekintetes karokat és rendeket, vegyék tárgyalás alá és valósítsák meg a központi kormányzattal való egyetértésben azokat az újításokat, amelyeket az országnak a nyugati államokkal szembeni visszamaradott állapota múlhatatlanul megkövetel.

Két újítás volt főképpen sürgős, amiknek törvényes rendezését több mint huszonöt éve sürgette az ellenzék: a közös teherviselés és az uraság-paraszt jogviszonyának rendezése. A reformok szükségessége annyira áthatotta már a közvéleményt, hogy még a konzervatív párt is kényszerült halaszthatatlanságukban az ellenzékkel egyetérteni.

De mielőtt erről beszélénk, vizsgáljuk meg előbb magukat a követeléseket.

Európa társadalmi struktúráját a XIV. századtól a XVIII-ikig az egyre abszolútábbá váló királyi hatalom központosító törekvései jellemzik, a birtokukon belül magukat kiskirályokként geráló nemesség ellenében. Franciaországban XIV. Lajos idején áll be a fordulat. XIV. Lajos a Fronde után a feltörekvő polgárság érdemes tagjaira bízta az állam kormányzatát. Magyarország azonban Ausztriával való különleges kapcsolata folytán még a XIX. század elején is ragaszkodik a mindenütt idejétmúlt „nemesi világhoz”. Igaz, a körülmények

nyomása alatt kénytelen volt beletörődni az osztrák udvarnak ama kívánságába, hogy az állandó hadsereg fenntartásához hozzájáruljon (1715 VIII. t. c.) hanem amikor a fiatal Mária Terézia királynő szorongatott helyzetbe került, csak abban az esetben voltak hajlandók koronáját megmenteni, ha önzetlen hadbavonulásuk jutalmaként a nemesség soha többé adófizetésre nem lesz kötelezhető. Mária Terézia kénytelen helyzetében belement az alkuba. Magyarországon tehát 1741 óta a nemesember megint nem fizetett seminemű adót. Az kizárólag a birtoktalan, dolgozó osztályokat terhelte. Az osztrák kormány kénytelen volt közvetett adót szedni, oly vámrendszer bevezetésével, mely Magyarországot Ausztriával szemben gyarmati helyzetbe süllyesztette. A helyzet szükségképpen maga után vonta Magyarországnak úgy iparosodási, mint minden más polgári tekintetben való elmaradását.

De bármily hátrányos volt is a mezőgazdasági termékek árának lenyomása s az ipari cikkek drágítása a nemességre, az mégis ragaszkodott az adómentességhez. Amikor 1807-ben Nyáry Pál szövétesi, nem volna-e az ország hasznára a nemesi adómentességről lemondani, azzal a közbekiáltással hallgattatják el: „Ne bolondozzon az úr!” Széchenyi *Hitel*-ét vidéki kastélyokban elégetik, de a kérdés Széchenyi fellépése óta mindamellett napirinden marad. Kossuth Lajos a magyar megújulás előfeltételének tekinti a közadózás kötelezővé tételét. „Is-tenért, gondoljátok meg csak” — fakad ki 1847-ben egy rendkívül terjengős tanulmány közepén, melyben összefoglalja mindazokat az érveket, amelyek a közadózás szükségessége mellett szólnak. — „Álladalom, melynek nélkülözhetetlen, rendes mindennapi költségeihez éppen azon osztály nem járul, mely annak legtöbb, ne mondjam minden javait élvezi! Hiszen ez oly rendellenes, oly abnormis kinövés, melyet a polgári társaság teste nem tűrhet magán. A körülmények megváltoztak. Az állam fenntartásának mindennapi kellékeit a nemesség hajdani közherviselésének formái többé nem fedezhetik. — És most ott állunk, hogy míg világszerte a polgári társaságok közterheiben csak a szegény, kinek semmiye, csak a béres-cseléd, csak a koldus nem osztozik, minálunk a herceg, a gróf, a báró, a nemes nem visel közterheket.”

A követelés igazságosságát 1847-ben már fenntartás nélkül elfogadta a közvélemény. Még a különben konzeratív szellemű követi utasítások sem helyezkedtek ellene.

Nem egészen így áll a helyzet az uraság és paraszt jogviszonylata tekintetében. Dehát ezt a kérdést valóban nehéz lett volna közkielégítőleg megoldani. A török háborúk során Magyarország elnéptelenedett. A rengeteg nagybirtokon, amelyek részben a korona javai voltak, részben az uralkodóházhoz hű főurak kezére kerültek szolgálataik jutalmaként, kevés volt a munkás. Ennek folytán a birtokos osztály nem idegenkedett attól, hogy földjeinek egy részét megfelelő ellenszolgáltatás fejében kiadja a környező parasztságnak, vagy az idegenből oda-csalogatott megélhetést keresőknek. Mária Terézia kormánya egyenesen kötelezte a nagybirtokosokat arra, hogy földjeik egy részét örökbérbe adják a birtokaikon élő jobbágynépségnek. Ez az intézkedés, ha nem is egészen, némiképpen mégis azt a szörnyű igazságtalanságot volt jóváteendő, amellyel a magyar nemesség a Dózsa-féle lázadás leverése után a magyar parasztságot sújtotta azzal, hogy földet önállóan nem birtokolhat. A Mária Terézia-féle törvény csak annyiban jelentett változást, hogy az urasággal szemben fennálló kötelezettségük szabályoztatott. Emellett azonban érvényben maradtak a nemesi osztálynak mindama gazdasági kiváltságai, amelyeket a francia forradalom már régesrég megszüntetett, az ital- és húsmérés, őrlés, tégl- és mészégetés, kőfejtés, halászat, vadászat privilégiuma — a nemességet illetett minden rév, vám, piac- és vásárjog és így tovább.

Ez állapotok tarthatatlansága mind nyilvánvalóbbá vált minden nyíltfejű és érzőszívű magyar nemes előtt. Elvben már az 1839—40-es országgyűlés kimondotta, hogy a jobbálynak joga van magát terheitől az uraságnál megváltani. Ez azonban gyakorlatilag semmit nem jelentett. Az okmányok szerint 22 gazdálkodó váltotta meg magát 1848-ig az úrbéri kötelezettségek alól. Az 1831-ben kitört lengyel és galíciai parasztlázadás gondolkodóba ejtette a magyar közvéleményt. Nemzeti szempontból is egyre képtelenebbé vált az az állapot, hogy Magyarország tízmillió lakosa közül mindössze csak hatszázegynéhány-

ezer ember tekintessék személyével és tulajdonával szabadon rendelkező állampolgárnak. A reform szükségességében mindenki egyetértett tehát. Amikor azonban meg kellett volna valósítani, az önérdék újra erőt vett a jószándék felett. Kiderült, hogy kártalanítás nélkül kevés nemes hajlandó földjéről lemondani. De hisz az ellenzék nem is úgy képzelte a dolgot, hogy a nemesi osztály megrövidíttessék, Kossuth Lajos sem. Egyetlen egy hang akadt a reformévekben, mely a kártalanítás nélküli felszabadítás mellett agitál: egy *Antiurbérváltság* című névtelen kiadvány, mely nyers egyszerűséggel kimondta, hogy a váltsági tőke lefizetése áldozat, mit egy kényúri felsőbbséget bitangoló osztály követel a magyar parasztságtól, kimondja, hogy az úriviszonyok megszüntetésének egyetlen megfelelő módja az, ha a robot és a dézsma az országban mindenütt és egyidőben minden váltságdíj és kárpótlás nélkül egyszerűen eltöröltetik.

Ilyen önzetlenségre azonban kevés birtokos volt hajlandó a 48 előtti Magyarországon. Tenni azonban mégis kellett valamit, mert a bécsi kormány is erőteljesen szorgalmazta és Kossuth szerette volna elérni azt, hogy a magyar nemesség *önszántából* adja meg azt, amire így vagy úgy, mindenképpen rákényszerítik, ha nem teszi. Bécsnek hatalmas fegyvere volt a parasztság. Hiszen már amúgy is azt beszéltek a parasztok egymás között, hogy „már negyven esztendeje kiadta a szabadságot a császár, csak az urak dugják el előlünk”. Metternichnek igaza volt 1825-ben, amikor óva intette Széchenyit az újító gondolatoktól. Magyarország annyira elmaradt ország, hogy aki csak egy követ óhajt kiemelni alkotmányából, összedönti az egész épületet.

Mindez újabb ütközőpontot teremtett Kossuth és Széchenyi között. Kossuth a magyar nemzet gerincének tartja a nemesi réteget és akármilyen hévvel agitál a jogkiterjesztés mellett, ugyanakkor a legmesszebbmenő módon védelmezi osztályának érdekeit. Azt fogja tehát követelni, hogy a nemességet úrbéri jövedelmeinek elvesztéséért az állam kárpótolja. Széchenyi viszont, aki az elmúlt években kitanulta a pénzügyi manipulációk fortélyait, oly súlyos tehernek tartja az államra

a kártalanítandóknak fizetendő összeget, amelyet az nem bír el. Széchenyit és Kossuthot megint csak nem az elveik választják el egymástól, hanem osztályaik. Széchenyi nagy élménye a polgárosultság magátólértetődősége, melyet főként Angliában tapasztalt. Ott egymás mellett él és dolgozik a kapitalizmus az arisztokráciával. Amikor Széchenyi képzeletében felmerül az a Magyarország, amelynek megvalósítására törekedik, akkor azt csupa polgár népesíti be — csupa számító, tervezgető, alkudozó, mérlegelő, józan, megfontolt egyén, akikhez teljesen hasonlóknak érzi magát, különösen amióta gyakorlati tevékenységet folytat, azaz reggeltől estig tervezget, tárgyal, alkudozik — oly emberekkel, akiket „mint polgárokat” magával mindenképpen egyenrangúaknak tekint, anélkül azonban, hogy magánszemélyi mivoltában magát lealacsonyítaná, vagy éppen demagóg módon komázna velük, hanem elvárja, hogy nemes grófnak szólítsák leveleikben, nagyméltóságú vagy excellenciás úrnak. Hozzá mindenesetre közelebb állanak a józan, tisztességes és szorgalmas nem-nemesek, mint az a fel-fuvalkodott középnemesség, mely a főúri osztályra gyalázkodik s hazafiúi megbízhatóságát kétségbe vonja. A folyton sürgő-forgó, hanyagul öltözködő, hóna alatt tömött aktatáskát szorongató Széchenyi első spéciése annak a később mind általánosabbá váló magyar arisztokratának, akihez sokkal közelebb áll az ájulva hódoló polgári bankár, mint a koldus közép-nemes, aki a kutyabőre jogán egyenrangúnak tolja fel vele magát. Persze a közélet porondján számolni kell velük is, mert annak a polgárságnak, amellyel Széchenyi szolidáris — a spekuláló s gazdagodó, folyton gyarapodó polgárságnak még nincs képviselője. sőt csak egyes példányai vannak Magyarországon, Ullmann, a bankár, Valero Antal, Klein Károly, Weisz Bernát s még páran. S elfogultságában nem veszi észre, hogy Kossuth Lajos még ezen a téren sem ellenfele, hanem szövetségese. Mert ha védi is a magyar nemesi osztályt, mégis annak, mint egésznek, elpolgárosításán fáradozik.

Az országgyűlés még a letárgyalandó kérdések sorrendi megállapításán sem jutott túl, amikor felnagyítva és kiszínezve eljut Pozsonyba 1848 március elseje körül —

a Párizsban kitört forradalom híre. Széchenyi az első egyike, akit hivatalbeli ember informál az eseményekről. Apponyi, a magyar kancellár, futár útján küldi Pozsonyba a következő levelet:

„Drága Barátom! Nagy, félelmetesen nagy változások történtek utolsó levelem óta. Mindaz, amit közölnöm kellene, mind, amit meg kellene beszélnünk, általad igen nagyra becsült terveddel kapcsolatban, melyet utolsó leveledben közöltél velem, pillanatnyilag háttérbe szorul. Ha nem sikerül nagy összetartással és erélyes cselekedetekkel megállítani a forradalmat, mely mindenütt felángolt, halálos veszedelem fenyegeti államunkat és egész Európát. Az Aachenből ma érkezett ujságok híradása sajnos, hiteles. A királyi család elmenekült, senki sem tudja, hova, az is kérdéses, hogy biztonságban van-e. A csöcselék szörnyű vérengzések árán hatalmába ejtette Párizst, a Tuilériákat feldúlták, a trónt elégették, a királyi palotát lerombolták, kikiáltották a köztársaságot, az államügyeket ideiglenes kormány, egy radikális minisztérium vezeti, melyben ügyvédek és ujságírók mellett egy Albert nevű munkás is helyet foglal. Patakokban foly a vér, a városba vezető utakat barrikádok torlaszolják el, a vasútforgalom megszűnt, a legszörnyűbb anarchia uralkodik. Mindez a Kossuth-féle radikálisok, a Batthyány-féle úgynevezett hazafiak műve. Behatóan informáltam a helyzetről István főherceg nádor urat. Ő nyilván ki fogja kérni tanácsodat, azért sietek közölni veled óhajaimat. Mindenekelőtt szükségesnek tartom, hogy az ujság, amelynek holnap estig kétségkívül híre megy, már addig is felhasználtassék általad s azoktól, akikkel a nádor úr közölni fogja, vagyis csak olyanoknak adjátok tovább, akiknek megbízhatóságára számítani lehet, hogy felkészüljenek a gonoszszándékúak oldaláról várható támadás kivédésére. Gondoskodjatok róla, hogy az események nyilvános megvitatása, mely igen rossz hatással volna a közhangulatra, minden erővel meggátoltassék. Tekintettel az események félelmesen gyors menetére, valószínű, hogy az országgyűlés elnapoltatik. Természetesen annak az ünnepélyes ígéretnek ellenében, hogy amennyiben azt a világhelyzet lehetővé teszi, rövi-

desen újra összehívatik, márcsak azért is, hogy ne kelljen az oroszok támogatásával a rendet fenntartanunk, amennyiben saját népeink nem tántorodnak meg. Ilyen helyzetben engedményeket kicsikarni politikai bűn volna — amellett sikertelen maradna az igyekezet, mert itt, bármily jószándékkal vannak irányunkban, ilyesmire nem kaphatók. Ha valaki hatni tud otthon, az Te vagy. S erre éppen a párizsi események nyújtanak kínálkozó alkalmat Neked, hisz azok mind Kossuth és Batthyány Lajos boldogtalan politikája ellen érvelnek a legkiáltóbb módon s mellettük semmi sem szól. Kérlek tehát, mint hű barátot, mint buzgó hazafit, tégy meg minden tőled telhetőt a kárhozatos szélsőség ellensúlyozására.“

Széchenyi tüstént válaszol:

„Olyan fáradt és kimerült vagyok, hogy március elsejéről keltezett szíves soraidra csak röviden válaszolhatok. Gabarczyval és Somssich-al egész nap becsülettel munkálkodtunk. Azonban mindössze csak annyit értünk el egyelőre, hogy eddig még nem történt semminémű ostobaság, hogy azonban Kossuth-ék nem terveznek-e ilyesmit már a holnapi napra is, arról nem tudok kezeskedni. Kossuth ugyanis holnap elő akar állni a kerületi ülésen és felelős magyar minisztérium kinevezését követeli a kormánytól. Kértem, aludjon előbb egyet rá. De még ezt sem ígérte meg. Végül kijelentettem neki, hogy hajlandó vagyok Isten nevében vele együtt hajótörést szenvedni, de mosom kezeimet. Egyébként pedig annyi fordulatot láttam már, amikor minden elsötétül az ember körül s másnapra kiderül az ég, hogy egyelőre nem vagyok nagyon megijedve. Ahol legnagyobb a veszély, ott a legközelebb a segítség. Most nyíltan folyik a játék. Tán jobb is így. A tegnapi értekezlet döntései dacára mégis mutatkozik a kedélyekben a visszahatás. Már Batthyány Lajos is kezdi félteni — akármilyen hihetetlenül hangzik is — a harmincezer birkáját. Enfin, nous allons voir.“

Széchenyi jövődölése ezúttal bevált. Batthyány hamar rájött, hogy Kossuthban törököt fogott; hogy mennyire félreismerte e példátlan szervező és szónok vérmérsékletét, amikor azt hitte, hogy beéri mellette azzal a szereppel, amit, mint az ellenzékvezére, szánt neki. A dekórumot

— a vezér címét és méltóságát Kossuth ugyan meghagyta Batthyányinak, a gyeplőt azonban az első pillanattól kezdve a kezébe ragadta s többé nem is engedte ki. S ez másképp nem is történhetett. A helyzet megfelelt az osztályközi erőviszonylatoknak. Az ellenzéki közvélemény pecsovicsoknak, a kormány mindenre kapható bérenceinek híresztelte ki az arisztokráciát. Az irányukban való ellenségeskedés odáig ment, hogy jó magyarnak már érintkezni sem volt illendő velük, sőt akadt olyan is, aki, mint Petőfi Sándor, mágnással kezelni sem akart. De voltak persze olyan mágnások is, akiket — nem lévén kevésbé jó hazafiak, mint bárki más, bántott, hogy a közvélemény kiveti őket a nemzet közösségéből, akik tehát keresték a közrendbeliekhez való közeledést. Ennek az osztályközi összefogásnak annál is inkább létre kellett jönnie, mivel közben már a középrend, — a halogató Pató Pálok, a nagypipájú, de kevésdohányú táblabírák — tekintélyét is kikezdte a közvélemény. Az ellenzék vezető férfiainak aktivitása helyreütötte a táblabírói osztály becsületét. Kossuth maga is közülük való volt s még a táblabírákat gúnyoló Petőfi Sándor sem utasította vissza ezt a címet, mikor Nógrád megye kitüntette vele. Az arisztokraták becsülete is emelkedett a forradalmat megelőző esztendőök során. A Kossuth iparvédelme körül buzgolkodó főúri hölgyek hazafias viselkedését lelkesedéssel figyelte a közvélemény. Kossuth igen ügyesen értékesítette, használta ki az általa irányított mozgalom céljaira a magyar arisztokrácia egy részének társadalmi befolyását és anyagi eszközeit. Igen eszélyesen történelmi nevű szereplőkkel vette körül magát, a mozgalom vezetését és irányítását azonban a maga számára tartotta fenn.

Hogy e szerepet oly eredményesen, oly kizárólagos egyedüliséggel végig tudta játszani, annak személyi tulajdonságaiban kell keresnünk a magyarázatát. Nem egy elv képviselője volt ő, hanem annak az eszmének a testté válása, amelyet a magyar önmagáról alkotott. Olyan volt, amilyennek „ős-Húnnia álmolta“ magát. Büszke, szilaj. Akik ismerték, nem győzik hangsúlyozni a személyéből, de különösen a tekintetéből kiáradó delejes hatást. Hangjában is volt valami elbűvölő. Szeliden, fátyolos

hangon kezdte beszédeit, a megnyerő közvetlenség egyszerűségével, majd belehevülve hangja érecessebbé, magával ragadóbbá, parancsolóbbá keményedett, s a végén az elragadottság teljes pátozával és felségével csattogott, dörögött, mint az égi zivatar. Volt hangja az indulatok egész skálájára, úgy játszott a hallgatóság idegein, ahogy akart.

Növekvő népszerűségének, amióta az ellenzéki mozgalom élére állt, semmi sem árthatott. A 48-at közvetlen megelőző esztendőkből a nemzet benne látta várakozásainak és reményeinek megtestesülését. Miben álltak ezek? A legellentmondóbb igényekben, amelyeket senki sem szedett ez időben széjjel, hogy kimutassa összeférhetetlenségüket. Mégis mit képviselt? A nemzet önértetét. Ezért vette körül személyét valami különös aura, mely hódolatra készítette az ország gőgös főurait is. 1847-ben, mikor követte választása után bevonult Pestre, fullajtároként lovagoltak előtte a főurak, gróf Batthány Lajos arany-salangos, bogláros paripán, kifordított feketeszőrű subában, báró Podmaniczky Frigyes veszprémi kanászsűrben, sípújjas patyolatingben, pitykésen, hosszúnyelű baltával, árvalányhajasan, gróf Ráday Gedeon és mások, viseletükkel is jelképezvén a demokrácia jegyében történő nemzeti összefogást. Este fáklyásmenet vonult a megyeháza elé. Kossuth bemutatkozó szónoklatot hirdetett. A tömeg egy része már a Szervita-téren megrekedt. Ott a szónoknak már nem lehetett érteni a szavát. Ott akadt el Vajda János, a költő is, kinek visszaemlékezései közvetlenül tanúskodnak arról, milyen mágikus hatást gyakorolt Kossuth Lajos hallgatóra csak a puszta hangjával is. „Egyszerre balra tekintek s egy mellettem álló jó magyar arcú, középidejű egyént látok, amint a könnyeket törölgeti szeméből. — Hát maga ért valamit belőle? Irigylem füleit — jegyezte meg Vajda. Én egy szót sem értek. — Érezni kell azt, uram — förmedt rá a magyar. Le voltam fegyverezve — folytatja Vajda —. Fanatikusabb emberre találtam magamnál. Meghívtam vacsorára, társaságunkba a „Demokráciába“, egy Hal-téri kocsmába. Expeditor és kihordó volt egy ujságnál, de mi azért elől ültettük, sőt köszöntöttük s ünnepeltük, mint fanatikus Kossuth-hódolót.“

A feudális agrártársadalmi hierarchia túlélte magát.

Az öröklött címek és kiváltságok érvényben voltak ugyan, de a szellem, az egyéni tehetség már felért a származás előnyeivel. Amikor már az arisztokraták is abban éltek ki becsvágyukat, hogy demokratikus érzelmű személyek hírébe kerüljenek, mikor az államhivatalnokok, sőt még a cenzorok is „liberálisak“, akkor a demokrácia már győzedelmeskedett. A szellem szabadsága mindig akkor a legnagyobb, amikor az elnyomók szégyelni kezdik a szerepüket, vagyis a forradalmakat közvetlenül megelőző hónapokban. Ilyen volt a német, az osztrák s a magyar Vormärz kora.

Széchenyi szorongó természetéből következőleg semmi jót nem várt a franciaországi események visszahatásától s abban látta a maga történeti feladatát, hogy az Ausztriával való konfliktusnak, melyet, ha Kossuth folytatja agitációját, elkerülhetetlennek tartott, elejét vegye. Most megint elérkezett az ő ideje. Haladéktalanul cselekednie kell. Lépéseket tesz Wirknernél, felajánlja az ellenzéki mozgalom letörését. Feltételei a következők: „Általam fogalmazott felhatalmazó levél, melyben teljhatalom és minden garancia. Kinevezhetek, akit akarok. Mindnyájan engedelmeskedjenek nekem. Ellenzéki kör s minden politikai klub feloszlatatik. Katonaság rendelkezésemre áll. Semmi ellenparancs, mielőtt visszahívatom. Tízezer forint tüstént, ötezer minden hónapon, folyó kiadások, fűtés, világítás, papiros, Szent István rend nagykeresztje.“ István főherceg, az ország újonnan választott nádora azonban nem akarja elrontani magyarbarát hírét, nem támogatja Széchenyi felkínálkozását. A kormány óvatos és nem tartja időszerűnek az erőszakot. Abban bizakodik, hogy taktikázással inkább sikerül elejét venni a felfordulásnak, mint elhamarkodott intézkedésekkel.

A párizsi események első visszahatása az állampapiroktól és kötvényektől való szabadulási tendenciában mutatkozott. A tőzsde környékén rémhíreket rebesgettek a pénzüzérekről: Franciaország meg fogja szállni a rajnai tartományokat, a német radikálisok a francia hadsereg védelme alatt elkergetik a fejedelmeket, Oroszország és Ausztria ezt nem fogja tűrni, háború lesz. A közönség megrohanta a bankokat, ipar-

kodott papírpénzt ércre átváltani; az a hír járta, hogy a bankok beszüntetik a bankjegyek átváltását. A győrmegyei gabonakereskedők megbízták követüket, Balogh Kornélt, tegye szavá a helyzetet az országgyűlésen; az hasson oda, hogy a közönség a kormány részéről megnyugtattassék. Balogh tényleg interpellált a március másodikán tartott kerületi ülésen. A tárgyhöz Kossuth Lajos is hozzászólt. Bejelentette, hogy a közönség nyugtalankodásának egyelőre nincs alapja, ám ha a kormány folytatná reakciós politikáját, annak következményei kiszámíthatatlanok. Ami a bankjegyekkel szembeni bizalmatlanságot illeti, annak eloszlatására a szükséges lépések már megtétettek és ha ehhez még a kormány politikájának általános iránya is megváltozik, remélhetőleg rövidesen helyreáll az a bizalom, melyet a dinasztia érdeke is múlhatatlanul megkíván. A kormány maga kezdeményezett bizonyos reformokat. De — folytatta beszédét Kossuth — „mi hazánk alkotmányos jövődjéje iránt mindaddig nyugodtak nem lehetünk, valameddig királyunk minden egyéb uralkodó viszonyaiban is alkotmányosan nem uralkodik.“ Vagyis Kossuth most már nemcsak Magyarország számára követel konstitúciót, hanem azt a birodalom valamennyi tartományának megadatni óhajtja. Ezért minden motiváció nélkül a következő felirat elfogadására és annak az uralkodó elé való terjesztésére szólítja fel az országgyűlést: „A magyar országgyűlés el van tökéelve ama reformok törvénybe iktatására, melyeket maga az uralkodó is, mint évszázados mulasztások jóvátételét, halaszthatatlanoknak tekint. Ugyanakkor azonban azt is leszegezi, hogy amennyiben az alkotmány a birodalom többi tartományaiban is meg nem adatik, ez az uralkodó trónját és a Pragmatica Sanctiónál fogva hozzákötött birodalmát elláthatlan következményekbe bonyolítaná.“

A felirati javaslatot mind a kerületi gyűlés, mind az országgyűlés egyhangúlag elfogadta. Széchenyi „ostobaságnak“ tartja a kossuthi követeléseket. „Kossuth tatár kedvvel keresztültört mindenben. Neki minisztérium kell, három, négy, öt, hat felelős miniszterrel. Mich hat er auch zu einem gemacht. Hogy a kancelláriával, a nádorral mi történjék, azt tudja az Ég!“

Bizony! Mi történjék a nádorral? Széchenyi csodálatos éleslátással sejtí meg azt a végzetes problémát, amelyet a magyar ellenzék végiggondolni elmulasztott. A nádor az ország legfőbb közjogi méltósága; a király helyettese. Az ő hivatása közvetíteni az ország és az udvar közt. István főherceg a fejedelmi család tagja, egy személyben osztrák és magyar, mint az uralkodó, de mint annak Magyarországon élő reprezentánsa, aki Magyarország kérelmeit és sérelmeit közvetíti a császárhoz, ebben a vonatkozásban személye magyar felét domborítja ki Ausztria felé. Ő tehát nem osztrák államhivatalnok, nem számítható a kamarillához. Már István főherceg elődje, József nádor ebben az értelemben fogta fel nádori szerepét. Sikerült is megkedveltetnie magát. Fia, István főherceg még messzebbmenően azonosította magát feladatával. Mikor a magyar követeléseket kell Bécsben érvényesíteni, egész személyi befolyását latba veti s oly messze megy el buzgalmában, ameddig csak lehet. Abban a pillanatban azonban, amikor a fejedelem szentesíti a független magyar minisztériumot, a nádori méltóságnak meg kell szűnnie. — Hiszen, ha az uralkodócsalád egy tagja továbbra is Pesten marad, mint a király személyes képviselője és helyettese, minden, az uralkodóházzal felmerülő konfliktus esetében választania kell családjá és a nemzet között, melynek szeretetét és bizalmát élvezi. Tekintélye a királyéval egyenlő. — Miért ne lehetne akkor a magyarok királya? — S valóban, mint látni fogjuk, a dilemma rövidesen felmerül.

Akár meggyőződésből követelt Kossuth Ausztria tartományainak is konstitúciót, akár csak a pillanat hevében ragadtatta magát arra, hogy idegen nemzetiségek prókátora legyen, beszédének mindenestre hihetetlen hatása volt. A felirati javaslat németre fordított szövegét másnap már lelkesen kommentálták a bécsi juridisch-politischer Lesevereinben és egyéb bécsi társaskörökben. A liberálisok kezdték úgy emlegetni Kossuthot, mint a demokrácia nagy emberét, aki nemcsak saját népéért harcol, hanem a monarchia összes polgáraiért. Az elv, melyet Kossuth a javaslatban lefektetett, tette ösztökélte a bécsi radikálisokat. Nyíltan beszéltek, hogy Metternich rendszere többé fenn nem

tartható. Március 13-ra volt egybehíva az alsóausztriai rendek gyűlése. Már napokkal előbb híre járt, hogy polgárok, egyetemi hallgatók petícióban foglalták össze kívánságaikat. Március 13-án reggel hatalmas embertömeg verődött össze az osztrák rendek palotája előtt. A sokaság betódult a palota udvarába. Azt követelték, hogy a gyűlés vegye át a petíciót, juttassa el haladéktalanul a császárhoz s közölje a néppel az eredményt. A küldöttség már elment — nyugtatták meg a rendek a tömeget, azonban óra órára mult, anélkül, hogy a küldöttség visszatért volna a válasszal. A tömeg pedig egyre szaporodott. Fischhof osztrák liberális politikai beszédet intézett a tömeghez, utána Spitzer orvostanhallgató felolvasta Kossuth pozsonyi beszédét. Éppen Kossuthot éljenezte a tömeg, mikor a küldöttség azzal a jelentéssel érkezett vissza a Burgból, hogy a főherceg megígérte, hogy tanulmányozni fogja a petíciót. A tömeg méltatlankodott, s hogy akaratának nyomában érvényt szerezzen, a Burg ellen vonult. A Burgot katonák őrizték. A nép megrohanta a katonaságot, a katonaság tüzelt, az első sorban állók közül tizenheten elestek, köztük Kossuth beszédének tolmácsolója, Spitzer is. Az ellenállás a végletekig felfingerelte a tömeget. „Fel kell törni a fegyverraktárakat“ — hangzott el a jelszó. Ez meg is történt. A felfegyverkezett nép a Burg elé vonult. A katonaság ezúttal megtagadta az engedelmességet és nem lőtt a népre. Közben Ferdinánd császár már kijelentette környezetének, hogy nem enged polgárvért kiontani, inkább megad mindent, amit csak követelnek tőle. Mire azonban elhatározása a nép tudomására jutott, már elfajult a szituáció. A zavargások kiterjedtek a külvárosokra, a tömeg megrohanta és kirabolta Metternich villáját. Az éjszakai órákban az egyetemi ifjúság küldöttséget menesztett a Burgba, azzal a követeléssel, hogy Metternichnek távoznia kell. Az udvar nem mert újat húzni a nép akaratával. Metternich, az uralkodóház hűséges szolgája, még az éjjel elhagyta az osztrák fővárost.

Másnap reggel megérkezett a bécsi események híre Pozsonyba. A metternichi rendszer összeomlott. Pozsony népe fáklýásmenettel fejezte ki megalégedését. Kossuth

a pozsonyi Zöldfa-fogadó erkélyéről szónokolt, bejelentve a tömegnek a magyar felelős kormány megalakulását, élén gróf Batthyány Lajossal. A bejelentést önhatalmúlag tette. Széchenyit a hideg rázta; mégis arra határozta el magát, hogy ha az uralkodó is jóváhagyja, elfogadja a Kossuthtól rájaosztott tárcát. Másnap az ellenzék vezérkara — tizenhárom fő, ötvenkilenc közrendbeli férfiú hajóra szállt, hogy a király elé juttassa az országgyűlés felirati javaslatát. A küldöttséget kétszáz ifjú kísérte. A hangulat bizakodó volt. Az udvar helyzete olyan kétségbeejtő, hogy a magyar országgyűlés óhajait nem teljesíteni, nem merheti.

A küldöttség a kora délutáni órákban érkezett Bécsbe. Hatalmas tömeg várta a fellobogózott hajót. Bécs úgy fogadta Kossuthot, mint a megváltót. Amerre a menet elvonult, kendőt lengettek, virágokat hintettek Kossuth hintájára, éljeneztek, ölelgették a magyarokat. Kossuth szállásának ablakából beszédet intéz a tömeghez: felvillanyozó hatása van. A küldöttség kíséretében lévő magyar ifjak elszélednek Bécsben. Szónokolnak, izgatnak, a tömeg élére állanak és lemondásra kényszerítik a város peccosvics polgármesterét. Ecsegi mérnök a tömeg unszolására fiakkor tetejéről rögtönzött beszédet tart. Körülbelül a következőket mondotta (Pulszky Ferenc szerint): „Bécsiek, ti boldogoknak érzitek magatokat, hogy alkotmányt kaptok s hogy Meternichet elűztétek. De ez mind nem elég. Én mondom nektek, hogy ha csak egy kályhafűtőt is meghagytok azok közül, akik benneteket eddig kormányoztak, a kályhalyukba is visszabújik a reakció s elveszi alkotmánytokat.“

A Burgban teljes a fejetlenség. A főhercegek kétségbe vannak esve. Környezetükben egyetlen ember sincs, akire számíthatnának. S most, hogy a baj tetőzve legyen, itt vannak a nyakukon az erőszakos magyarok és végkép elvadítják a tömegeket. Nem volna-e okosabb megegyezni velük? Utilizálni őket, mint Széchenyi mondaná? Másnap udvari hintó megy Kossuthért. Úgy fogadják, mintha csak rá vártak volna éppen. Mein lieber Kossuth ide, mein lieber Kossuth oda. Ferdinánd, az együgyű császár félrevonul vele s szinte könyörögve kéri, mentse meg a koronáját. „Óhajtja felséged, hogy Bécsben

nyugalmat teremtsek?" — kérdi tőle Kossuth. „Semmire sincs nagyobb szükségünk.“ „Adja fenséged becsület-szavát,“ fordul Kossuth Károly Ferenc főherceghez, — hogy megtartják ígéreteiket s én kezeskedem róla, hogy Bécsben rend lesz.“ A főherceg kezét adja rá. Kossuth érintkezésbe lép a liberálisok vezető embereivel és megfogadtatja velük, hogy nyugton maradnak. Majd István nádor útján megízeni a császárnak, hogy vonuljon másnap nyílt hintóban végig a városon. Ő, Kossuth, fejével kezeskedik róla, hogy lelkes ünneplésben lesz része.

A helyzet olyan Bécsben pillanatnyilag, hogy Kossuth, ha akarja Ausztria diktátora lehet. Csak egyeztetnie kellett volna a két ország forradalmi erőtartálékait. De Kossuth sokkal lojálisabb, semhogy a Habsburgok kisemmizésére tört volna. Ő csak a magyar befolyást akarta a birodalom politikájában hathatósabban érvényesíteni, olyan szerepet szánva Magyarországnak az összbirodalomban, amilyenhez a 67-es kiegyezéssel jutott. Többet, mint aminek kiharcolásáért feljött, elérni nem akart. A fejtelenségnek az a látványa, mely a Burgban fogadta, a főhercegek tanácsstalansága és alázatos-sága azonban mélyen bevésődött emlékezetébe és megtévesztette ítéletét. Olyannyira, hogy még akkor is, mikor a helyzet már egészen megváltozott, a március 15-én tapasztalt látvány lebegett lelki szemei előtt. Ez elbizakodottá teszi. „Kezemben tartottam Ausztria sorsát“ — hajtogatja szüntelenül. Nem gondol arra, hogy az osztrák udvar sem felejtette el ezt az emlékezetes találkozást és nem bocsáthatja meg soha Kossuthnak, hogy a segítségére szorult.

A francia köztársaság kikiáltásának híre Pestet természetesen éppen úgy lázba hozta, mint Pozsonyt. Az országgyűlési ellenzék pesti klubja, az Ellenzéki Kör, március 10-ére bankettet hirdetett. A bankett során Irinyi József hírlapíró felköszöntőt mondott, s lelkesen üdvözölte a franciaországi eseményeket. A zene felváltva játszott a Rákóczi indulót és a Marseillaise-t. Az Ellenzéki Kör e zártkörű estélyének sikerén felbuzdulva a pesti radikális ifjúság a Rákos mezején tartandó nyilvános nagy lakomát hirdetett. Az Ellenzéki Kör csatlakozott az ifjúságnak ehhez a határozatához, amelynek kimondott célja az

volt, hogy „a háborgó közvélemény erejével nyomást gyakoroljon a tétovázó országgyűlésre.” A lakomából március 14-én népgyűlés lett. A pozsonyi Diéta a pesti eseményektől nyugtalanítva felküldte „megfigyelő”-ként a gyűlésre a Deák csoportjához tartozó Klauzál Gábort. A gyűlésen a már említett Irinyi felolvasta a magyar népnek 12 pontba foglalt kívánságait. Utána Vasvári Pál, a Teleki Blanka által alapított leánynevelőintézet fiatal tanára szólalt fel s azt javasolta, hogy a népgyűlés bízson meg egy küldöttséget azzal, hogy e követeléseket az országgyűlés mellőzésével a király elé terjessze. A népgyűlés tetszéssel fogadta az indítványt. De Klauzál felszólalt s kijelentette, hogy bár a maga részéről teljesen egyetért a 12 ponttal, helyesebbnek tartja, ha a népgyűlés e pontokat előbb eljuttatja Batthyány Lajos grófhhoz, az Ellenzéki Kör országos elnökéhez, azzal a kérelemmel, hogy terjessze azokat az országgyűlési ellenzék értekezlete elé. Ha az magáévá teszi őket, petíció formájában körözni kell őket az országban, aláírásokat kell gyűjteni s szavazatok aláírásával súlyosbítva terjeszteni fel azokat az országgyűléshez. A népgyűlés elfogadta ugyan Klauzál halasztó jellegű indítványát, a radikális ifjúság azonban elégedetlenül elhagyta a gyűlést s a Pilvaxba vonult. Ott Petőfi Sándor egy asztal tetejéről indulatosan kikelt a halogatás politikája ellen. Irinyi helyeselt neki: „Petőfi-nek igaza van!” — kiáltotta. — „Nem érünk már rá kérényezgetésre. Mondjuk ki itt nyomban, hogy követeljük a 12 pontnak, mint a nemzet kívánságainak, azonnali életbeléptetését.” Klauzál, aki utánuk sietett, csillapítani próbálta a kedélyeket. Kifejtette, hogy nem lenne ildomos, ha az ifjúság a népgyűlésnek alig egy órával ezelőtt hozott határozatát egyoldalúan felborítaná. Beszédével azonban nem ért el sikert. Az ifjak elhatározták, hogy a másnapi nap folyamán népgyűlés formájában fogadtatják el Pest népével követeléseiket.

Március 15-ének eseményei sokkal ismeretesebbek, semhogy itt részletezni kellene azokat. A radikális ifjúság nagy tömegtől kísérve megjelent Landerer és Heckenast nyomdájában. Ott, cenzori engedély nélkül, kinyomatta a „Mit kíván a magyar nemzet” címmel összegezt tizenkét követelést és Petőfi Sándor alkalmi költe-

ményét, a Nemzeti dalt. Délután három órakor az ifjúság rögtönzött népgyűlést tartott a Nemzeti Múzeum előtt. Irinyi József a fölépcső balpárkányáról kihirdette a tizenkét pontot. A tömeg mindegyiket zúgó éljenzéssel fogadta. A népgyűlés után a tömeg, élén az „ifjakkal“, a Városházára vonult. Rövid szóváltás után Szepessy Ferenc polgármester aláírásával és a város pecsétjével hitelesítette a tizenkét pontot, mint Pest népének követelését. Az ifjúság megállapodott a város vezetőségével, hogy a tizenkét pontot a városi tanács tagjai és a nép kebeléből választott közös küldöttség viszi Pozsonyba az országgyűlésre, hol mint a főváros petícióját nyújtják be; ugyanez a küldöttség felkeresi a királyt is, azzal a kérelemmel, hogy minél előbb oszlassa fel a mostani országgyűlést s aztán új, népképviselői alapján egybehívandó országgyűlést tartasson Pesten. Hogy a közrend biztosítva legyen, a városházán egybegyűltek közszolgálati bizottmányt alapítottak Rottenbiller alpolgármester elnökletével. Határozatilag kimondatott, hogy a közszolgálati bizottmány önként jelentkező polgárokból nemzetőrséget szervez a közbiztonság fenntartására. Végül a jelenlévők küldöttséget menesztettek Budavárba, hogy a helytartótanáccsal is elfogadtassák követeléseiket. A küldöttséget rengeteg nép kísérte a Várba, ahol a katonai hatóságok a pesti nyugtalanságok hírére készenlétet rendeltek el. Az ágyúk mellett a tüzérek égő kanóccal a kezükben várták a menetet. Összeütközésre azonban nem került a sor. A helytartótanács, melynek Zichy Ferenc gróf volt az elnöke, fogadta a küldöttséget, tudomásul vette petíciójukat, mire a küldöttség további három „óhajt“ terjesztett a helytartótanács elé: 1. Szüntesse meg nyomban a cenzúrát, 2. intézkedjék aziránt, hogy a katonaság ne szegüljön annak ellene, ha az eddigi városi polgári őrsereg 1500 emberrel szaporítva átveszi, mint nemzetőrség, a katonaságtól a polgári jellegű épületek előtti őrséget és 3. a tanács bozsa szabadon a politikai írásai miatt elítélt Stancsics Mihályt. A helytartótanács a küldöttség minden kérését teljesítette. Pedig — mint Degré Alajos írja naplójában — „a helytartótanácsnak csak a kaput kellett volna bezáratnia, hát el van fogva az egész forradalom, minden vezetőivel és kezdeményezőivel együtt“.

Közben a bécselő magyar uraknak is kikézbcsítették a kineveztetésüket tartalmazó legfelsőbb kéziratot. Ami persze nem ment simán. A királyi kéziratot a nagyon aulikus érzésű báró Jósika Samu szövegezte meg. Első mondata így hangzott magyarul: „En, hogy a hű karok és rendek felelős minisztérium alkotása iránti kívánatot elfogadni hajlandó legyek...” Ez a nyelvtani szempontból értelmetlen *legyek* ige nyilván azt a látszatot volt hivatva felkelteni — a fogalmazó szándékából —, mintha az uralkodó nem a maga jószántából, szabad akaratából teljesítette volna a karok és rendek „kívánatát”, vagy legalább is mintha annak teljesítése csak a jövőben válhatna esedékessé. A magyar küldöttség nem akart hazatérni ezzel az érthetetlen szövegű királyi kézirattal. A nádor magáévá tette a küldöttség ügyét s felhatalmazást kért a királytól, hogy Batthyányt kinevezhesse magyar miniszterelnökké. Ki is adta Batthyáynak a kinevezését tartalmazó királyi kéziratot. Szövegét Kossuth fogalmazta. Ebben a szövegben nincs is semmi homály. Ez az a kézirat, amellyel kapcsolatban később azzal vádolta az udvar Kossuthot, hogy kicsalta, illetve kicsikarta. Egyelőre azonban a küldöttség meg volt elégedve az eredménnyel s hazautazott. A társaság a legjobb hangulatban vigadott a hajón. Széchenyi a következő példázattal illusztrálta a küldöttség minden várakozáson felüli sikerét:

„Tudjátok-e, barátaim, mi a különbség Kossuth és köztem? Halljátok. En kapitálisból éltem, de hat százaléknál többet nem kaptam utána. Az bizony csak szűkös megélhetést biztosított nekem. Ámde találtam egy bankházat, mely nekem tíz százalékot ajánlott; no, gondoltam, abból már megélhetek a családommal, sőt időnként még színházba is járhatok. En a tíz perccel beértem volna. Azonban járék Kossuthal a városban, egy bizonyos ház elé érünk. Ő azt mondta, hogy ott nagyban játszanak, térjünk be szerencsénket megkísérteni. S amint benn vagyunk, Kossuth mindjárt kiáltja: bank! S egyszerre nyer egy és fél milliomot. Mármint az a kérdés, jövődöre mi lesz jobb: megmaradni a tíz százaléknál, vagy kívárni, mit tud kezdeni Kossuth az egyszeri nagy nyereséggel a haza boldogságára” (Hunkár Antal emlékiratai, Hadtörténelmi Közlemények, 1926, 363. l.)

Ugyanezt a gondolatát közli még aznap este intézőjével, Taschnerrel. „Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth *egy* kártyára tett mindent és így, legalább idáig, annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám húsz év alatt sem bírhatott volna előállítani.“

A küldöttség visszaérkezésével megindult a munka az országgyűlésben. Bécsesél egyelőre rendben lévén, Kossuthnak most már minden igyekezete arra irányul, hogy megalapozza a minisztérium tekintélyét. Ez magyarázza azzal a küldöttséggel szembeni magatartását, mely március 19-én Hajnik Pál vezetésével jött jelenteni az országgyűlésnek a március 15-iki eseményeket. A küldöttség hangosan, kihívóan lépett fel, különösképpen Vasvári Pál. Kossuth keményen lehordta őket. Kijelentette, hogy Pest lakosságát urának nem ismeri el, aki Pesten nem engedelmeskedik a kormánynak, az függni fog. Kossuthból ez alkalommal a rendi gőg beszélt. Mert, mint Bölöni György megállapítja, a magyar forradalomban a nemesség lemondott ugyan kiváltságairól, de uralmát továbbra is megtartotta, a hatalmat nem adta át a népnek. Sőt: a forradalom tulajdonképpen győztese a nemesség, mert nemzeti forradalmával kisajátította a maga hasznára a teljes politikai hatalmat, átvette az állam egész gépezetét, mely idáig a bécsi kormány kezén volt. 48-ban is az történt tehát, ami minden polgári forradalomban: az uralomra jutott baloldali elemek a forradalom ellen fordulnak, azok ellen, akikre támaszkodtak, akik őket hatalomba ültették, kiszorítják őket a hatalomból vagy be sem engedik oda. Így vélekedik a dologról a tempósan pipafüstöt eregető Deák Ferenc is, amikor azt írja: „Ily mozgalmak idején akár a kormánynak, akár a törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani. A rendek, nem érezvén magukat elég erősnek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ezáltal polgári háború kitörését gátolták meg.“ (Bölöni György: Hallja kend Tancsics 258. l.)

Az új-jobbágy viszonylat szabályozását 1848 március 4-én vette tárgyalás alá az országgyűlés. Az alsó tábla Kossuth javaslatára kimondja a házi adóra a közös teherviselést, kármentesítéssel kötve össze az úrbérből való

kibontakozást s átküldi határozatát a főrendeknek. A felső tábla azonban ragaszkodik a nemesi kiváltságokhoz s az alsóház határozatát visszautasítja. Kossuth erre azt indítványozza, hogy az alsóház az örökváltságról szóló javaslatot a felsőház kikapcsolásával 48 óra alatt emelje törvénné. De már híre megy az országban a felső tábla vonakodásának, Petőfi Sándor „Március 11“ című versében megfenyegeti a főrendeket: „Diesőséges nagyurak, hát hogy vagytok? Viszket-e egy kicsit a nyakatok? Újdivatú nyakravaló készül most, — számotokra... nem cifra, de jó szoros. — Ezer évig híztak rajtunk az urak — Most rajtuk a mi kutyáink hízzanak! — Vasvillára velük, aztán szemétre — Ott egyék a kutyák őket ebédre.“

Petőfi fenyegetése a pozsonyi népellenes mágnásokhoz szól. Hogy Petőfi nem kívánja még most a nagyurakat ebek harmincadjára vetni, mit sem von le fenyegetése erejéből és a helyzet komolyságából. Most már nem olvasmányok izgatnak, hanem az események. Az ország politikai életet él. Az „Ellenzéki Kör“ és a „Központi Ifjúság“ francia mintára bankettet hív össze, mégpedig szabad ég alá, a Rákosra. Pozsonyban már az a hír járja, hogy Petőfi negyvenezer kaszás paraszttal indul a Rákosról a nemesek kiirtására. Ennek és hasonló természetű híreinek a hatása alatt a Bécsből Pozsonyba érkező kormány azonnal értekezletre hívja össze az országgyűlés vezető embereit az örökváltság ügyében. Az értekezlet kimondja, hogy az úrbéri szék megszüntetésére haladéktalan törvényjavaslatot terjeszt elő. A törvényjavaslat még a március 17-éről 18-ára virradó éjjel elkészül, az alsó és felső tábla azonnal tárgyalás alá veszi, délután az alsótábla már el is fogadja s átküldi a felső táblához, mely még aznap este megszavazza úgy a közteherviselést, mint az úrbér megszüntetését. Amit évek hosszú során nem sikerült nyélbeütni, azt néhány óra alatt nyélbeütik a rémhírek. A hivatalos magyar történetírás a Jeu de Paume terembei jelenethez szokta hasonlítani a kiváltságos osztályok áldozatkészségét. A szocialista történetírók szerint üres gesztus volt, hiszen kimutatták, hogyan igyekezett az országgyűlés a részletes tárgyalás során minél többet lefaragni az engedmé-

nyekből s még az elfogadottnak érvényesítését is ad Calendas Graecas elhalasztani. Mind a két álláspont egyoldalúan elfogult. A rendek elhatározásában nemesak a félelem játszott szerepet, volt abban belátás, méltányosság és meggyőződés is. Hogy a körülményeknek nyugodtabbra válásával igyekeztek visszaszerezni egyet-mást abból, amiről pillanatnyi felhevültségükben lemondottak, érthető. Más dolog a fellelkesültség — vagy akár a kétségbeesés, a „már úgyis mindegy“ hangulatában odadobni mindent, megint más megfontolt vizsgálat tárgyává tenni, meddig mehet el az ember az engedékenységekben, anélkül, hogy saját jogos érdekei ellen vétene. Franciaországban sem történt ez másképpen annakidején. Persze, a francia parasztok nem várták be, hogy a törvényhozás rendeleti úton állapítsa meg, mennyi földre van joguk, hanem egyszerűen elvették azt, ami kellett nekik. A magyar nép nem így viselkedett. Nem azért, mert józan, ahogy urai el szeretnék hitetni vele, hanem mert bizonytalanabb, bátoratlanabb, szolgáshoz szoktatottabb, mint amilyen a francia volt. Előfordultak ugyan nálunk is önkényes földfoglalások 48-ban, általában véve azonban a parasztság még azt sem igen merte birtokába venni, amit a törvény már neki ígért, mert nem tudta, mikor változik meg az urak „gondolata“ s nem követelik-e vissza, amit kiengedtek a kezükből.

Egyelőre azonban mindenki boldog, elégedett a felszabadult Magyarország fővárosában. Utcáin vidáman zsi bong a nép, felpántlikázott zászlós menetek vonulnak végig a városon, mintha követválasztás volna, minden sarkon éljeneznek valakit, az emberek összeölelkeznek egymással, a város ünnepli a szabadságot. Csak Széchenyi komor s látja a legsötétebb színben a jövőt. Pulszky Ferencnek, kivel a Dunaparton találkozik, kifejti prognózisát. A nép mindenütt fel fog lázadni, még Pesten is, a proletárok le fogják mészárolni a birtokososztályt s kirabolják a várost. Pulszky figyelmezteti, hogy a közbiztonság még sohasem volt olyan nagy, mint éppen most, a börtönök üresek, még tolvajságért sem fogtak le senkit. Mire Széchenyi összehúzza sötét szemöldökét: „Mikor a zsebmetszők érényesek lesznek“ — jegyzi meg — „akkor a be-

csületes emberek feje van veszedelemben. Jobb szeretem, ha meglopnak, mintha megölnek.“

A közcsend-bizottság a városházán tart permanenciát. Tagjai az ellenzéki ifjúság, a Pilvax- és Fillinger kávéházbeli írók nevezetesebbjei: Petőfi, Irinyi, Vasvári, Irányi, Sükey, Bulyovszky és mások. Valamennyien alapos ismerői a francia forradalomnak (kedvenc könyvük a Gironde története), mindannyiuk előtt a nagy forradalomnak egy-egy alakja lebeg, mint követendő mintakép. Deák Ferenc meg is mondotta nekik: „Beleéletek magatokat ezen időkbe, mindegyiktek választ magának egy kedvenc hőst a francia forradalom tragédiájának szereplői közül, s azt hiszi, hogy e szerepet el is fogja játszhatni. Lamartine girondistái veszedelmes olvasmány: sem nem történelem, sem nem regény; de nem is biblia, minőt ti csináltok belőle.“

A közcsendi bizottmányra a feladatok egész sora várakozott. Mindenekelőtt leszedette az állami épületekről, a katonaiakat kivéve, a kétfejű sast, a fekete-sárga színeket magyar színekkel helyettesítette, betiltotta a lutrit és bezáratta a kamarától kezelt trafikokat. Érintkezésbe lépett Lederer tábornokkal, Pest-Buda katonai parancsnokával, aki igen emberséges, jóra való katona hírében állt, maga kérte fel a közcsendi bizottmányt, kerültesse el a lakossággal mindent, ami a katonasággal való összeütközésre vezethet, s a kaszárnyába konszignálta a katonaságot. A pestiek nyugodt, bizakodó hangulata csak akkor zavarodott meg, amikor Pozsonyon keresztül híre jött a magyar felelős minisztérium kinevezési kézírata körüli huzavonának. A március 17-éről keltezett legfelsőbb kézirat ugyanis csak ideiglenesen és feltételelesen bízta meg Batthyány Lajos grófot kormányalakítással. Ennek híre ment Pesten. A közcsendi bizottmány március 31-én elhatározza, hogy ha a dolgok továbbra is ilyen légüres térben mozognak, akkor önmagát deklarálja parlamentté, néhány Pozsonyból áthivandó radikális képviselővel kiegészítve magát; egyidejűleg felszólítást intéz az ország minden törvényhatóságához, hogy a nép által közvetlenül választandó két-két képviselőt küldjön Pestre a bizottmány kebelébe s akkor ez az így kibővített testület alkotná az ország igazi törvény-

hozását. Perczel Mór így fogalmazza meg a bizottságban a pesti nép követelését: „Miután az országgyűlés nem hű kifejezése a nemzetnek s nem is bír elég erővel, ezért hívjunk össze már holnap nemzeti konventet.“ Nyáry Pál pedig azzal indokolja az országgyűléssel szemben való bizalmatlanságát, hogy az új törvényjavaslatok ellenkeznek a márciusi forradalom alapelveivel. Az országgyűlésnek nincs is joga ahhoz, hogy a márciusi forradalommal újjászületett Magyarországon az új országgyűlésnek prejudikáljon. Pest hangulata március második felében határozottan forradalmi és pozsonyellenes. Híre kel, hogy Petőfi és társai puccsot készítenek elő, a konventet akarják kikiáltani, mint Párizsban a jakobinusok. Voltak olyanok is, akik az ellenzéki ifjak terrorjának elejét veendő, azon a véleményen voltak, őrizetbe kellene venni Petőfit, Jókait, Vasvárit, Degrét és a velük egy követ fújó okvetetlenkedőket. Petőfi valóban tevékeny, mindent elkövet, hogy az amúgy is nehéz helyzetet elmérgesítse, hogy megakadályozza az új minisztériumnak a bécsi kormányzattal való együttműködését. A bécsi kézirat körüli huzavona felháborítja. Igéretszegést lát az udvarnak a kézirat kiadása körüli vonakodásában s indulatát versben robbantja ki, ezzel a refrénnel: „Bármit mond a szemtelen hízelgés, nincsen többé *szeretett* király.“ Nem lévén cenzúra, versét röplapként árulja, két pengő krajcárokért. Mit akar vajjon? Csak nem republikát? Jóézésű magyar ilyesminek még a gondolatára is felháborodik. Meg is kapja Petőfi a választ Mező Dániel böszörményi nemzetőrtől és társaitól, kik ellenverssel válaszolnak versére, ugyancsak röplapon, melyet Debrecen város könyvnyomdájában nyomnak és minthogy utánnyomása nem tilos, az ujságok is utána nyomják, sőt Trattner is. A vers, melynek címe *Honfiszózat*, sorról sorra felel a Petőfiére. „A magyar nép szívében király s trón — Hő szerelme rendületlen áll — S bármit mond az éretlen Petőfi — El fölöttünk *szeretett* király.“ — állítja minden jó magyar nevében a költemény, mely végül a legmagasabb felháborodás pátozával semmisíti meg a királyát gyalázni merő vakmerőt: „E zavar-halász, e béke és hon — Gyülölöt mindenki vesse meg. — Trón s király ellen ha szólna többé — Vakmerőn,

hon-átok sujtsa meg. — Dögmirigytől könnyebb óvakodni — Mint lázító szók hatásitól; — Szemtelen, ki hű nemzet nevében — A királyról tiszteletlen szól.“

A Debreceni Értesítő, mely e verset lenyomatta, több-ezer példányban jelent meg közlésének napján — nyilvánvalóan lojális magyarok költségén. Az ifjúság azonban Petőfivel tart. Népszerűsége napról-napra nő s már-már a Kossuthéval vetekedik. Minden nyilvános ünnepség, összejövetel vagy gyűlés az ő Nemzeti dal-ának elszavalásával végződik, melynek során a közönség két újját fel-emelve dörögi együtt a szavalóval az „esküszünk“-et. Maga is sűrűn szerepel nyilvánosan. Az április 5-iki népgyűlés, mely a Bécsből Pestre jött küldöttséget ünnepli, már véget ér, amikor a közönség zajongani kezd s Petőfit óhajtja hallani. Petőfi fellép a dobogóra s így beszél: „A mostani szónokoknak úgylátszik hivatása lett titeket mindenkor nyugtatni, csöndesíteni. Betegápolónál, mondhatom, ez gyönyörű erény! Én valójában nem tudom, mit mondjak — de annyit mindenesetre mondhatok, hogy ezen örök nyugtató nyomokat követni nem tudom, mert én úgy vagyok teremtve, mint az onka, amely, ha vész van, kiabál. — Mint a fürgeteg, mely a hullámokat vihar idején felkorbácsolja. Azért, hogy mégis hiába ne léptem legyen elébetek, elszavalom nektek egy versemet. S megint a fejedelem személyét káromolja, gúnyolja, meg a németeket. „A bécsi német egytől-egyig mind megveszett... — s mostan ezt kurjongatják: Maga a szabadság kell minékünk, teljes szabadság! S mi lesz a vége e históriának? Az lesz a vége, hogy császárijokat, kegyelmes, jó császárijokat Isten Jehova úgyse! elkergetik. De ez lesz a magyarra nézve a szerencse napja, közénk fog jönni a császár és családja, a fölséges család és kell-e több minékünk, hű magyaroknak? Letérdelünk előttük, vándorsaruikról a port lenyalják csókjaink és *egy* kiáltás lesz a nemzet: Vitam et sangvinem pro rege nostro! mint haddanában bögték dicső apáink! Készülj, hazám, ez ünnepélyre, készülj és örvendj, ó boldog haza. S ti elcsapott királyok itt Európában valamennyien, jertek mihozzánk, a jó magyar nép szívesen lát. Kosztot, kvártélyt adunk s

az elvesztett királyi címek kárpótolása végett majd táblabírákká teszünk.“

A vers kegyetlenül inoportunus, de mily igaz! Hát nem Magyarország volt menedéke a nép minden ellenségének a közelmúltban is? S milyen jövőbelátás! Mert hisz alig néhány hét múlva a császár családjával együtt ugyan elmenekül Bécsből s a magyar kormány — gróf Batthyány Lajos és Kossuth Lajos kormánya — leküldi Innsbruckba az uralkodóhoz herceg Esterházy Pált, vegye rá az udvart a Budára való költözésre. Ha a magyar kormány akaratán múlt volna, akkor a király családjával együtt Budára jön és Magyarországból indulnak ki a szabadságát védő Bécs elleni hadműveletek. A királyné állítólag mellette volt annak, hogy az udvar Budára tegye át színhelyét. Még szinte szerencse, hogy a nemzeti ségek acsarkodása megakadályozta a túl lojális ötlet szorgalmazását és keresztülvitelét.

Április 11-ike után, mikor a király megerősítette az egykori ellenzék vezéreitől kiharcolt engedményeket, alábbhagyott az ország forradalmi hangulata. Amit a kormány a nemzettől nem kér, de követel, most ez: a rendet, a nyugalmat minden eszközzel fenntartani. Ezt a célt szolgálja az izgága közírók és költők elhallgattatását célzó sajtórendelet is. A cenzúra megszűnt, tehát mindenki szabadon írhat. Ám alig egy héttel a sajtó felszabadítása után Kossuth és Szemere sajtótörvényt készül az országgyűlés elé terjeszteni. A tervezet szerint napilap csak húszezer, hetilap tízezer pengő kaució letétele mellett indítható el, a sajtóvétségek pedig könyörtelen megtorlásban részesülnek. A pesti utca az előkészületben lévő sajtótörvény hírére tüntetéssel felel. Táncsics beszédet intéz a Városháza előtt felgyülekezett tömeghez s egy fáklya tüzénél elégeti a törvényjavaslatot. A tüntetés hírére a kormány felére szállította le a megkövetelt kauciót és enyhített a törvény megtorló intézkedésein. Nyugatibb országokban ez az engedékenység gyengeség jelének tűnt volna, nálunk mindenki belenyugodott, még Táncsics Mihály, a parasztforradalmár is, aki április 2-án megindított hetilapjában, a Munkások Ujságjában egyelőre kormányttámogató cikkeket ír.

Magyarországon elakadt, kátyúba jutott a népforradalom. Nem úgy Ausztriában. Ott a császár a közhangulat nyomásának engedve megadta ugyan népeinek az annyira áhított konstitúciót, de az osztrákok és különösen a bécsiek már keveselték azokat az engedményeket, melyeket a császár megkérdezésük nélkül „rájuk oktrojált“. Maguk kívánták megszabni, milyen szellemben, milyen intézmények által kormányoztassanak. A bécsi értelmiség nem óhajtotta a saját osztálya számára kizárólagosítani a politikai jogokat. Általános szavazati jog alapján választott egykamarás népparlament: ez volt a követelés. S míg Magyarországon, még az úgynevezett liberális politikusok is sajnálkozva állapítják meg, hogy „időnként homályos emberek lépnek a szószékre holmi osztozkodási elvet hirdetve“ (Degré Alajos) s megbotránkozva emlékeznek meg azokról a tüntetőkről, akik „kenyeret a népnek“ felírási táblával vonulnak végig a városon, addig Bécsben ügyvédek, orvosok és diákok együttesen követelték az iparosok és dolgozó munkások érdekében való cenzus nélküli választójogot.

A demokratikus vívmányok kiverelkedése Bécsben az értelmiség és a proletáriátus összefogásának műve volt. Mikor amaz emlékezetes március 13-án a diákság küldöttsége megjelent a rendek házában azzal a követeléssel, hogy a gyűlés fogadtassa kívánságaikat, a bécsi munkások is beözönlöttek a külvárosokból, hogy a diákokat támogassák. Velük együtt vonultak a Burghoz, velük tüntettek, mellettük, velük küzdöttek. S mikor híre ment, hogy a katonaság a fegyverét használja, vasrudakkal s kalapáccsokkal felfegyverzett munkások ezrei vonultak Lerchenfeldből, Lichtenthalból, Fünf- és Sechshausból a belvárosba. A hatóságokat páni félelem fogta el. A város kapuit lezárták. A munkásoknak azonban sikerült a Schottenthoron betörniök. Letiporva a katonai kordont, eljutottak a Burgig; kapuit zárva találták, mire visszafordultak, betörték a kerületi rendőrszobákba, megsemmisítették az ott talált iratokat, majd a város határain felállított vámépületeket gyújtották fel, felszedték a gázcsöveket, kiengedték és lánggra lobbantották a gázt. Tűzövrőrlött a város körül, lobogott fenyegetően — amíg a megfélemlített udvar engedett.

A pesti forradalom — március 15-ike — békésen folyt le. A bécsi eseményektől impresszionált hatósági közegek reszketve várták az eseményeket. Dehogya is gondolták ők ellenállásra! Egyetlen vágyuk az volt, hogy minél simábban ússzák meg azt, aminek elkerülhetetlenül be kellett következnie. A magyar történetírók elégtétellel állapítják meg, milyen zavartalan, lelkes hangulatban, puskalövés nélkül, nyugodtan, simán játszódtott le a régi rendszer megbuktatása nálunk. Vértelen forradalom volt. Az ifjaknak, akik vezették, nem kellett semmiféle ellenállást leküzdeniök. Udvariasan, szinte mosolyogva fogadták őket. Landerer, a rendőrbesúgó szinte készséggel bocsátja rendelkezésükre a sajtógépeket. A helytartótanács tagjai követik utasításait. Minden úgy zajlott le, mintha nem is forradalomról, hanem csak „őrségváltásról“ lett volna szó.

Igaz, Pesten nem voltak munkástömegek. Pesten a forradalom idejében mindössze negyven nagyobb gyár működött, összesen 876 gyárimunkással. Volt Pesten ezenkívül 2774 keresztény iparosmester, 249 kontár, 6033 legény és inas, valamint 340 zsidó mester, 239 zsidó kontár és 881 zsidó legény és inas. Nyilván volt a Múzeum előtt felgyülemlett tömegben néhány munkás vagy iparosifjú, de képviselve a forradalom vezérkarában nem voltak. Osztálytudat nélküli, politikailag felvilágosítatlan, jórészt írni, olvasni sem tudó, szerencsétlen flótások lehettek, akik bábmézkodva asszisztáltak a nagy lelkesedéshez s nem is gyanították, hogy ami folyik, az a sorsukra kihatással lehet. A pesti nemzetőrség, mely „minden nyugodt és becsületes embert“ fegyverbe szólított, munkást, mesterlegényt nem vett fel soraiba, mert nem voltak állandó pesti lakók. Hogyan is lehettek volna azok, mikor az 1847-es év gazdasági krízise következtében annyian állottak munka nélkül és egymás után toloncolták el őket Pestről, mint veszedelmes csavargókat?

A kormány, mely az ország vezetését április 14-én a kezébe vette, minden erejével azon volt, hogy az udvarral elfelejtesse és megbocsátassa azt a „szelid erőszakot“, melyet nyeregbejutása érdekében kényszerülve volt kifejtetni. És szinte kétségtelen, hogy ezt a politikát foly-

tatta volna, ha a nemzetiségi kérdés előtérbe kerülése nem kersztezi azt.

A javak termelése körüli módosulások visszahatnak a politikára. Most szorítja háttérbe, most győzi le európa-szerte a gyári termelés a kéziipart. Ez megrendelésre dolgozott, az piacra dolgozik. A gépek tömegével ontják az árut, de költségesek. Nagy anyagi befektetést igényelnek, csak akkor rentábilisak, ha a gyárosnak korlátlan felleveőpiac áll a rendelkezésére. A kibontakozó kapitalizmusnak tehát szükségképpen küzdenie kellett az agrár-feudális gazdálkodás ama maradványai ellen, melyek expanziójában gátolták. Ilyenek elsősorban a vám sorompók. Ezek a kontinens leghaladottabb ipari államában, Németországban akadályozták legjobban a szabadkereskedelmet. E gazdasági türhetetlenség ellenszere az unifikáció. A német demokraták ezért törekszenek a német államok szövetségét, ezt a mozaikkövekből összerakott képletet, a Staatenbund-ot Bundesstaat-tá összealapálni. A német nyelvet beszélő népek központi kormányzatot, egységes közigazgatást követelnek. Az egységre törekvés annyira éles, hogy a francia forradalom hírére mindenütt felrepül a házak oromzatára a német népközösség szimbóluma, a fekete-piros-arany lobogó. Még a fekete-sárga Bécsben is.

Heidelbergből felhívás megy szét a németnyelvű államokhoz, küldjenek megbízottakat egy Frankfurt am Main-ban összeülendő előzetes tanácskozásra. Program: a német népek egységét megteremteni. A meghívás annyira egyezik a közóhajjal, hogy egyetlen állam sem meri visszautasítani. Minthogy Poroszország, Ausztria egyre félelmetesebb politikai rivalisa elfogadta, elfogadja Ausztria is. A két nagy német állam e téren is vetélkedik egymással. Mindegyik igyekszik magához ragadni az egységes Németországon belül az irányítás, a vezetés szerepét. Az osztrák kormány tehát április 9-én felszólítja a birodalom németnyelvű tartományait, küldjék el képviselőiket a németajkú népek frankfurti értekezletére.

A magyar kormány érdeklődéssel nézett az értekezlet fejleményei elé. Ha Ausztria — akár mint vezető állam, akár mint második hegedűs, Poroszország oldalán — belép a német államszövetségbe, akkor Magyarország a dolgok természetes alakulása folytán elszakad Auszt-

riától és teljes mértékben visszanyeri önrendelkezési jogát. Ez esetben kívánnának a monarchiából az északi szláv népek is, a csehek, a morvák, a rutének s orosz protektorátus alatt önálló államképleteket alkotnának. Magyarország ez esetben éket alkotna a német és szláv népek két tömbje között. Érdeke ez esetben azt írja elő, hogy a nagy német népre támaszkodják, hogy sakkban tarthassa saját szlávjainak irredentizmusát. A magyar kormány tehát, bár közvetlenül érdekelve nincs az ott tárgyalandó kérdésekben, megbízottakat küld Frankfurtba. Utasításaiknak különösen 4. pontja érdekes, mely a következőképpen hangzik: *„Kellemtelenül érintené Magyarországot, ha az osztrák monarchia olymódon alakíttatnék át, hogy azon tartományok, melyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv állammá válnának. Ily átalakulás az említett tartományok rokonszenvének könnyen oly ösvényt törhetne, mely a német nemzetétől különbözik, sőt, ezzel egyencsen ellenkezik, midáltal egy máris óriási hatalom túlsúlya méginkább növekednék, azon hatalomé, melynek nagyobbodó befolyása a nyugati Európa álladalmaira Magyarország létét oly igen veszélyeztetné, hogy azon esetben, ha Németország saját érdeke ellen az osztrák monarchiának ilymódú átalakulását megengedné, Magyarország kényszerülve lenne szövetséges társait a német nemzeten kívül keresni.“*

A magyar kormány tehát számol azzal az eshetőséggel, hogy Német-Ausztria belép a megalakítandó német birodalomba s Ausztria németnyelvű tartományai leszakadása után szlávnyelvű népek konglomerátumává alakul át. Ez Magyarországnak nem érdeke. Magyarország fenn óhajtja tartani az Ausztriával való immár évszázados sajátlagos uniót, de természetesen nemzeti autonómiájának ama biztosítékaival, miket a király a közelmultban Pozsonyban elismert. Csakhogy Szent István koronája, a magyar korona, épúgy különböző nemzeti-ségeket egyesít, mint a Habsburg császároké. S a nemzetiségek a koreszmék hatása alatt époly nyűgösnek kezdik érezni a magyarok politikai szupremáciáját, mint a magyarok Bécs ingerenciáját belügyeikbe. „A magyar nemzet“ — állapítja meg naivul Horváth Mihály — „sajnálattal látta, hogy a világforradalom szel-

leme az ország határai közt vagy a vele századok óta szoros tartományokban lakó másajkú népekben is vágyakat ébresztett, melyek, bujtotatások által neveltetvén, titkos célokra zsákmányoltatván ki, a magyar állam érdekeivel meg nem férhető irányban kezdenek nyilatkozni.“ (Függetlenségi Harc, I. 19.)

A márciusi események hírére Zágrábban is megalakul egy nemzeti bizottság, mely március 25-ére nemzetgyűlésre hívja össze a horvátokat. A gyűlés bánná kiáltja ki báró Jellasics József ezredest s küldöttséget menteszt Bécsbe, kérvén a megválasztott bán megerősítését, kit a nemzet vezérének tekint. A felirat kéri továbbá külön, a magyar kormánytól független felelős horvát minisztérium elismerését. A horvát nemzeti bizottság egyidejűleg összehívja május elsejére az alkotmányozó horvát országgyűlést.

Ez intézkedések ama közjogi kötelékek megtagadásával voltak egyértelműek, melyek Horvátországot Magyarországhoz fűzték. Az új alkotmány értelmében Horvátország első közjogi méltóságát, a bánt a magyar kormány előterjesztésére a király nevezi ki. A báni méltóság 1848-ban nem volt betöltve. Az uralkodó március 28-án a magyar miniszterelnök megkérdezése s beleegyezése nélkül megerősítette Jellasicsot méltóságában. Ezzel nem követett el alkotmány sértést, hiszen a magyar alkotmány csak április 11-én szentesítettett. De a magyar kormány méltatlankodása mégsem volt alaptalan, hiszen a király már elfogadta a magyar ellenzék követeléseit, kinevezte a felelős minisztériumot. Mért sietett hát a magyar kormány megkérdezése nélkül Jellasicsot báni méltóságában megerősíteni? A siettség gyanúra adott okot, annál is inkább, mivel Kollowrat, az új osztrák kormány feje, bizalmasa, báró Kulmer személyében képviseltette magát a zágrábi gyűlésen, sőt a jelek szerint éppen Kulmer volt az, aki a legjobban szorgalmazta, hogy Jellasics bánná kiáltassék ki. Minden jel arra mutatott, hogy a bécsi kamarilla egymás ellen akarja kijátszani a magyarok és a horvátok nemzeti törekvéseit. Jellasics nyilvánvalóan megígérte Bécsben, hogy szerezsánjaival féken fogja tartani a magyarokat. Ez elővigyázati intézkedés volt, előre

nem látható fejleményekkel szemben. Jellasics csak szer-
vezze meg a maga hadseregét, csak tartsa sakkban a ma-
gyarokat. A kamarilla tehát csak helyeselhette Jellasics
seregtoborzását és magyarellenos üzelmeit. Jellasics te-
vékenységével való egyetértését azonban a fennálló kö-
rülmények között semmiképpen sem ismerhette be. Az
uralkodóház sorsa oly bizonytalannak tűnt e pillanatban,
hogy a kormány a birodalom nemzetiségeihez való vi-
szonylatában nem követhetett egyértelmű politikát. Azt
támogatta, amelyikre éppen szüksége volt. Nem akarván
a helyzetet élére állítani, megnyugtatja a magyar kor-
mányt is, mi több, mikor az új bán április 25-én kiált-
ványt intéz a horvát néphez, melyben kijelenti, hogy
Horvátországnak Magyarországhoz való kapcsolata meg-
szűntnek tekintendő s a jövőben a horvát nép kizárólag
a bán utasításait tartozik követni, az uralkodó egy má-
jus 6-án keltezett királyi leiratában felszólítja a horvát
bánt, hogy haladéktalanul vonja vissza az említett hir-
detményt. „Királyi szavamhoz s koronázási eskümhöz
híven sohasem fogom megengedni, hogy a magyar korona
alatti tartományok közt fennálló törvényes kapocs önké-
nyes rendeletek vagy egyoldalú határozatok által megtá-
gíttassék. Minélfogva oda utasítom önt, hogy az általam
kinevezett magyar felelős minisztérium rendeleteinek
szorosan engedelmeskedjék.“ A bán azonban úgy nyilat-
kozott, hogy a király az ő meggyőződése szerint erkölcsi-
leg fogoly s kényszerítve van a magyar kormány kíván-
ságait követni. Ennekfolytán ő a parancsnak nem enge-
delmeskedik.

Fogoly volt-e a király? Alkalmasint. De nem a ma-
gyar kormány foglya, hanem a bécsieké. A márciusi na-
pok ijedtségében az uralkodó az osztrák tartományoknak is
megadta a konstitúciót. Az április 25-én hirdettetett ki.
Az osztrák népek ezentúl maguk intézik ügyeiket. A nem-
zetgyűlés két házról áll: a szenátusból és a cenzusos ala-
pon választott alsóházból. Ausztria népét azonban nem
elégitette ki az uralkodó által rájuk oktrojált alkotmány.
A főváros radikális sajtója, az akadémiai légióval és a
nemzetőrséggel egyetértve, egykamarás, cenzus nélküli
képviselési rendszer követelésével állott elő. A reakciós

elemek megpróbálták ugyan a központi bizottság feloszlátásának sürgetésével a radikális elemek összefogását megbontani, de eredménytelenül. Május 15-én az akadémiai légió a sebtében összedobolt nemzetőrséggel és a külvárosból becsődült munkássággal együtt a Burg elé vonult, hogy kifejezésre juttassa akaratát. A kormány kénytelen volt engedni és másnap falragaszokon adta tudtára a világnak, hogy az uralkodó az izgalmaknak és nyugtalanságoknak elejét veendő elrendeli a censzusnélkül választandó egykamarás országgyűlés összehívását, abból a célból, hogy az április 25-én kibocsátott alkotmányt revideálja. Május 17-én délután a császár családjával együtt elhagyta Bécsét, anélkül, hogy a kormánnyal közölte volna, hova utazik. Az udvar távozása szökés volt, előre kitervezett, gonddal végrehajtott szökés, mint XVI. Lajosé annakidején. Lajost visszahozták Varennes-ből; Ferdinánd zavartalanul eljutott Innsbruckig. Távozása döbbséget váltott ki Bécsben. Már azt beszélték, hogy a munkások veszik át a hatalmat, itt a kommunizmus. Két népvezér, Häffner és Tuvors izgató beszédeket tartott. „Kiáltsuk ki a köztársaságot!” A bécsiek zöme azonban királyhű maradt. A kispolgárok hangosan szidták a demokráciát. A kormány elrendelte az akadémiai légió feloszlátását, bezáratta az egyetemet. A munkásság a provokációra tettel felelt. Megszállta a várost, barrikádokat emelt. A kormány, nem érezvén elég erősnek magát a munkássággal való leszámolásra, engedett. Lemondott a nemzeti bizottságnak, az akadémiai légiónak és a nemzetőrségnek feloszlátásáról és eltávolította a fővárosból a katonaságot.

Csak hogy míg Bécsben a munkásság maradt felül, Párizsban a munkásság a reakcióval vívott élet-halálharcában alulmaradt és bukása a bécsi munkásság sorsát is megpecsételte.

PROLETÁRFORRADALOM FRANCIAORSZÁGBAN

Nem célunk a júniusi forrongás kimerítő előadása. Kizárólag a proletariátust érdeklő mozzanatok ismertetésével foglalkozunk.

Louis Blanc szociális programja a munka megszervezése volt. Hatalomrajutásakor a következő határozatot sikerült a köztársaság intézőbizottságával elfogadtatnia: „A francia köztársaság ideiglenes kormánya elismeri a munkásnak a jogát a munkára. Kötelezi magát arra, hogy minden munkást ellát munkával.”

Az elv nem újkeletű. Már a nagy francia forradalmat megelőző években azt a kívánságukat fejezték ki a francia munkások *cahiers de doléance**-aikban, hogy az állam létesítsen műhelyeket, amelyekben minden kézműves megtalálja a maga képességeinek megfelelő foglalkoztatást. 1790 május 30-án rendelet intézkedik dolgozóházak felállításáról. A Konvent 1793-ban újra megszögezte, hogy a társadalom köteles gondoskodni tagjairól, egyrészt azzal, hogy munkaalkalmat nyújt nekik, másrészt eltartja azokat, akik munkaképtelenek. A munkához való jog elismertetése, az állami munkabiztosítás fursa következéseket vont maga után. A kormány február 27-én nemzeti műhelyek felállítását határozta el. 28-án a közmunkaügyi miniszter felhívta a munkanélkülieket, jelentkezzenek a lakóhelyükhöz legközelebb eső elöljáróságon, ahol megkapják a beosztásukat. Amit előre lehetett volna látni, bekövetkezett. Az elöljáróságokon senki nem tudott semmiről. Másnap a kormány közhírré tette, hogy minden munkanélküli 1 frank 50 centimes munkanélküliségélyre jogosult, amit

* Panaszkönyv.

az előjáróságon fizetnek ki. Erre ismét előzőnlötték az előjáróságokat a munkakeresők. A kormány február 28-án 7—8000 főre becsülte a munkanélküliek számát. Számuk március 15-ig 49.000 emberre szaporodott. Az első napokban az előjáróságokon mindenkinek kifizették a munkanélkülisegélyt, aki csak jelentkezett. Voltak persze olyanok is, akik több helyen is felvették a segélyt. A munkanélküliek támogatása 1,400.000 frankra rúgott az első hónapban. A kifizetett segélyek összege május 23-ára 7,240.000 frankra emelkedett. Mire a kincstár közölte a kormánnyal, hogy nem áll több pénz a rendelkezésére.

A kormány erre más megoldáshoz folyamodott. Kinevezte Thomas Emilt a nemzeti műhelyek igazgatójává. Thomas úgy kezelte a munkanélküliek egyre szaporodó tömegét, mint egy hadseregszervező. 11 emberből álló osztagokat állított fel. 5 osztag brigádokat alkotott, 4—4 brigád lieutenant-ot, 4—4 lieutenant pedig kompániát. Utóbbiak parancsnokait a kormány nevezte ki. A munkanélküli hadseregbe minden 16 éven felüli francia beléphetett. Thomas saját bevallása szerint haszontalan munkára használta fel brigádjait. Már ez maga is elég volt arra, hogy demoralizálja a proletariátust. Thomas nyilván provokáló szándékkal, fokozni óhajtottá elégedetlenségüket. Március 16-án kihirdette, hogy a kormány kénytelen a munkanélkülisegélyt egy frankkal leszállítani. A munkásság ebbe is belenyugodott. Erre a kormány újabb rendeletet adott ki, amely szabad elhatározására bízta a munkahadsereg tagjainak, mit választanak: besoroztatni magukat a hadseregbe, vagy vállalni a Sologne mocsarainak lecsapolását. Az egyik önkéntes szolgásgát jelentett, a másik maláriát. Most már egészen nyilvánvaló volt, hogy a kormány kétségbeesésbe akarja kergetni, jóvátehetetlen cselekedetekre akarja ragadtatni a támogatásra szorult munkanélkülieket, hogy az állami munkaszolgáltatás eszméjét komromittálja.

A francia proletariátus félelmetes arányú tömegtüntetéssel fejezte ki méltatlankodását. Május 15-én hatalmas tömegek vonultak fel a parlament elé, behatoltak az ülésterembe, lezavarták az emelvénnyről a szónokot.

„Barbést akarjuk hallani!“ — kiabálták a betolakodók, majd egy mély hang elkiáltotta: „Nem Barbést —, Blanqui-t.“ S már utat tört magának az emelvény felé a földalatti mozgalmak kinyomozhatatlan szervezője, a komor Blanqui, állig begombolt fekete kabátban, fekete nyakkendővel, feketekesztyűsen és fölényes gúnnyal, szárazon leckéztetni kezdte a francia nemzetgyűlést. Egyszerre felhangzik egy kiáltás: „Dobolnak. A kormány fegyverbe szólította a nemzetőrséget!“ A hírre a tüntetők dűhe tetőpontjára hág. A proletariátussal rokonszenvező Huber az emelvényre rohan és sztentori hangon a következőket mondja: „Polgárok, miután a nemzetgyűlés képtelen bármire is elhatározni magát, az elárult és megcsalt francia nép nevében felosztatottnak jelentem ki a nemzetgyűlést.“ Am alig hangzott el a szava, mozgógárda szállja meg az üléstermet és lefűleli a betolakodottakat. A szélső radikális polgárság s a proletariatus vezető emberei estére már a Vincennes-erődben ülnek. Raspail, Sobrier, Huber s maga Blanqui is. A kormány erélyes intézkedéseket foganatosít. Bezáratja a klubokat, felosztatja az Emberi Jogok Ligáját.

Hogy a francia kispolgár fáradt, hogy csömöre van a forradalomtól, hogy a köztársaság, amely végre megvalósult, nincs inyére s szívesen alávetné magát akárkinek, aki kiskereskedői élelmességének zavartalan gyűmölesöztetését, vagy életjáradékának háborítatlan élvezetét biztosíthatja, már rég nem kétséges. De a munkásság körében is nyugtalanító tünetek mutatkoznak. Az osztályharc tana még nem jutott el hozzájuk, jelszavaik az érzelmekre apellálnak, a belátásra, a méltányosságra, hisznek az osztályok közötti megértés és kibékülés lehetőségében, szóval idealista jelszavakat hangoztatnak, amik csak szavak. A munkásság még nem tanulta meg, még nem tapasztalta ki, hogy a saját erején kívül semmire sem számíthat — és főként: senkire. De vajjon tudja-e ma? Nem ült-e fel egy igen tekintélyes részük Mussolininak, Hitlernek és Szálasinak? Nem úgy léptek fel e későbbi „providenciális“ férfiak is — ugyanolyan misztikus szociális programmal, gondviselészerű rendeltetésük ugyanolyan jól előkészített hírverésével, a megvesztegetésnek és a lelkek megvásárlásának ugyan-

azokkal az alattomos fogásaival, mint az iskolaalapító, az első sikeres fasiszta? Persze, hogy a legenda — a Bérangertől és Heinétől népszerűsített kiskáplár-legenda elébe dolgozott. Láttuk, hogyan hamisította meg, nyárspolgáriasította el a kalaposkisasszonyok költője a nagy Napoleont, hogy játszotta ki az emberiség jótevő-jévé, az elnyomottak és a szegények támogatójává! S most újra feléled Napoleon kultusza. Egyre sűrűbben és gyakrabban emlegetik. Persze azokat a tulajdonságait emelik ki, amelyek a legidősebbek. A Rend Emberét ünneplik benne, a pártok fölé emelkedőt, a pártoskodásoknak végetvetőt, a nagy Egyesítőt. Aki ugyanakkor a kisemberek pártfogója, a Béranger-dalok konzula, akinek a jogara alatt „mindenki jól keres”. Igaz, hogy Napoleon-nal kapcsolatban vannak a francia népnek kevésbé tetszetős képzetei is. Az orosz hadjárat, Waterloo, Párizs megszállása. De Napoleon unokaöccse, Louis Bonaparte, nem tör a császári címre. Ő forradalmár, carbonaro, népbárát. És egyszerre csak új nótát dúdolnak a népének.

Napoleon rentre dans ta patrie*
Napoleon sois bon républicain

Ismeretlen kezek méternyi betűkkel pingálják éjszánkánként a falra a Louis Bonaparte nevet. Képek keríngenek, Napoleon bemutatja öccsét Franciaországnak. Kegyes hölgyek látogatják Párizs szegény-negyedeit, alamizsnát osztogatva a jövő emberének nevében. Már nem sokáig tart a nélkülözések — biztatják a naív proletárásszonyokat. Kártyavetőnők jósolják kártyából, aminek mulhatatlanul be kell következnie. Louis Bonaparte, Louis Bonaparte — zümmögi egész Párizs, nem, már egész Franciaország. A június 5-i pótválasztáson tizenegy képviselővel egészül ki a francia parlament. Négy forradalmár, közöttük: Caussidière, Pierre Leroux, Lagrange és Proudhon, három köztársasági: Victor Hugo, Moreau és Beissel, kettő reakciós: Thiers és Changarnier. De a legnagyobb szenzáció a pártonkívüli, a sehova sem skatu-

* (Napoleon térj vissza hazádba, Napoleon légy köztársaságpárti.)

lyázható új képviselő: Louis Bonaparte herceg, akit egyszerre három kerület választ képviselőjének. S ami a legmegdöbbentőbb: a Villette-külváros munkásai küldöttséget menesztenek a nemzetgyűléshez, azzal a követeteléssel, hogy a nemzetgyűlés kiáltsa ki a császár unokaöccsét konzullá. A rendszer haszonélvezőit meghökkenti Louis Bonaparte növekvő népszerűsége. Meg is próbálják a választást érvényteleníteni. A Bonaparte-család tagjai száműzve vannak Franciaországból, Louis Bonaparte herceg is külföldön él, megválasztása tehát törvénytelen s annál is inkább hatálytalanítható, mivel a tömeg megválasztásának hírére „Éljen a császár!” kiáltásokkal fogadta. Bonaparte Lajos herceg nem tett — nem is tehetett — esküt a köztársaságra s tulajdonképpen trónkövetelő. A nemzetgyűlés azonban leszavazza a köztársaság végrehajtóbizottságát és helybenhagyja Bonaparte Lajos megválasztását. A herceg azonban még nem látja elérkezettnek az idejét. Egyáltalán nem siet Párizsba Londonból, hanem levelet intéz a nemzetgyűlés elnökéhez, amelyben a következőket írja: „Miután úgy látom, hogy megválasztatásom zavargásokra és sajnálatos félreértésekre adott alkalmat, egyelőre külföldön maradok. A név, melyet viselek, a rend, a nemzeti érzés és a dicsőség szimbóluma. Nem szeretném, ha visszaélnének vele. Csak abban az esetben vállalom szerepet, ha a nép kívánja. (Si le peuple m'imposait des devoirs, je saurais les remplir“.)

Ujabb sakkhúzás. A nemzetgyűlés elnöke köteles a Ház tudomására hozni a levelet, a távollévő herceg ügynökei pedig folytatják propagandájukat. Elsősorban az alsóbb néprétegekben és főként a munkásság körében próbálják a herceget népszerűsíteni. A kormány kompromittálta a kötelező munkaalkalom-nyújtás eszméjét? A herceg ügynökei kisajátítják Louis Blanc programját, munkáslapot indítanak: Címe *L'Organisation du Travail*. A lap persze támadja a kormányt, melynek minden egyes tagja húszezer frank havi fizetést húz, a képviselőket, akik 25 frank napidíjat kapnak. Példát nyújtva fasiszta utódaiknak, a herceg ágensei a legútszélibb demagógia eszközeihez folyamodnak. A polgári osztály ellen izgató,

usztító című lapokkal és röplapokkal árasztják el az országot. Ők terjesztik a *Robespierre*-t, a *Père Duchesne*-t, a *Carmagnol*-t, a *Journal de la Canaille*-t (a Csöcselék Lapja). A kormány életbeléptet egy új szükségadót — felettébb népszerűtlen. A bonapartista sajtó megragadja az ürügyet és újabb rohamot intéz a fennálló rend ellen. „Ha visszaélnek bizalmaddal, nép, jusson eszedbe a vörös lobogó és 1793” — írja a *Le Napoléon Républicain*. Titokzatos egyének verbuválnak a munkanélküli hadsereg soraiban. Egy fülbesúgó ügynök megmutatja bankjegyekről duzzadó tárcáját egy szegény ördögnek. „Honnan a sok pénz?” — álmélkodik az. — „Az én gazdám bőkezűbb, mint a köztársaság.”

A helyzet megérett a kifejlés felé. Június 15-én Goutchaux nagytőkés választói megbízásából felszólal a nemzetgyűlésen. A munkaházaknak haladéktalanul meg kell szűnniök. Nem fokozatosan kell őket leépíteni, hanem egyszerre és végérvényesen. Kérek efelől azonnali határozatot. Trélat munkaügyi miniszter hiába kérleli a képviselőházat, fontolja meg jól, mit határoz. A ház lelkesen helyesel az indítványozónak. A köztársaság végrehajtó bizottsága parancsára a munkaügyi miniszter kénytelen június 21-én újra választás elé állítani a munkásokat, vagy belépnek a hadseregbe, vagy vidékre vezényeltetnek földmunkára.

A munkásság akarva nem akarva ezúttal is kénytelen felelni a provokációra. Csakhogy ezúttal a köztársaság végrehajtóbizottsága a reakciós körök nyomására el van szánva rá, hogy végkép megtöri a munkásság hatalmát. A letörés végrehajtását Cavaignac tábornok vállalja. Terve alattomos és kegyetlen. Nem csírájában akarja a munkáslázadást elfojtani, ellenkezőleg: bontakozzék ki teljes félelmetességében, hogy a polgárság jobban rémül-dözzön s hálásabb legyen a hadseregnek, melynek megmentését köszönheti. Ezzel a programmal nézett elébe Cavaignac tábornok az elkövetkező napoknak, melyek örökké emlékezetesek maradnak a proletariátus történetében.

Február 22-én délelőtt tíz órakor mintegy 1500 munkás vonul, vörös zászlók alatt a köztársaság végrehajtó

bizottságának palotája, a Luxembourg elé. Vezetőjük: Pujol, felszólította a végrehajtó bizottságot képviselő Marie-t a munkásosztagok feloszlatására vonatkozó intézkedés visszavonására. „Ha a munkások nem mennek a saját jószántukból földmunkára, kényszeríteni fogjuk őket“ — jelentette ki Marie. „Csak ezt akartam tudni. Köszönöm“ — mondta Pujol, közölte a tömeggel a halottakat s felszólította őket, hogy este nyolc órára gyűljenek össze a Pantheon előtt. A menet „Éljen Barbès!“ és „Éljen Napoleon!“ kiáltásokkal oszlott szét.

Este csak úgy feketéllett a Pantheon tere. Az alkalmi szónokok gátlás nélkül szították az elkeseredett tömeg indulatait. „Munkát vagy kenyeret, vagy a halált“ — dörögte a gyülekezet. És kimondta, hogy másnap reggel hat órakor újra felvonul a Pantheon elé. Úgy is történt. Még el sem ütötte az óra a hatot, már vagy nyolcezer munkás lepte el a Pantheon terét. Pujol ezúttal nem beszélt sokat. „Beváltottátok szavakat, köszönöm. Gyűrűnk!“ — ennyi volt az egész. Egy óra múlva Párizs összes munkásnegyedeit barrikádok torlaszolták el. A Pantheon és környéke, a Saint Jacques negyed, a Cité, a St. Martin negyed, a Temple negyed, a St. Antoine negyed, a Faubourg Poissonnière környéke, a Bastille-ter el volt vágva a város többi részétől. Cavaignac feladta ezt a terepet. Ő a nemzetgyűlés palotája, a városháza s a Madelaine körül összpontosította csapatait. A helyzet úgy alakult, ahogy előre látta. Csak arra nem számított, hogy a munkásság felkészült a harcra és alaposan végiggondolt terv szerint vezeti hadműveleteit. Ezeket a város különböző pontjain elhelyezett fő állásokból irányították, amelyek között futárszolgálat tartotta fenn a kapcsolatot. Így a küzdelemben álló munkásság a hadsereg minden mozdulatáról idejében értesült és megtehetette rá a maga ellenintézkedéseit. A déli órákban már mindenütt ropogott a fegyver, folyt a kérlelhetetlen küzdelem. A képviselőházban, mely ezekben a napokban is folytatta üléseit, aggodalmas arccal várták, mi lesz a küzdelem kimenetele. Voltak, akik őszintén fájlalták és helytelenítették, hogy a kormány és a munkásság közti ellentétek idáig fajultak. Flocon, radikális képviselő kertelés

nélkül megmondta véleményét képviselőtársainak. „Áskálódó elemek anarchiába akarják dönteni az országot. A vizsgálat meg fogja állapítani, hogy a kint folyó zavargásokat a trónkövetelő közegei szították. Kimondom, hogy mindenki meghallja, a házon bent és kívül, ezeknek az áskálódásoknak, ezeknek a nyugtalanságoknak, ennek a lázadásnak egy célja van, megdönteni a köztársaságot és nyakunkra ültetni a zsarnokot“. Szavai viharos ellentmondást váltanak ki. Garnier-Pagès, a végrehajtó bizottság tagja, az emelvényre siet s a következő kijelentést teszi: „A kormány erélyes intézkedésekre kényszerült. Amennyiben elégteleneknek bizonyulnának, kénytelen lesz még erélyesebb intézkedéseket foganatosítani“.

„Úgy van, úgy van!“ — helyeselnek a jobboldalon. A gyűlés elhúzódik. Este tíz órára jár. Végre megjelent a Házban Cavaignac maga és a következő jelentést teszi: Az ellenállás makacs, a rendelkezésére álló katonaság nem elegendő, kénytelen csapatokat felhozatni a vidékről. Bejelentését döbönt csend követi. Az elnök másnap reggel nyolc órára tűzi ki az ülés folytatását. A riadt kormány az éjszaka folyamán elhatározza az ostromállapot kihirdetését. Pascal Duprat indítványára a Ház hatvan szavazat ellenében teljhatalmat ad Cavaignacnak a lázadás letörésére. Künn változatlan halálmegvetéssel folyik mindkét részről a harc. Már nincsenek hamis jelszavak, már egyik fél sem appellál a másik belátására. Egyezkedésnek nincs helye. Nyílt és kíméletlen küzdelem ez.

Nem feladatunk elmondani a közel három napig tartó mindkét részről ádáz elszántsággal folytatott küzdelem részleteit. Megrázó epizódja közé tartozik Párizs hercegei-érsekeinek tragédiája.

Monseigneur Affre, Párizs hercegei-érseke felettebb érzékeny, félszeg ember hírében állt. Tisztára szellemi lény volt, akit minden váratlan, minden előre nem látott esemény zavarba hozott. Félénksége közmondásos volt. Huszonharmadikán este éppen misét mondott St. Etienne du Mont templomában, mikor a munkásság megszállta a teret és barrikádokat emelt. A félénk püspök nem mert hazamenni a palotájába, a szomszédos kollégiumban töltötte az éjszakát. Másnap sem merte elhagyni a taninté-

zetet. Egész nap reszketett s tördelte kezeit. Végre, mikor besötétedett, környezetének sikerült rávennie, hogy térjen vissza a püspöki palotába. Az éjszakát buzgón imádkozva, házikápolnájában virrasztotta át. S mire megvirradt, természetete egészen megváltozott. Mint valami isteni küldetés parancsára, magához kérte két vikáriusát s szilárd hangon közölte velük elhatározását. „Ki fogok menni a munkások közé, hogy lelkükre beszéljek“ — mondotta. A vikáriusok megpróbálták visszatartani. Figyelmeztették, hogy életével játszik. „Mit számít az én kis életem“ — felelte a hercegérsek. Teljes egyházi díszbe öltözött s két vikáriusa kíséretében felkereste Cavaignac tábornokot. A tábornok megpróbálta lebeszélni elhatározásáról. Elmondta a hercegérseknek, hogy a munkások törbe csalták s lemeszárolták tábornokát, Bréa-t. A hercegérsek azonban nem tágitott s kíséretével elindult a Szajna felé. Lépten-nyomon hordágyon cipelt sebesültekkel, haldoklók-kal találkozott. Mindegyiknél megállt, megáldotta a sebesültet, feloldozta bűnei alól a haldoklót. A harevonálhoz érkezve, visszaküldi kíséretét. Ebben a pillanatban eldördül egy puskagolyó. A hercegérsek megtántorodik. A vizsgálat megállapítása szerint egy katona eltévedt golyója találta el. A munkások hozzá rohannak, feltámogatják, beviszik egy közeli házba, derékaljra fektetik. „Szegény munkások“ — suttogja az elvérző püspök. — „*Parce Domine, parce, parce populo tuo*“. A sebtében előkerített orvos a püspöki palotába akarja szállíttatni a haldoklót. De a munkások nem engedik. „Hagyja nálunk, hadd maradjon velünk“ — kérik az orvost. — „Mi majd ápoljuk, mi majd vigyázunk rá. Ne féljen, nem lesz bántódása, inkább egytől-egyig lemeszároltatjuk magunkat, semhogy hozzányuljanak“. Az orvos azonban nem enged a kérésnek. Erre a munkások hordágyat készítenek, friss lepedővel behúzzák, tetőt húznak föléje s maguk szállítják a haldoklót palotájába. Huszonnégy katona csatlakozik a menethez. A szembejövők osztálykülönbség nélkül sírva-fakadnak. Köröskörül közben elkeseredetten folytatódik a küzdelem. De a katonaság már fölényben van. Huszonhatodikán este már csak a St. Antoine negyed és a Villette van a munkások kezében, hétóra tájban ott is meg-

szűnik az ellenállás, s egy órával később Corbon, a nemzetgyűlés alelnöke felolvassa a képviselőknek Cavaignac tábornok üzenetét. „Az ellenállást megtörtem, a küzdelem befejeződött. Mihelyt megbizonyosodom róla, hogy a teljhatalomra, mellyel a Ház megtisztelt, nincs többé szükségem, tisztelettel visszaadom az országgyűlésnek“.

Cavaignac tábornok eleget tett megbízatásának. A nemzetgyűlés hálából a végrehajtóhatalom vezetőjévé nevezte ki. A forradalom gerince összeroppant.

A REAKCIÓ ERŐRE KAP

A bécsi udvar szertartásrendje az uralkodó minden cselekedetének jelentőséget tulajdonít. Az udvar minden lépését figyeli, számon tartja, mindodáig, ahová a király is gyalog jár. Képzeltük tehát, milyen ribillió keletkezett, hogy sápitóztak, hogy jesszazmarieztak a társalkodóhölgyek, hogy dasetztiniedereztek a kamarások, mikor kiderült, hogy az uralkodó, turbulens bécsi alattvalóit megbüntető, elment felséges familiájával, anélkül, hogy akár csak a háziminiszterével tudatta volna, hová. Illetve csak akkor tudatta, amikor megérkezett Innsbruckba, a hűséges Tirol fővárosába.

Voltak, hogyne lettek volna a juridisch politischer Lesevereinban, az egyetemen és legfőként a még kezdetleges kapitalizmus első gyárüzemeiben, akik fellélegeztek és azt mondták: legfőbb ideje volt, akkor lássuk viszont, mikor a hátunk közepét. Csakhogy ezek a gemütsloser Unmenschen, ezek a megátalkodott liberálisok, radikálisok, nemtudommicsodák nem voltak jó bécsiek. A jó bécsi kétségbeesve kapott a fejéhez s így kiáltott fel: „Na még csak ez hiányzott! Mi lesz most velünk?” A kisember csüggött császáran. Nemcsak az érzelmeivel, de az érdekeivel is. Bécs az udvarnak köszönhette pompáját, fényét. Az udvar, mindazzal, amit ez a szó jelent, a bőség szaruja volt, a nagy pazarló, onnan áradt a pénz az udvari szállítókhoz s az utóbbiaktól egyre vékonyodva, de mindig vidáman csurogva a hajszalerekbe. A főér bedugult s Bécs minden szatócsának elszorult a szíve, ha a jövőre gondolt.

A radikálisok köztársaságról locsogtak, míg a fel-

háborodás elhallgattatta őket. A hatóságoknál testületek és egyesületek küldöttségezték, kérvén őket, fékezzék végre már meg a turbulens elemeket, hűséges alattvalók könyörgő leveleit vitte a posta Innsbruckba, akik térdén állva kérték az uralkodót, térjen vissza, néhány gonosz fekete bak vétke miatt ne hagyja báránykait magukra.

Magyarországra a szenzáció erejével hatott a császár szökésének híre. Csakhogy nálunk nem csüggedés követte a megdöbbenést, hanem reménykedés. A magyar nép mindig megértő volt a menekülőkkel és bujdosókkal szemben, menedéket adott, megélhetést biztosított nekik, még ha magas személyek, grófok, hercegek lettek légyen is, a szerencsétlenek. Érthető hát, hogy a császáron is megesett a szívéük. De függetlenül ez olcsó érzelmességtől, voltak magasabb szempontok is, amelyek amellett szóltak, hogy jó sakkhúzás volna Pestre költöztetni az uralkodót, hogy kivonassék környezetének befolyása alól. Hiszen tudott, hogy a jámbor, együgyű Ferdinánd tehetetlen báb, ki azt mondja, amit a szájába rágnak, azt rendeli el, amit ráparancsolnak. Érdemes tehát elkövetni mindent, amit lehet, hogy a király Innsbruck helyett Budára tegye át székhelyét. Az állandó, közvetlen érintkezés, a levegő, melynek átfformáló hatása István nádorból már szinte magyar embert csinált, talán az uralkodót is kezessé teszi.

Két pont körül folyt a vita Ausztria és Magyarország között, mióta a király a magyar független minisztériumot hivatalába helyezte. Egyik az osztrák államadósságokban való osztozkodás, a másik az olaszokkal háborúskodó Ausztriának nyújtandó katonai támogatás.

Ami az első pontot illeti, a király már a magyar alkotmány szentesítése előtt figyelmeztette a nádor közvetítésével a designált miniszterelnököt, a magyar államnak Ausztriával szembeni pénzügyi kötelezettségére. „A felelős magyar minisztérium tárgyában 1848-iki év március havában kiadott intézkedésem a lapok útján nem magyar államaim felelős minisztériumainak is tudomására jutván, utóbbiak szükségesnek tartották sürgető lépéseket tenni, hogy a magyar nemzet minden aggály elhárítása végett mondja ki képviselői útján, miszerint az egész osztrák monarchián fekvő közös államadósságból igazsá-

gos arányban rájuk eső részt a magyar korona alatt álló tartományok magukra vállalják. Magyarországnak az összmonarchiában való nagyságát tekintetbe vévén, az igazságosságnak az államadósság negyedrésze felel meg, azaz tízmillió forint évi adó“.

A magyar közvélemény méltánytalannak találta ezt a követelést. A mintegy 1200 millióra rugó osztrák államadósság nagyobb része, kb. 700 millió a francia háborút követő harminc év alatt halmozódott fel. Ami a háborús korszak alatt felgyült terhet illeti, azt az ország bőségesen, szinte fölösen leróttá, miután rendes adózásain kívül négyszer állított ki nemesi felkelést, azaz emberben több-százezer katonával, pénzben, lóban, marhában s gabonában sok-sok millióval támogatta az uralkodót, arról nem is szólva, hogy a papírpénz kétszeri értékesülékenése kilenced részére csökkentette a magyar polgárok vagyonát. A háború utáni adósságok viszont kizárólag osztrák érdekeket szolgáltak, Magyarországra abból semmi be nem ruháztatott. Mindezt a magyar kormánynak a közvélemény nyomására le kellett Ausztriával szemben szegeznie. A magyar miniszterek ennek ellenére értésére adták a bécsi kormánynak, hogy bár elvben nem érzik Magyarországot kötelezve arra, hogy az osztrák államadósságokból bár mit is vállaljon, a jóviszony érdekében hajlandók eleget tenni az uralkodó kívánságának. Ebben az értelemben terjesztik majd a kérdést a mielőbb összehívandó országgyűlés elé.

A második pont az Olaszországban küzdő osztrák hadsereg támogatása. Magyarországon 1848 tavaszán mindössze 18.000 főnyi katonaság állomásozott, morvák, csehek, lengyelek; a magyar ezredek Olaszországban érte a hadüzenet. Ezeket a harctérről hazarendelni nem lehetett. A magyar kormány tehát mindenekelőtt azt kívánta Bécestől, küldje haza a hadügyminiszter a Galiciában, Lengyelországban és egyéb német tartományokban állomásozó magyar ezredek, cserében a nálunk állomásozó cseh, morva, lengyel és olasz csapatokért. Ezt, mint óvintézkedést, a nemzetiségek egyre fenyegetőbb magatartása elkerülhetetlenül szükségessé teszi. Minden továbbirol csak akkor lehet szó, ha a veszély, a nemzetiségek nyugtalanzkodása, megszűnik.

Egyelőre fennforgott az a lehetőség, hogy Közép-Európa képe már a legközelebbi jövőben megváltozik. Ha Ausztria osztrák tartományai beolvadnak abba az össznémet birodalomba, melynek éppen most rakják le Frankfurtban az alapjait, akkor Magyarország, mely őt ebben semmiképpen nem követheti, visszanyeri nemzeti szuverenitását. De Magyarország többi nemzetiségei is számoltak ezzel az eshetőséggel és megtették rá előkészületeiket. Legelőbb a szerbek és a horvátok jelentkeztek. Előbbiek Szerbiához húztak, utóbbiak egy nagy illír birodalomról ábrándoztak, amelyet utoljára Napoleon vágott ki Ausztriából. A horvátok zágrábi demonstrációjáról, melyen Jelasicsot bánná kiáltották ki, már beszámoltunk. A szerbek Karlócán tartották meg nemzeti gyűlésüket. Ők Suplikács István tábornokot kiáltották ki vajdává, Rajasics József püspököt pedig szerb patriarkává. A gyűlés résztvevői megválasztottak ezenkívül egy 48 személyből álló bizottságot (odbor-t), a közelebb összehívandó nagy nemzeti gyűlés előkészítésére és a nemzet kívánalmainak és sérelmeinek kidolgozására. Kimondta a gyűlés ezenkívül azt is, hogy a magyarországi szerbek nemzetiségi érdekeik képviselőjében ezentúl a horvát országgyűlésre küldik a követeket.

Abban az időpontban, amikor az udvar Bécsét elhagyta, a helyzet úgy Magyarország és Ausztria, mint Magyarország és a nemzetiségek között már meglehetősen feszültté vált. Ausztriának adóra és katonára volt szüksége s Magyarországtól semmit nem kapott. Mi több, a magyar kormány lefoglalta a bányák Bécs felé elindított nemesérc szállítmányait, összeíratta a bányavárosok érkészletét s már az aranyra és ezüstre pénzzé veretése felől is önállólag intézkedett. Ugyanilyen erélyesen tette rá a kezét a magyar pénzügyminiszter Ausztria egyéb magyarországi pénzforrásaira. Majd Esterházy herceg útján értesítette az osztrák pénzügyminisztert, hogy addig is, amíg az Ausztriával való közös ügyek kérdése végérvényesen nem rendeztetik — ez az összehívandó országgyűlés feladata lesz —, Magyarország három millió forintot óhajt fizetni Ausztriának, mint a királyi háztartáshoz, a közös külképviselethez s a magyarországi csa-

patok eltartásához való hozzájárulást. A magyar kormány kész minden olyan fizetési felszólításnak eleget tenni, melyre az osztrák pénzügyminisztertől felkéretik, de természetesen csak olyan feltételek alatt, hogy ezek a kifizetések az említett hárommillió forintba beszámíthatnak.

E problémák még mindig nem jutottak túl a torzsalgó ide-oda levelezés áldatlan stádiumán. Ausztriának nem is volt módjában erősebb hangot megütni Magyarországgal szemben. Minden attól függött, sikerül-e Radetzkynek Olaszországban rendet teremtenie. Ausztria, kénytelen lévén minden katonai erejét az olasz harcterre vetni, határain belül gyöngének érezte magát ahhoz, hogy a birodalom fennmaradása feltételeinek hatalmi úton szerezzen érvényt. Egyelőre taktikázott és alkudozott. Ez volt a főhercegek politikája, ez Latour osztrák hadügyminiszteré. Ennek a politikának volt az eszköze Jellasics. Kifelé a horvát patriótát játszotta, a fanatikus népevért, valójában a császár sírig hű szolgája volt, csontja velejéig schwarzgelb főkatona.

A magyar kormányt nyugtalanították Jellasics üzenetei. A császár, nem akarván ujját húzni a magyar kormánnyal, megintette a bánt és felszólította, vesse alá magát a magyar minisztériumnak, mint a maga helyén elmondottuk volt. Ugyanakkor azonban, nemhivatalosan, az udvar kifejezte háláját Jellasicsnak lojalitásáért s buzdította, maradjon állhatatos. Mindez többé-kevésbé ügyetlenül történt, talán szándékolt leplezetlenséggel. De erről tudomást venni Magyarországnak nem állott érdekében. A magyar kormány kénytelen volt ragaszkodni ahhoz a közjogi fikcióhoz, hogy Ausztria császára, aki egyben Magyarország királya is, nem üthet maga ellen pártot. A magyar kormány nem kételkedhetett, a magyar kormánynak nem volt szabad kételkedni a fejedelem jóhiszeműségében. E bizalmának adott kifejezést a kormány akkor, amikor Széchenyit és Eötvöst leküldte Innsbruckba, hívják Pestre a királyi családot. A király kegyesen fogadta a magyar minisztereket. Azoknak sikerült a Jellasics-kérdésben is érvényesíteni szempontjaikat. Az uralkodó Innsbruckba rendelte a bánt s egyben

Innsbruckba kérette a magyar miniszterelnököt is, hogy a Jellasics-csal való személyes érintkezés során elsimítsák az ellentéteket. Batthyány le is utazott Innsbruckba, de Jellasics nem jelent meg a találkozón. Az udvar zavarban volt. Nyilván csak késlekedésről van szó — mentgették Jellasicsot. Batthyány várakozott. Amikor azonban már nyilvánvaló volt, hogy Jellasics azért nem jön, mert nem akar jönni, mert esze ágában sincs engedelmeskedni Batthyány sürgetésére az osztrák kormány Latour hadügyminiszter ellenjegyzésével oly leiratot adott ki Batthyánynak, melyben a bán önhatalmaskodása és engedetlensége a legerélyesebben megállapítottatik, s ezért őt méltóságából felfüggesztettnek jelenti ki. Az olasz határon ugyanis még mindig nem fordultak Ausztria javára az események. Az osztrák kormány 40.000 magyar katonát kért Batthyánytól. Batthyány megígérte a támogatást, de csak abban az esetben, ha az udvar előbb elhárítja Magyarország felől a horvát veszélyt. A császár, illetve a főherceg a két fél egyikével sem kívánt szakítani. Végül is abban maradtak Batthyánnyal, tartsa titokban a királyi kéziratot, hátha Jellasics mégis megérkezik és aláveti magát mindannak, amit a magyar kormány nála elérni akar, de másrészt a magyar kormány azonnal tűzze napirendre a rövidesen megnyitandó országgyűlésen az olaszországi hadsereg szaporítására szánt 40.000 ujonc megajánlását. E kérés teljesítését Batthyány ahhoz kötötte, hogy az ujoncok megajánlása után az udvar haladéktalanul Budára költözik.

Batthyány június 12-ig várta Jellasicsot. Aztán a király aláírásával ellátott június 10-i rendeletekkel hazautazott. Legfőbb ideje volt, Jellasics martalócai már magyar községeket és falvakat perzseltek, dúltak fel a déli megyékben. Az elszörnyülködésnél csak a kormány erélytelensége feletti méltatlankodás volt nagyobb. Batthyány azonban állta a szavát s nem hozta nyilvánosságra a Jellasics ellen kibocsátott rendeleteket, miket Innsbruckból magával hozott, hanem csak a minisztertanácsal közölte tartalmukat, a kéziratokat pedig a magyar külügyminisztérium bécsi levéltárába tétette át. Hogyan, hogyan nem — alkalmasint a Bécsben tartóz-

kodó Pulszky indiszkrécioja folytán —, a két királyi kézirat szövege, a miniszterelnök szándéka és akarata ellenére, megjelent a hivatalos közlönyben. E leiratok felsorolják a Jellasicsot terhelő üzemeket, lázításokat és engedetlenségeket, melyek a királyt arra kényszerítik, hogy „megsértett tekintélyének helyreállítása s a törvények fenntartása érdekében Jellasics Józsefet bűntársaival együtt perbefogassa s őt, míg magát teljesen nem igazolja, báni méltóságától s minden katonai tisztségétől megfosssa“. Végül, biztosítván a horvátokat, hogy nemzetiségük és szabadságuk teljes épségében fenntartatik, méltányos kívánságaik teljesítve lesznek, az uralkodó „szigorúan int mindenkit olyan mozgalmakban való részvételtől, melyek a magyar koronától való elszakadást céloznák“.

A magyar nemzet meglepéssel olvasta a királyi leiratot. A horvátoknál azonban elképedést váltott ki, hogy a császár egy magyar lap útján közli Jellasicssal magatartása felőli ítéletét. Hogy a bonyodalom teljes legyen, Jellasics éppen ezen a napon érkezett Innsbruckba a horvát országgyűlés küldöttségével, melyhez Rajasics szerb pátriárka és a szerb küldöttség is csatlakozott. Jellasics Eszterházy herceg, a király személye mellé beosztott magyar miniszter jelenlétében kimentette magát késése miatt. Mire a király a következő kijelentést tette: „Nyíltan meg kell vallanom, hogy az ön engedetlensége engem mélyen sértett. De én mégis a békés kiegyenlítést óhajtom.“ S közölte a bánnal, hogy János főherceget kérte fel a horvát-magyar konfliktus elsimítására. Kevéssel ezután az uralkodó fogadta a horvát-szerb küldöttséget is, őket is megintette s felszólította, vessék magukat alá a magyar minisztériumnak és a magyar országgyűlésnek és amennyiben sérelmeik és kívánságaik volnának, terjesszék azokat a magyar kormányzat elé. De azért átvette tőlük memorandumukat, melynek első pontja ez volt: „A horvát nemzet a jelenlegi magyar kormányt el nem ismeri. Ófelsége tehát kéri, hogy annak minden Horvátországra vonatkozó rendeletét semmisítse meg s ezen országoknak a bannelnöklete alatt, külön felelős kormányt adjon.“

Jellasics Eszterházyval is értekezett. Kijelentette, hogy a magyarok és horvátok közti meghasonlást fájdalmasnak érzi, hogy az csak kölesönös ingerültségből, félreértésből keletkezett, s hogy ő kész a király akaratának megfelelően, János főherceg közbenjárásával a kiegyenlítést megkísérelni. Aztán Innsbruckból Bécsbe utazott, állítólag, hogy János főherceggel találkozzék. Valójában azonban nyilván azért, hogy a főhercegtől kapott utasítások alapján a Magyarország ellen intézendő támadás részleteit átbeszélje az osztrák hadügyminiszterrel. Rajasics pátriárka szintén megkapta a hivatalos dorgálást s a titkos utasításokat. Jellasics június 29-én érkezett vissza Zágrábba. Jelentést tett útjáról és megbeszéléseiről a nemzetgyűlésnek. Jelentését hosszú vita követte. A nemzetgyűlés hallani sem akart megegyezésről. Érvénytelennek jelentette ki a fejedelem június 10-iki megróvó kéziratát, diktátori hatalommal ruházta fel a bánt.

Június végén vagyunk. Frankfurtban még együtt ül ugyan a német öszszparlament, ami ott folyik azonban csak üres szócséplés. A megfélemlített uralkodóházak már magukhoz tértek az ijedtségből, s eszük ágában sincs szuverénításukról lemondani. Egymás között már megegyeztek abban, hogy valamennyiök érdekében az a legmegfelelőbb, ha minden marad úgy, ahogy volt, a régi-ben. A porosz király és Ausztria császára most már csak a saját uralkodói tekintélyének és szuverénitásának helyreállításával foglalkozik. Mindegyik megtalálta már a maga hű katonáját, aki rendet teremt. Windischgrätz vaseréllyel verte le a prágai lázadást. A csehek már kezesek. Most már sorra kerülhetnek a renitenskedő magyarok is. Hiszen az udvar meg van győződve arról, hogy egy törpe kisebbség terrorizálja a magyar nemzetet, a többség nyugságot akar, nem rebelliót. (Az udvar szemében rebellió és ribillió egyet jelent.) Az olasz haretérről érkező hadihírek után, a kamarilla feleslegesnek tartja az alakoskodást. Ennek folytán Jellasics, nyilván felsőbb utasításra, most úgy állítja be magát a világ felé, mint Kossuth ellenfelét. Az szót akarta robbantani a monarchiát; ő szilárdabbá akarja összekalapálni, mint

valaha is volt. Kossuth nemcsak Magyarországnak követelt alkotmányt, hanem az osztrák tartományoknak is. Jellasics viszont hajlandó a horvát nemzeti követelések-
ből is engedni, hogy az összmonarchia minél kompaktabb legyen. Most már azt kívánja tehát — János főherceghez intézett átiratában —, hogy a magyar független minisztérium töröltessék el s ennélfogva a magyar had- és pénzügy a Bécsben székelő osztrák birodalmi minisztérium által kezeltessék. János főherceg azonban új elfoglaltságai következtében leköszön a közvetítő szerepről, amellyel őt a fejedelem megbízta volt. Közvetítés helyett a bécsi minisztérium erőlyes felszólítást intéz a magyar kormányhoz, egyezzek meg haladéktalanul Jellasics-csal, „különben az osztrák kormány kénytelen volna az ügyben elfoglalt semleges álláspontját megváltoztatni“. Néhány nappal később, július 4-én pedig felszólítja a magyar kormányt, lássa el pénzzel a Horvátországban állomásozó császári és királyi hadsereget, jelentvén egyszersmind, hogy utólagos jóváhagyás reményében 150.000 forintot utalt ki Jellasicsnak a magyar államkincstár terhére. A magyar kormány tiltakozik. A magyar pénzügyminiszter — hangoztatja a válaszirát —, ismeri s tudja kötelességét. Mihelyt Horvátország visszatér az engedelmességre, a magyar kormány fedezni fogja minden szükségletét. De, hogy fegyverben álló ellensége ellátásáról gondoskodjék, megfoghatatlan követelés. Ha az osztrák minisztérium a magyar korona ellen lázadóknak támogatására pénzt küld, azt a magyar kormány nemcsak meg nem térítheti, hanem az ilynemű segélyezést a király elleni pártütés támogatásának kénytelen tekinteni. És figyelmezteti az osztrák minisztériumot, hogy a semlegesség felmondásának csak akkor volna értelme, ha az osztrák császár nem volna egyszersmind magyar király. Míg a két koronát egy személy viseli, az osztrák császár nem kerülhet a magyar királlyal ellentétbe.

Az osztrák minisztérium átirata nyílt bizonyítéka volt annak, hogy a horvát bán a kamarilla és a bécsi hadügyminisztérium utasításait követi; hogy nem a horvát nemzet felszabadításáért küzd, hanem a kamarillával egyetértésben 48 vívmányai ellen hadakozik, a reakciós politika condittiereje. Vagyis Jellasics csak eszköz, bábú,

akivel közvetlenül tárgyalni nem is érdemes. Magyarországnak valójában csak az uralkodóházzal van konfliktusa. Ha az udvar igazán akarja, Jellasicsot egy szóval leszerelheti. Az udvart kell tehát meggyőzni minden áron, hogy ez a leintés érdekében áll. Az eredmény persze áldozatokba kerül. Az a kérdés, megéri-e a horvát veszedelemtől való szabadulás a megkívánt áldozatot, amely annál súlyosabb, mert nemcsak anyagi, de erkölcsi is.

Ausztria számára életkérdés az elvesztett lombárd területek visszahódítása. Ausztriának katonára van szüksége. Minden nélkülözhető csapata lenn van az olasz fronton. Ausztriában is csak azért harapózhatott el a forradalom, mert Latour csapat-utánpótlásokkal legyőngítette a belső rend fenntartásához szükséges erőket. Ausztria kétszázezer újoncot követel Magyarországtól a szabadságukért küzdő olaszok elnyomására. Teljesítheti-e az a Magyarország, amely csak most vívta ki függetlenségét, ezt a kérelmet? A király teljesítésétől tette függővé a Jellasicsot elítélő manifesztum nyilvánosságra hozatalát, az udvar Pestre való jövetelét. Mi a teendő?

Ami Batthyányt illeti, a miniszterelnököt, ő amellelt van, hogy a kérelmet feltétlenül teljesíteni kell. Ez nem érzelmi kérdés, Magyarország már csak a Pragmatica Sanctióból kifolyólag is kénytelen kiállni királyaért. A kérés teljesítése kényelmetlen, kínos. Az országgyűléstől csak nehezen lesz kieroszakolható. És mégis mulhatatlanul elébe kell terjeszteni. Az udvar e kérés teljesítésétől teszi függővé a horvát lázadással kapcsolatos magatartását. E lázadás leszerelése élet-halálkérdés az országra. Ő tehát kész feláldozni legszemélyesebb érzelmeit, népszerűségét, mintsem hogy hazája életérdekeit veszélyeztesse.

Hogy Batthyáynak milyen lelki vívódásába került, míg hideg fővel, minden lehetséges szempont figyelembevételével úgy határozott, ahogy határozott, persze az ő titka marad. Mindenestre ő már Innsbruckban megígérte a fejedelemnek, hogy megszavaztatja az országgyűléssel az újoncállítást.

A választások lezajlottak közben. A nép először választott Magyarországon szabadon és érzelmei szerint, de az országgyűlés, mely 1848 július 10-én egybeült, össze-

tételét illetőleg, csak kevésbé különbözött az utolsó rendi országgyűléstől. Grófok, bárók, nemesek az alsóház tagjai, a felsőházzal nem is beszélve. Négy földműves, négy iparos, s egy kereskedő, ez a kilenc személy az új elem. A magyar képviselőház mindig kevés készséget mutatott katonát adni a császárnak, mindig kérte, készítette magát, amíg nagynehezen beleegyezett. És most, egy szabadságáért küzdő nép elnyomásához nyújtson Magyarország segédkezet? Ki az, aki ily kívánsággal állhat 1848 júniusában a nemzet elé? *Egy* ember van csak Magyarországon, akit talán meghallgatnak anélkül, hogy az első szónál lehurrognák, bár még ez is kérdéses: Kossuth Lajos. Az ő lenyűgöző személyisége, az ő példátlan szónoki képessége, eddig minden ellenálláson győzedelmeskedett. A nemzet bálványa ő, lelke, szelleme. De éppen ezért, szabad-e, lehet-e kívánni tőle, hogy kockára tegye népszerűségét egy olyan követelésért, amelynek értelmét csak igen távoli, igen kétes és mindenképpen szofizmákként ható érvek indokolhatják? Állhat-e elő oly követeléssel, mely teljességgel ellentmond nemcsak az ország közhangulatának, de saját becsületes meggyőződésének is? S tegye ezt most, két nappal legnagyobb szónoki sikere után, amikor betegenszólta magát fel az előadói székhez, hogy a horvát veszedelem elleni védekezésül fegyverbe szólítsa a nemzetet? Most, amikor a nemzet kérését teljesítette, amikor politikai ellenfele, Nyáry Pál kiáltotta el elsőnek az ellenzék nevében az örökké emlékezetes „Megadjuk”-ot, most álljon újra a nemzetgyűlés elé és a császárnak kérjen tőle katonát? Megteheti-e ezt, amikor annyi más halaszthatatlan kívánság, szükség irányában türelemre kérte a nemzetet? „Ha van valahol a hazában sajgó kebel” — fejezte be beszédét —, „mely orvoslásra, — ha van kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy küssé a sajgó kebel, várjon még egy küssé a kívánság; — ne függesszük fel ezektől azt, hogy a hazát megmentjük. Ezt akartam még kérni, uraim. De önök felálltak, mint egyetlen férfiú — és én leborulok e nemzet nagysága előtt. És csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint amennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem döntik meg.”

A nemzet szabadsága, függetlensége van veszélyben. Ennek a veszélynek az elhárítására kérte, adja meg a képviselőház a kétszázezer katonát és az erre szükséges pénzerőt. A szabadságot dicsőítette, a szabadságot féltette. Beszédének bevezetésében elmondotta, miként igyekezett a minisztérium orvosolni a horvátok sérelmeit, kiterjeszteni rájuk az alkotmányos szabadság minden áldását, miként igyekezett a bánt rávenni, hogy a magyar kormánnyal együttesen orvosolja a horvát nemzet bajait, miként mondtak csődöt e törekvései. S így folytatta: „Ha valamely nép kevesli a szabadságot, mellyel bír s többnek kívánságára fegyvert ragad, kétes játékot üz bár, mert a fegyvernek két éle van, ezt azonban meg tudom fogni. De amikor azt mondja valamely nép: nekem sok a te szabadságod, amit adtál, nekem nem kell, hanem megyek görbülni a régi abszolutizmus járma alá, azt én megfogni nem tudom. Ez, uraim, a hajdani Vendée szerepe, de melyet részünkről terrorizmus nem provokált.“

Népszerűsége ma még csorbitatlan. Petőfi Sándor ugyan megtépázta a nemzetnek kormányába vetett bizalmát. Dehát Petőfi költő, nem politikus. Amellett izzó republikánus, ki engesztelhetetlenül gyűlöl minden királyt. Persze, hogy ő már sokallja az udvarral folytatott huzavonát s ha rajta múlték, már szakított volna az uralkodóházzal, nem törődve azzal, hogy mi lesz azután. Néhány hete indulatosan megtámadta Kossuth-ot és kormányzó társait az Életképek-ben. „Egyébiránt“ — írta őt —, „bármily nagy emberek minisztereink, s én teljes elismeréssel vagyok lángelméik iránt, nem hagyhatom helyben, amit nagyon is túlbuzgó barátaik hirdetnek, hogy egyedül csak ők menthetik meg a hazát. Kimondhatatlan szomorú dolog volna, ha nyolc emberen állna egy nemzet élete vagy halála. S ha mindjárt így volna is, ezt nem vón szabad kimondani, mert ha e hit elterjed és meggyökerezik, éktelen kára lehet a nemzetnek. De nincs így. Az én hitem más. Én azt vallom, amit vallott a nagy francia forradalom: „Vannak a státusban hasznos emberek, de szükségesek nincsenek“. Minden időszak megtermi a maga embereit, s annál többet, minél több kell neki. E hitvallás elveszi egy részét az emberek nimbuszá-

nak, de csak azért, hogy méltóbb helyre tegye, a gondviselés fejére."

Szerencsére Petőfi nem tagja az országgyűlésnek, nem kiálthatja Kossuth arcába: császár lakája! Nagy Károly ül a helyén, kibuktatták a szabadszállásiak. Országgyűlésen kívül áskálódik a kormány politikája ellen, izgágán, felelőtlenül, inopportunistán. Alig ült el *A királyokhoz* című verse kiváltotta felháborodás, a republikát dicsőíti. „Ami *A királyokhoz* című versemet illeti” — írja cikkében —, „az a republikánizmus első nyilvános szava volt Magyarországon és határtalanul csalatkoznak, akik azt hiszik, hogy az utolsó is egyszersmind. A monarchia Európában végefelé jár; a mindenható Isten sem mentheti meg többet. Ha valamely eszme világszerűvé lesz, előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani. És ilyen most a republika eszméje."

S még ha csak prózában szorgalmazná a republikát. De verset ír hozzá, ellenállhatatlanul lángolót, most, éppen most, amikor a kormány újra a koronával egyezkedik.

Republika, szabadság gyermeke
S szabadság anyja, világ jótevője,
Ki bujdosol, mint a Rákócziak,
Köszöntelek a távolból előre!

Most hódolok, midőn még messze vagy,
Midőn még rémes, átkozott neved van,
Midőn még, aki megfeszíteni
Kész tégedet, azt becsülik legjobban.

Most hódolok, most üdvözöllek én,
Hisz akkor úgylis hódolód elég lesz,
Ha a magasból ellenidre majd
A véres porba diadallal nézesz.

Mert győzni fogsz, dicső republika,
Bár vessen ég és föld elédbe gátot,
Miként egy új, de szent Napoleon,
Elfoglalod majd a kerek világot.

Kit meg nem térít szép, szelíd szemed,
Hol a szeretet oltárlángja csillog,
Majd megtéríti azt szilaj kezéd,
Melyben halálos vésznek kardja villog.

Te léssz a győző, a diadal-ív,
Ha elkészül, a teszámodra léssen,
Akár virágos, tarka pázsiton,
Akár a vérnek vörös tengerében!

Szeretném tudni, ott leszek-e én
A győzedelmi, fényes ünnepélyen?
Vagy akkorára már tán elvisz az
Enyészet s ott lenn tart a sírban mélyen?

Ha meg nem érem e nagy ünnepet,
Barátim, emlékezzetek meg rólam...
Republikánus vagyok s az leszek
A föld alatt is, ott a koporsóban!

Jertek ki hozzám s ott kiáltatok
Síromnál éljent a reszublikára,
Meghallom én azt s akkor béke száll
Ez üldözött, e fájó szív porára.

Kossuth Batthyányval átbeszélvén a helyzetet s megértvén a miniszterelnök motívumait, abban maradt vele, hogy zárt ülésen terjeszti a király kívánságát a képviselők elé, véleménynyilvánítás nélkül, döntsenek fölötte belátásuk szerint. Mindössze arra az egyre kéri őket, hogy egyértelműleg határozzanak. Az ülés eredménye az lett, amit Kossuth előre látott. A képviselőház megtagadta a király kérelmének teljesítését. Ezek után Kossuth nyilvánosan is a képviselők elé terjesztette a problémát, szabadon kifejezésre juttatva érzelmeit. Beszédében, mely a magyar szónokirodalom felülmulhatatlan remeke, megállapítja, hogy a kérdés két szempontból tárgyalható: „Elvi alapon, vagy a történelmi körülmények figyelembe-

vételével. Ha elvből indul ki a Ház, akkor le kell vonni az elv összes következményeit. Ha mi, magyarok pártoljuk az olaszok felkelését, mert nemzeti szabadságukért küzdenek, akkor pártolni kell a horvát lázadást is, mert ők is a szabadságukért küzdenek. Ő a maga részéről mély-séges szimpátiával viseltetik az olaszok iránt. A civilizáció érdekében is az az óhaja, hogy az olaszok szabadítsák fel magukat, ez azonban magánérzelem. Ami magát a kérdést illeti, Bécsben még a minisztérium megalakítása előtt megkérdezték tőle, hajlandó-e Magyarország katonailag hozzájárulni ahhoz, hogy az olasz háború minél előbb bevégeztessék. Ő és társai, akkor még csak miniszterjelöltek, megtagadták az olaszok elleni hadisegélyt. A kormány hosszas küzdelmek után megszületvén, azt tapasztalta, hogy Bécs ellenséges érzülettel van irányában. Ha megkérdezték, miért van ez, Bécsben azt felelték, Magyarország nem akar államadósságot vállalni, de még az olaszok ellenében sem akar segítségükre jönni. Jellasics ellenben segítséget ígért, tehát őt támogatjuk.

Igy állván a dolog, a közeledés a magyar és az osztrák kormány között nehezen jöhetett létre. Nekünk életbevágóan fontos a megegyezés. Ennek folytán a kormány bizonyos feltételek mellett hajlandó teljesíteni az osztrák kormány kívánságát. Ő maga — folytatta Kossuth —, oly rokonszenvennel viseltetik az olaszok iránt, hogy örül a lelke, ha olasz győzelemről értesül s még arról is meg tud feledkezni, hogy e győzelem részben az ott küzdő, magyar vitézek vérén van megvásárolva. De a kormánynak nem szabad érzelmi politikát folytatni, mert az ország szabadságát, talán életét kell megmentenie.

Kossuth beszédének bizony ezúttal nem volt sikere. Kossuth azzal érvel, hogy Magyarország nem elnyomni akarja Olaszországot, hanem csak azért ad Ausztriának katonát, hogy becsületes béke köttessék. „Ne feszítsétek túl a húrt” — izeni Magyarország az olaszoknak. „Alkudni kell. Kösetek méltányos békét Ausztriával, mi a béketárgyalások során támogatjuk kívánságaitokat. „Ha az olaszok erre sem állnak rá, ám lássák makaesságuk következményeit.” Kossuth tehát bizonyos kikötések mellett a katonai segély megadása mellett foglalt állást. Az indítványt napokig tartó vita követte, melynek során az ellen-

zék oly éles támadást intézett a kormány politikája ellen, hogy Kossuth kénytelen volt felvetni a bizalmi kérdést. Végül július 22-én az indítvány szavazás alá bocsátott. A Ház 233 szavazattal 36 ellenében megszavazta a kért segélyt. A megszavazók közt volt Vörösmarty is. Emiatt róttá, bélyegezte meg Petőfi költőtársát: „Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért.“ A verset ezzel a megjegyzéssel adta ki: „Sokan voltak, kik e költeményem kiadását ellenezték. Nem tehetek róla. Én érzem a legnagyobb fájdalmat, hogy erre kényszerülve vagyok, mert én szerettem, én tiszteltem legjobban Vörösmartyt mindazok között, kik őt valaha szerették és tisztelték. Hogy Vörösmartyt elítélem, nagy áldozat; de bármily nagy, kész vagyok és mindenkor kész leszek sokkal nagyobbakat is tenni értetek, szentséges elveim!“

Az osztrák kormány kívánsága tehát teljesedésbe ment, a magyar képviselőház tudathatta az uralkodóval, hogy mihelyt a rend és béke az országban helyreáll, annak erkölcsi egysége és anyagi épsége biztosítva lesz, Magyarország örömmel nyújt segédkezet fejedelmének oly béke megkötésére, mely megfelel úgy a trón méltóságának, mint az alkotmányos szabadság s az olasz nemzet méltányos kívánalmainak.

Világos azonban az is, hogy az újoncmegajánlásnak e feltételes formája a bécsi kormányt ki nem elégíthette. Jellasics se mutatott semminemű szándékot az egyezkedésre. Tekintettel azonban a király ígéretére, hogy az újoncmegajánlás után haladéktalanul Pestre teszi át székhelyét, az országgyűlés július 24-iki ülésében elhatározta, hogy küldöttséget meneszt a királyhoz emlékeztetni ígéretére. „Európában alig van tekintély, mely rendületlenül állana“ — mondotta Ferdinándnak a küldöttség szónoka Almássy Pál, a képviselőház alelnöke, — „Magyarország hű fiai lelkesedéssel fognak összeseregleni a trón körül. S habár vész borong is hazánk határain: felséged jelenléte Budán elég lesz a borús fellegek elosztatására s egy fenyegető testvérháborúnak lehetetlenné tételére.“

Amde a küldöttség megérkezésekor a király készülődésben volt Bécsbe. Éppen csak meghallgatta a szép szónoklatot s utána tüstént hintóba szállt és sietett vissza megvigasztalni az utána sóvárgó bécsieket. Ígéretéről azonban meg

nem feledkezett, mert Bécsből írásbelileg értesítette az országgyűlést, hogy személyesen óhajtja annak ülésorozatát szeptember 17-én berekeszteni, ha már annak megnyitásában közbejött súlyos betegsége által gátoltatott. „Annál őszintébb örömmel tölt el annak nyilvánítása,“ — jelenté ki e kézirat — „hogy azon királyi ígéretünket, miszerint fejedelmi székünket sz. kir. Budavárosába áttéve, hű körötökben hosszabban mulathatunk, teljesíteni az isteni gondviselés elvégre megengedi. Egyetemben értesítünk titeket arról is, miképpen királyi magas kötelességünk szerint Horvát- Szlavón- s Dalmátország és a határvidék mind polgári, mind katonai hatóságainak meghagytuk, hogy miután a két ország közti villongásoknak békés úton kell kiegyenlítettetniök, Magyarország határai megtámadni és azokat átlépni semmikép ne merészeljék, összes hadseregünknek pedig megparancsoltuk, miképpen a zendülők legyőzésében tanúsítsák azon buzgalmat s kitartást, mellyel a királyi székünk iránti hűségnek s a világ által is elismert vitézi becsületöknek tartoznak.“

E valóban fennkölt királyi hangú leirat volt az utolsó, mellyel az udvari reakció a magyar kormányt és országgyűlést terveinek nyílt megvalósítása előtt a biztonság érzésébe ringatni igyekezett, hogy annál sikeresebben folytathassa előkészületeit. Olaszországtól Ausztriának nem volt többé oka tartania. A vén Radetzky megmentette Ausztria becsületét. A reakció előtt már csak egy feladat állt, meg nem történtté tenni márciust, visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. Jellasics 40.000 főnyi hadsereget vont össze a Drávánál, betörése napok kérdésének látszott. A kormány halaszthatatlannak tartotta tehát a megajánlott 200.000 újoncból 40.000 gyalog s 4.000 lovaskatonát azonnal kiállítani, továbbá 40.000 gyalog s 4.000 lovast tartalékol kiképeztetni s ha a veszély elhárítására nem lenne elég, fegyverbe szólítani a többit is.

Az újoncszedésnek azonban megvoltak a belső nehézségei. Jellasics ügynökei ugyanis azt a hírt terjesztették a nép között, hogy vezérük a parasztokat kívánja felszabadítani az úri elnyomatás alól. A király el akarja törölni a robotot, a tizedet, a szolgáltatásokat, földhöz akarja juttatni a földnélkülieket, de a dölyfös, kapzsi ma-

gyar nemesség nem akar lemondani kiváltságairól, hanem még a királlyal is dacol. Így bosszulta meg magát a király jóságáról, igazságosságáról, a néppel való együttérzéséről terjesztett évszázados misztifikáció. A Mátyásról, az igazságosról szóló történetek, aki parasztnak öltözve járta az országot, hogy megtudja a szegénység panaszait s megbüntesse a hatalmukkal visszaélő nagyurakat. Az oszt-rákok ismerték császárukat. Ha szerették, a gyengeségeivel együtt szerették. A magyar nép számára azonban a király évszázadok óta láthatatlan, de azért mindenütt jelenlévő, mindenkinél hatalmasabb, igazságos és méltányos Isten személyével azonosult. Ezt a bálványozást aknáztta ki most a reakció propagandája. Jellasics csak az urakat irtja, az urakat, akik ezer év óta szipolyozzák a népet, akik most is az országgyűlésen csak ígérnek, de semmit sem tettek a nép javára, Jellasics pedig már osztja a földet. Mit védelmezzon a szegény ember? A póregatyás álljon ki a kutyabőrösért? A póregatyás, akit az urak, a vármegye, úriszék csak nyúzott s akinek az égből lakozó Úristenen kívül csak egy pártfogója van ezen a világon, a fölséges király? Az a Jellasics pedig a király parancsára szedi a katonákat az urak megfenyítésére. Jellasics a nép megváltó apja. „Hogy hinnők, hogy az urak javunkat akarják, mikor regálék és úri jussok most is fenn vannak“ — érvelt a nép.

E hangulat ellensúlyozására Kossuth sürgősen napi-rendre tűzte az országgyűlésen a szolgáltatások megszüntetésének kiterjesztését az allodiális földek szegődményeseire is. Csakhogy az uraságoknak zselléreikhez való viszonyát úgy rendezni, hogy az mindkét felet kielégítse, a közbejött drámai események következtében nem sikerült. A kérdés végleges rendezése megint elhalasztódott. És ez nagy hiba volt. Annál is inkább, mert a július 10-én összeült oszt-rák parlament már a monarchia összes tartományaiban megszabadította hűbéri jellegű kötelezettségeitől a parasztokat. Igaz, hogy az oszt-rák parlament 383 képviselője közül 92, tehát majdnem minden negyedik paraszt volt, míg a magyar országgyűlésen mindössze 4 paraszt képviselte osztályát.

Dehát a helyzet a horvátok fenyegető viselkedése következtében olyan válságosnak mutatkozott, hogy a kor-

mány mással, mint annak minél sürgősebb megszüntetésével nem törődhetett. Bármennyire világos volt is immár ország-világ előtt, hogy Jellasics a kamarillától felbátorítva hetvenkedik, a magyar kormány még mindig húzódott attól, hogy a kabinet egyre otrombább és kézzelfoghatóbb összejátszását Jellasiccsal leleplezze. A kormány a fikció kedvéért igyekezett, ameddig csak lehetett, elhallgatni az igazságot az ország előtt. A fikciót védte, ápolta még mindig, mely szerint „a legelső magyar ember a király”. Nemcsak méltóságában első, de magyarnak is az. A kormány még mindig nem tett le arról a reményről, minden eddigi csalódás ellenére sem, hogy a király végül mégis csak érvényt szerez annak az akaratának, amelyet már annyiszor kinyilvánított. Hiszen már nem a horvátok nemzeti követelései körül forgott a dolog. Maga Kossuth Lajos is, aki márciusban még azt mondotta egy horvát küldöttségnek, túlzottnak találván nemzeti követeléseiket:

— „Akkor hát döntsön köztünk a kard”, ma már másképpen vélekedett. „Ő elnyomni senkit a földkerekségen nem akar” — mondotta — „és hajlandó volna a horvát atyafiaknak azt mondani: ha megúntátok a hétszázados kapcsot, menjetek Isten hírével, áldásom rátok, legyetek szabadok és boldogok.” Csakhogy 48 augusztusában a horvátok már Pesten óhajtották megtartani legközelebbi nemzetgyűlésüket és ugyanígy a szerbek is. Ez már nem nemzeti követelés volt a részükről, hanem hadüzenet. De bármily elkerülhetetlennek mutatkozott is a fegyveres mérkőzés kényszerűsége, a magyar kormány még mindig nem adta fel a békés megegyezésben való reménykedést. Batthyány és Deák felment még egyszer Bécsbe. A király, betegségére való hivatkozással nem bocsátotta maga elé a magyar minisztereket. Ferenc Károly főherceg az osztrák miniszterekhez utasította őket. Azok viszont azt mondták magyar miniszter társaiknak, hogy Magyarország ügyeibe nem avatkozhatnak bele, még a monarchiát közösen érdeklő kérdésekben sem tárgyalhatnak az uralkodó különleges felhatalmazása nélkül. Miközben a két miniszter hasztalanul fáradozott Bécsben, István nádor két iratot kézbesített ki Pesten a magyar kormánynak, miket továbbítás végett küldtek Bécsből neki. Az egyik emlékirat volt, a Magyarországgal szembeni követelések össze-

foglalása. Magyarország köteles vállalni a monarchia államadósságainak reá eső részét. Az emlékirat azonkívül megállapítja, hogy ama márciusi reformok, melyek Magyarországnak a monarchiát közösen érdeklő ügyekben, amilyen a hadügy, a pénzügy, a kereskedelem és a külügy, önállóságot biztosítanak, ellenkeznek a Pragmatica Sanctióval s a monarchiának egybenmaradását veszélyeztetik. Ezeket tehát multhatatlanul módosítani kell. A másik királyi leirat felhívja a magyar minisztériumot, hogy a mellékelt emlékiratban foglalt megállapításokat komolyan fontolja meg. Ami a magyar-horvát viszályt illeti, a király multhatatlanul szükségesnek tartja azt minél előbb elsimítani. Az emlékirat felszólítja a magyar kormányt, hogy nyolc, de legfeljebb tizennégy nap alatt küldje fel néhány tagját Bécsbe a kérdés végleges elintézésére. Az uralkodó azonban kiköti, hogy az értekezleten Jellasics küldöttei is résztvesznek, hogy addig is magyar részről a horvátok elleni hadikészülődések szüneteljenek.

Az izgatott hangulatra való tekintettel Kossuth nem tartotta opportunusnak az országgyűlés tudomására hozni a királyi feddőlevelet. Szeptember 4-iki nagy beszédében csak a helyzet általános ismertetésére szorítkozott. Öt hónapon keresztül esedezett — mondotta — a minisztérium a királynál, jöjjön az országba s adja meg jelenléte által a kormánynak azt a morális erőt, mely a magyar nép királya iránti hűségből táplálkozik. Ez máig sem történt még. Az országot veszedelem fenyegeti. Fellépett egy párt-ütő, aki azt állítja, hogy királyi felhatalmazás alapján cselekszik. A király ugyan adott ki ellene fenytő parancsokat, ezeknek a hatása azonban meghiusított. Ennek az állapotnak meg kell szűnnie. Oly eljáráshoz kell folyamodni most, mely eszközeit már nem a törvényből, hanem a szükségből meríti. Mielőtt azonban a magyar kormány erre az útra térne, megpróbál még egy újabb kísérletet, felkéri a Házat, menesszen küldöttséget a királyhoz, győződjék meg e küldöttség személyesen afelől, vajjon a dinasztia hajlandó-e őszintén és sürgősen támogatni a nemzetet. Az idők súlya minden halogatást veszélyesnek mutatván, rendelje el a Ház, hogy a küldöttség huszon-négy, legfeljebb negyvennyolc órán túl Bécsben ne időzék, hanem juttassa a király tudomására, hogy minden

halogatást kérése megtagadásának lesz venni kénytelen. A javaslatot mind a két Ház elfogadta. A küldöttség másnap, szeptember 5-én felutazott Bécsbe. Igen, de ugyanazon a napon, szeptember 4-én, mikor a Ház Kossuth Lajos javaslatára e végső kísérlethez folyamodott, a király a következő legfelsőbb kéziratot kézbesíttette ki Jellasics tábornoknak:

„Kedves báró Jellasics! A hűség és ragaszkodás ama kétségtelen bizonyítékai, melyeket ön horvát bánná ki-neveztetése óta tanusított, valamint azon készség, mely-lyel ön rendeleteimnek eleget tenni törekedett, meggyő-zött arról, hogy önnek sohasem volt szándéka legfelsőbb parancsaimnak ellenszegülni, vagy azon kapocs felbon-tására törekedni, mely Magyarország kapcsolt részeit századok óta magyar koronámhoz köti. Különös meg-nyugtatóra szolgál tehát atyai szívemnek, hogy azon ítélettől elállhatok, melyet folyó év június 10-iki mani-fesztumban áltatások alapján hozni indítottam s ame-lyet Önnek tetteleg bebizonyított hű engedelmessége meg-cáfolt. Ferdinánd, mp.“

A frissített királyi kézirat oly meglepő, annyira ellentmondott Ferdinánd előző rendeleteinek, hogy a Bécsben időző miniszterek el sem akarták hinni, hogy autentikus. Kétségüket az udvar maga oszlatta el. Deák Ferenc a kézirat egy nyomtatott példányával felment Ferenc Károly főherceghez s arra a kérdésére, valódi-e, a főherceg határozott igénnel válaszolt. E bejelentésre Esterházy Pál herceg, a király személyéhez beosztott magyar miniszter azonnal beadta a lemondását. Közben megérkezett Bécsbe az országgyűlés küldöttsége is. A ki-rály azonban előbb látni kívánta azt a beszédet, melyet a küldöttség szónoka hozzá intézni óhajt. Deák Ferenc az udvar kívánságára benyújtotta a beszéd németre for-dított szövegét, mire a császár főhadsegéde tudatta vele, hogy a beszédben sértő kifejezések vannak, miknek mó-dosítása nélkül a király nem hajlandó fogadni a küldött-séget. Deák ebbe is belement. Kérésére a küldöttség szó-noka, Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke, letompí-totta a sértőnek talált erőlyesebb kifejezéseket. A beszéd, melyet a küldöttség nevében a király előtt tartott, meg-állapította, hogy míg a magyar hadsereg egyik része a

monarchia érdekében olasz földön verekedik, s a csataterén babérokat arat, addig egy másik részét arra izgatják, hogy az ország törvényes kormányának az engedelmességet felmondja. A küldöttség ennél fogva a magyar nemzet nevében kéri a királyt, rendelje el, hogy az ellenséges földön nem harcoló magyar csapatok azonnal Magyarországra rendeltessenek, és a minisztérium rendelkezése szerint teljesítsék kötelességüket. A magyar nemzetnek elhatározott szándéka a közte s a horvát nemzet közt fennforgó nemzetiségi és közigazgatási kérdéseket még a jelen országgyűlésen az egyenlőség, testvériség, szabadság és közös alkotmányosság alapján kiegyenlíteni. Horvátország jelenleg katonai zsarnokság alatt van. A király rendelje el, hogy a horvát nemzet ezen zsarnokság alól felszabadítva szabadon nyilatkozthassék. A magyar nemzet nem kételkedik, hogy van egy reakció, mely célul csak önhasznát tűzte ki és hogy ezt öfelsége nemcsak eltávolítani, de a büntetendőket megbüntetni is fogja. Kéri végül a küldöttség a királyt, jöjjön le haldéktalanul Magyarországra, annál is inkább, mivel ezen kérelem teljesítése nélkül a törvényes eszközök sikeres használatában elszibbasztott magyar minisztérium a belbékét és rendet helyre nem állíthatja.

E nyílt és önérzetes, de tiszteletteljes felszólításra a király a következő előre elkészített nyilatkozatot olvasta fel:

„Nehezen esik szívemnek, hogy lejövetelem iránti kívánságuknak elgyengült egészségi állapotom miatt nem tehetek eleget. Ami a többi pontot illeti, azok részint már elintéztettek, részint a minisztérium útján fogom irántuk nyilvánítani szándékomat.“

E hideg, szenvtelen nyilatkozat, mit a kamarilla az együgyű császár szájába adott, magyarul azt jelentette, hogy a reakció megelégte az alakoskodást. Tábornokok győzelmi jelentései készítették elő a fordulatot. Radetzky július 25-én döntő győzelmet aratott Custozánál. Békés kispolgárok lelkendezve szorongatták egymás kezét. Erősnek érezték magukat és sziklaszilárdnak az állami kötvényeket. A megnövekedett monarchikus öntudat elhallgattatta a pártoskodást. A liberális hírben álló Grillparzer verse fejezte ki a legjobban a közhangulatot. „In deinem

Lager ist Österreich“ — írta Radetzkyhez. A császár hazajöhetett. Néhány héttel Bécsbe érkezése (augusztus 12.) után a monarchia elnyomó apparátusának minden közege megkapta a megfelelő utasításokat.

A küldöttség a királyi kijelentést némán tudomásul véve haladéktalanul hazasietett. Hatalmas tömeg kísérté a hajóhoz. A küldöttség fiatalabbjai vörös tollat tűztek kalapjaikra s a hajóra a haragjuk jeléül felhúzták a vörös lobogót.

A Bécsben tartózkodó miniszterek, Batthyány és Deák, még csak nem is kerülhettek a király elé. Pedig a királyi választ a törvény szerint a fejedelemnek magyar tanácsadóival együttesen kellett volna előzetesen megfogalmaznia. A semmibevevésnek e félreérthetetlen jelei után tulajdonképpen nyomban le kellett volna köszönniök. De Batthyány azon a véleményen volt, hogy ha ő lemond, Kossuth a történetek után jóvátehetetlen szélsőségekre ragadtatná magát. Ő pedig ezt mindenképpen el akarta kerülni. Terve ennél fogva az volt, hogy majd csak Pesten, az összminisztériummal együtt nyújtja be lemondását a nádornak s ha az — ami valószínű — újra őt bízza meg kormányalakítással, ő Kossuth nélkül állítja össze minisztériumát, hogy a királlyal való szakítást akármilyen áron is, elkerülje. Ámde ugyanezen a szeptember 9-én bocsatotta ki Jellasics a magyar nemzethez intézett nyilatkozatát. Nem ellenséggként jön az országba — mondotta ebben —, hanem az alkotmányos király hű alattvalóit óhajtja támogatni, felszabadítván őket a lázadók gyűlölt és tehetetlen igája alól. E nyilatkozat s az országos küldöttség fogadtatásáról szóló hír általános ingerültséget keltett. Az utcákat elöntötte a sokaság, a fiatalság az Uri-utcában, a *Forradalmi Csarnok* nevű kávéház előtt oly csoportosan méltatlankodott, hogy elakadt a forgalom. Az Egyenlőségi Kör tagjai a klubban gyűltek össze, heves beszédekkel tüelve hallgatóikat az ellenállásra. Felmerült az ötlet, hogy Kossuthot ki kell kiáltani diktátornak. Az ötlet tetszett, a gyűlés tagjai szétoszolván, továbbadták, bedobták a köztudatba.

*

A Magyarország fölött egyre feketébben tornyosodó viharfelhők kétségbeesésbe kergették gróf Széchenyi Ist-

vánt. Sötétlátásra hajló szelleme esztendőkkal előre látta, ami bekövetkezett. De őt is magával ragadta a márciusi napok bizakodó, lelkes hagulata és akármennyire ellenkezett is, amit tett, programjával és elveivel, csatlakozott az ellenzékhez, belépett a minisztériumba. Be lévén avatva a dolgokba, elszörnyedve látta, hová süllyedt az osztrák politika, mióta a király elbocsátotta Metternichet. Szüklátóköri, lojalitástól csepegő alattvalók irányították a birodalom politikáját, jelentéktelen bábok, az osztrák szoldateszka mindenre kapható eszközei. A horvát zavargások hírére gróf Széchenyi István Bécsbe küldte nejét. Vajjon miért? — tünődtek minisztertársai. — Azért mert Bécsét biztonságosabbnak tartja, mint Pestet? Maga is oda készül talán? A krónika szerint Kossuth kérdést intézett ez ügyben Széchenyihez. „Nyaralni küldtem“ — felelte Széchenyi. „Ügy?“ — mondotta állítólag Kossuth. — „Nos, egyre figyelmeztetem, gróf. Ha nem hagyja abba az ellenem való intrikákat, főbelövetem.“ És tréfásan Széchenyire szegezte pisztolyát, melyet ajándékba kapott s éppen megmutatott volt minisztertársainak. Pár nap múlva az a hír kapott lábra, hogy Széchenyi megőrült. A mende-monda a minisztertanácsban is szóba került. „Ugyan, az nem igaz“ — tiltakoztak többen. Mire Deák csendesen megjegyezte: „Amíg Széchenyi eszénél volt, bolondnak tartottátok, most, hogy megbolondult, pedig azt mondjátok, hogy eszénél van.“ Kevéssel utóbb Széchenyi megjelent a minisztertanácsban, amely Kossuth szállásán folyt. Egyszerre csak felállt, kiment, majd visszajött, zavartan széjjelnézett s újra távozni készült. „Hova, Széchenyi?“ — kérdezte Batthyány. „Hagyjatok, kérlek“ — felelte Széchenyi alázatos hangon és arc kifejezéssel. „Hagyjatok, kérlek, beteg vagyok. Hát nem látjátok rajtam, milyen beteg vagyok?“ „Hát miért jöttél közeink“ — mondta Batthyány —, „ha beteg vagy? Eredj haza s fekiadj azonnal ágyba.“ Széchenyi távozott, majd újra visszajött s a miniszterekhez lépve összetette kezét és így szólt könyörgő hangon: „Nagyon kérlek benneteket, ne lövessetek főbe.“ Aztán újra elment, pár órával később orvosa hivatalosan jelentette a kormánynak: Széchenyi megőrült.

A bán eközben mintegy húszezer főnyi derékhadával

átlépte a Drávát s a Teleki Ádám gróf fővezénylete alatt álló csekélyszámú határvédelmi csapatokat a Balatonig nyomta vissza. A támadás, bár nem érte váratlanul a magyar csapatokat, mégis fejetlenséget okozott. Különösen a tisztikart zavarta meg Jellasics nyilatkozata. Jellasics mint császári-királyi tábornok szignálta nyilatkozatát, azt állítván benne, hogy az uralkodó utasítására lép akcióba, a megsértett királyi tekintélyt helyreállítani. A magyar tábornok haditanácsot tartott tisztikarával. A határozat az lett, hogy a magyar hadsereg, melynek tisztjeit hűségesskü köti a királlyal szemben, addig is, míg a körülmények nem tisztázódnak, Jellasics hadseregével harcra nem bocsátkozik, hanem visszavonul Keszthelyig. Egy második tanácskozás során azt a határozatot hozta a magyar tisztikar, hogy háromtagú küldöttséget meneszt Jellasicshoz, azzal a felszólítással, mutassa fel nekik őfelsége ama parancsát, mely őt Magyarország megfenyítésére felhatalmazza, mert ha ilyen parancsa nincs, a magyar tisztek el vannak tökéelve embereikkel minden erejükből védeni a hazát. Jellasics nyílt parancssal nem rendelkezett. Ennek folytán a küldöttség jelentése után a tisztikar a következő igen lojális határozatban állapodott meg: a tisztikar mindenkinek szabad döntésére bízta, milyen magatartást óhajt követni. Aki nem akar Jellasics ellen harcolni hazamehet; azonban tüstént határoznia kell, mert a tisztikar kész a horvátokkal a harcot felvenni s aki ezekután is ingadozik, azt a tisztikar rossz bajtársnak, árulónak fogja tekinteni s akként is bánik el vele.

A hír, hogy az ellenség közeledik és seregeink ellentállás nélkül hátrálnak, kimondhatatlan izgalomba hozta a fővárost. A kormány ugyan felmentette állásából a túlságosan aggodalmaskodó Teleki Ádám tábornokot s Móga altábornagyot állította a helyére, de az ő személye sem keltett nagyobb bizalmat, hiszen még csak magyar sem volt. Kossuth úgy érezte, hogy diktátori felhatalmazás nélkül is haladéktalanul cselekednie kell. Ez az elkötelezettség a vezérmotivuma a szeptember 24-i emlékezetes képviselőházi beszédének. „Lelkemben fel vagyok indulva azon gondolattól — kiáltotta —, hogy negyven-negyvenötezer potom ember bejő az országba s úgyszól-

ván kardvágás nélkül foglalja el a hazát. Én nem érzek magamban annyi erőt, hogy ezt türjem. Félóra mulva mint kiküldött biztos — de ha nem volnék is kiküldve, azon megbízásnál fogva, melyet saját érzetem s a haza veszélye nyújt, megyek a vasúton s megkezdem Cegléden felhívni a népet, hogy tömegestől fegyverbe szálljon. Így megyek tovább, faluról falura. És vagy nem látnak önök többé, vagy látnak, mint utócsapatát oly seregnek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rabló-esordát.“ Kéri képviselőtársait, kövessék példáját, ki-ki a maga vidékén. Felszólítása lelkes helyeslésre talált. Majdnem valamennyi képviselő feliratkozott, a Ház elküldte jegyzéküket Batthyánynak.

Kossuth útja eredményesnek bizonyult. Mindenütt messze környékről összesereglett a nép a város vagy a község piacára, hogy a páratlan hírű népszónokot meghallgassa. A szavaiból áradó harag és lelkesedés megfogta, magával ragadta a tömegeket. Egyáltalán nem volt szükség rá, hogy kormánybiztosi minőségében, a hatalom és a parancs súlyával lépjen fel. A fegyverfogásra alkalmas férfiak maguktól jelentkeztek. Pár nap alatt mintegy tizenötezernyi nép indult az Alföldről Pest felé.

Így állította talpra Kossuth ellenállhatatlan ékes-szólásával az első honvédszázadokat. Egy új, magyar vezényszóra szolgáló, jólfizetett néphadsereget kellett teremteni, melybe Kossuth be óhajtotta olvasztani a sorhadsereg hűmaradt alakulatait. Hogy a katonák zsoldját fizetni tudja, mint pénzügyminiszter, papírpénzt bocsátott ki, Kossuth-bankókat.

Kossuth forradalmi agitációját az udvar újabb királyi nyilatkozatokkal bélyegezte meg. Ezek közül különösen figyelemreméltó a szeptember 22-én Schönbrunnból keltezett, melynek kivonatos tartalma a következő: „Midőn a márciusi törvényeket megerősítettem“ — mondja az uralkodó —, „tettem azt azon reményben, hogy a magyar igazgatás függetlensége a közös monarchia új elemét képezi majd. Csalódtam. Azóta sok zavar támadt: zsidók üldözése; egyesek birtokai s jogai megtámadtatnak; a vagyonbátorság megingattatott. A kormány nemcsak nem orvosolta ezeket a bajokat, hanem némelyek közülük még növelték a zavart. A külföldi országokba küldött

képviselők, az olasz háború iránti országgyűlési határozat, a papírpénz kibocsátása, az újoncozás törvénytelen megkezdése, mind oly sérelmei a királyi jogoknak, miket tűrni nem fogok. A horvátok és szerbek panaszait az országgyűlés nemcsak nem orvosolta, de meg sem hallgatta. Szándékaim gyanúsítása merészeltetett. Az újoncok, bár a törvényt meg nem erősítém, kiállítottak; sőt zászlai alól a sorkatonaság is elcsábítottak. Mindezek ellen királyi jogaim védelmére királyi hatalommal fogok fellépni. Hiszem, az ország népe inkább fog hinni királya, mint a lázítók szavában s nyugodtan fogadja a rend helyreállítását célzó intézkedéseimet." (Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*, I. kötet, 516, 517 lábjegyzet.)

E nyilatkozattal egyidejűleg a király tudomásul veszi István főherceg lemondását nádori méltóságáról, egy másik kéziratában értesíti gróf Batthyány Lajost, hogy az általa felterjesztett minisztériumot nem erősíti meg, és báró Vay Miklóst bízta meg kormányalakítással. Batthyáynak azonban meghagyja, hogy hivatalát mindaddig töltsse be, míg azt Vay tőle át nem veszi. Egy harmadik királyi kézirat közli a magyar miniszterelnökkel, hogy a király a Magyarországon tartózkodó katonai alakulatok fővezényletével gróf Lamberg Ferenc altábornagyot bízta meg. Ezt a határozatát külön manifestumban is közli az uralkodó a katonasággal és a polgári lakossággal, gróf Lamberg Ferenc feladatát a következőkben írva körül: „Első feladatul azt szabtam elébe, hogy fegyverszünetet eszközöljön. Munkába vétettek a szükséges lépések a vizálynak minden részt kielégítő elsimítására, hogy birodalmam magyar és nem magyar országai közt azon teljes egyetértés visszaállíttassék, mely századok óta fennállott.”

A magyar kormány még egy utolsó kísérletet tett a testvérháború elhárítására. A nemzetgyűlés szeptember 15-i ülésén István főhercegre bízta, mint a király helyettesére, a magyar hadsereg fővezényletét s egyben felkérte arra, beszéljen Jellasiccsal, amíg nem késő. István főherceg vállalta a megbízást. Megüzente Jellasicsnak, hogy találkozni óhajt vele, semleges területen, a Balatonon, a Kisfaludy-gőzös fedélzetén. A bán megígérte, hogy eljön

a találkozára. Azonban csak a parton jelent meg, a hajóra vonakodott felmenni. A megbeszélés ennekfolytán elmaradt. István főherceg a sikertelen békítési kísérlet után Bécsbe utazott s benyújtotta lemondását az uralkodónak, amit az elfogadott.

Ezek után Kossuth olyan kísérletre határozta el magát, mely ha sikerül, valóban komoly nehézségbe hozhatta volna az uralkodóházat. Mint a többi beavatott, ő is tisztában volt azzal a csúf intrikával, amelyet a márciusi vívmányok visszaesinálása érdekében a kamarilla, az együgyű Ferdinánd nevében s fejedelmi méltósága fedezékében elindított. Eddig azonban mégsem óhajtotta kiábrándítani a népet abból a misztikus tiszteletből és rajongásból fejedelmének felséges személye iránt, mit az uralkodó osztály saját érdekében a századok során beléje plántált. Eddig nem volt szándékában a korona tekintélyét csorbítani, mint a Petőfi-féle radikális republikánusok tették, nem akart szakítani az uralkodóházzal. Most már azonban odáig fejlődtek a dolgok, hogy a szakítást alig tartotta elkerülhetőnek. Mégegyszer összegezte hát a képviselőház előtt az utóbbi hetek eseményeit, majd így folytatta: „Mi lesz a dolgok kimenetele, azt a nemzet bátorsága, vagy a nemzet gyávasága fogja elhatározni. De egyet bizonyosan tudok és ez az, hogy a királyság iránti hit és kegyelet az utolsó két hónap tapasztalatai által a leghívebb ember kebelében is annyira megingatott, mint azt megingatni nem volt volna képes éveken keresztül a királyságnak legnagyobb ellensége.” És most alkalmat vévén a bécsi légió küldöttségének pesti látogatásából, azzal az indítvánnyal lépett a Ház elé, küldjön az országgyűlés küldöttséget Bécsbe, de nem az udvarhoz, hol cselszövők üzik játékukat, hanem a bécsi országgyűléshez. „Szóljon” — mondta — „nemzet a nemzethez. Tegye a küldöttség az ausztriai népet bizonyossá arról, hogy ha szabadsága megtámadtatik, a magyarra bizton számíthat és szólítsa fel azt hasonló érzelmekre. Mondja meg neki, hogy szomszédságunknál fogva volt s bizonyára ezután is lesz találkozás. A súrlódások kiegyenlítésére mi, nemzet, velük, nemzettel, akarunk intézkedni s végezni, nem pedig a kamarillával, sem azon minisztériummal, mely mindakettőnk ellensége.”

Hogy milyen megbeszélések előzték meg Kossuth és a bécsi akadémiai légión küldöttsége között ezt az indítványt, nem ismeretes. De hogy az indítvány zseniális politikai sakkhúzás volt, az bizonyos. Bécs népét — a bécsi értelmiséget, a bécsi proletariátust — fellázítani az uralkodóház, a minisztérium, a reakció ellen s együttes erővel legyőzni a mult sötét hatalmait, tervnek szép volt, de kivihetetlen, mint látni fogjuk, mert a népeknek ez a forradalma egy idealista absztrakt óhaja volt csupán.

AZ OSZTRÁK HELYZET

Bécsben, minekutána a nép kifosztotta a fegyverraktárakat és ellátta fegyverrel magát, két szervezetet alakított politikai vívmányainak védelmére s a közrend biztosítására: a polgárokból alakított nemzetőrséget, és a diákság akadémiái légióját. Metternich lemondott. A népre lövő Albrecht főherceg elmenekült. A kamarilla Windischgrätz herceg indítványára katonai diktatúrával kísérelte meg helyreállítani a rendet, a terv meghiúsult. A kormány kénytelen volt Bécs népének kívánságait teljesíteni. Megszüntette a cenzúrát, életbeléptette a sajtószabadságot; a császár kihirdette az annyira sürgötett konstitúciót. Ez a császártól önként megadott, oktrojált, cenzushoz és kétkamarás országgyűléshez kötött alkotmány, mely konzerválta a kiváltságosok összes privilégiumait, Bécs népét egyáltalán nem elégítette ki. A radikális értelmiség, ügyvédek, orvosok és ujságírók mozgósították a nemzetőrséget és az akadémiái légiót. Az udvar a fenyegetésre fenyegetéssel felelt. Hadügyminiszterré nevezte ki a velejéig reakciós Latour grófot, Windischgrätz herceg diktatúrák terveinek hívét, de az általános politikai konstelláció következtében a reakciónak nem volt elég ereje Bécs népével harcba-bocsátkozni. Az értelmiség és a munkásság összefogása meghátrálásra kényszerítette a reakciót. Május 13-án megalakult a nemzetőrség és az akadémiái légió által választott központi politikai bizottság, mint a szóbanforgó testületek akaratának végrehajtó szerve. A kormány azonban nem ismerte el ezt a bizottságot. A hadügyminiszter katonaságot vont össze a városban. A munkásság

és a diákság ezúttal is érvényesítette akaratát. Május 15-én az akadémiai légio a nemzetőrségtől támogatva a Burg elé vonult és oly erélyesen lépett fel, hogy a kormány engedni volt kénytelen. A császár elrendelte a cenzus nélkül választott egykamarás alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását. Másnap azonban lemondott a kormány, a császár pedig, mint a maga helyén elmondottuk, családjával együtt biztonságosabb helyre, Innsbruckba menekült. A forradalom minden vonalon győzött, kezdetét vehette volna a népuralom, illetőleg az értelmiség és munkásság közös diktatúrája, a demokrácia vívmányainak biztosítására. Azonban nem ez történt. A polgárság megijedt saját lehetőségeitől, a szokatlantól és bizonytalansági érzésektől gyötörve, visszakönyörögte az uralkodót. Az vonakodott visszatérni. Gróf Hoyos és gróf Wilczek kijelentették, hogy a császár az akadémiai légio feloszlásától, a nemzetőrségnek katonai vezetés alá helyezésétől teszi függővé a visszatérését. A közoktatásügyi miniszter május 24-én bezáratta az egyetemet és kijelentette, hogy a diákok csak akkor folytathatják tanulmányaikat, ha előzőleg leadják a fegyvereiket. Alig pár nappal az uralkodó távozása után már oly reakciós hangulat uralkodott el a császárvárosban, hogy a központi politikai bizottság önmaga oszlatta fel magát. Ez mégjobban felbátorította a reakciót. Colloredo gróf, az akadémiai légio főparancsnoka május 26-án az egyetem aulájában kihirdette az egybehívott légionáriusok előtt az alakulat feloszlátását. A légionáriusok azonban nem voltak hajlandók harakirit követni el önmagukon, segítségül hívták a munkásokat. Pár óra múlva Bécs visszanyerte márciusi ábrázatát. A munkások barrikádokat emeltek, eltorlaszolták az utcák bejáratait, felszedték a vasúti síneket és önfeláldozó küzdelmükkel ismét térdre kényszerítették a reakciót. Az kénytelen volt minden vonalon hátrálni. A tényleges hatalmat a polgárokból, nemzetőrökből és az akadémiai légio tagjaiból alakult közesendi bizottmány gyakorolta. A bizottmány pressziójára átalakult a minisztérium. Vezetését a vén, hetvenötéves Wessenberg báró vette át, aki mint Doblhoff, az új belügyminiszter, liberális hírben állt. Latour gróf hadügyminiszter és

Bach igazságügyminiszter képviselte a kormányban a reakciót.

A májusi események kiélesítették Bécsben az osztályellentéteket. A kispolgárok, akik márciusban még a szabadságot éltették, visszatértek oda, ahova érdekeik kötötték őket, a reakciós táborba. A proletariátus — a csekélyszámú értelmiségi proletariátussal — magára maradt.

A bécsi proletariátus szituációja a 48-as forradalomban nagyjában ugyanaz volt, mint a párizsié. A kormány az inség enyhítésére itt is bevezette az állami munkaszolgáltatást. Jobb híján itt is improduktív, teljesen felesleges sáncmunkákkal foglalkoztatták a jelentkezőket, itt is, mint ott, majdnem katonai jellegű fegyelem alatt. E körülbelül húszezer főnyi államilag pénzelt technikusok vezetése alatt álló munkáshadsereg, mely a politikai válságok pillanatában oly eréllyel szállt szembe a reakcióval, kezdte idegesíteni a polgárokat. Schwartz, az augusztus 18-án hivatalába lépő új munkaügyi miniszter azzal kezdte meg a működését, hogy öt krajeárral leszállította a munkabéreket. A munkások tüntettek a bérleszállítás ellen, mire karhatalommal nyomta el a tüntetést. A polgárság helyeselte a kormányintézkedést. A közhangulat nyomására a közcsendí bizottmány feloszlatta magát. A kormány a sikeren felbátorodva, folytatta a munkáshadsereg demoralizálását. Kihirdette, hogy Bécsben nem lévén munkaalkalom, vagy álljanak be a hadseregbe, vagy kitoloncolják őket a fővárosból. Ezzel sikerült a munkáshadsereget a felére csökkenteni. A proletariátus forradalmi élcsapata azonban együtt maradt. A növekvő reakció még csak fokozta az összetartozás tudatát és forradalmi indulatát. Szeptember 11-én a bécsi proletariátus tüntető felvonulást rendezett az augusztusban lemészárolt proletárok emlékezetére. A menet a belügyminiszter háza elé vonult, betört a miniszter lakásába, a reakciós Bachnak csak nagynehezen sikerült kivonni magát a feldühödött nép haragja elől. Másnap és harmadnap megismétlődött a tüntetés. A proletariátus a gyűlölt reakciós minisztereknek, Latournak, Bachnak és Schwartz munkügyi miniszternek lemondását követelte. Az izgalmat még fokozta, hogy ugyanazon a napon

egy reakciós tiroli képviselő azzal a javaslattal állott elő a képviselőházban, hogy az fejezze ki Radetzky hősies hadseregének köszönetét. Latour miniszter bejelentette az országgyűlésnek, hogy az akadémiai légio a kormány megbuktatásának, az országgyűlés szétugrasztásának gondolatával foglalkozik. Az országgyűlést megdöbben-tette a bejelentés. Kimondotta, hogy a veszélyre való tekintettel permanenciában marad. Néhány napig tartó feszültség után egy reakciós képviselő érzelgős beszédet tartott a munkásság szomorú helyzetéről s azt a javaslatot tette az országgyűlésnek, szavazzon meg két-millió forintot az inség enyhítésére. Az országgyűlés elfogadta az indítványt.

Hat hónap óta „átmeneti helyzetben“ éltek a bécsiek és már úgy gondoltak vissza a régi, nyugodt állapotokra, mint az elvesztett paradicsomra. Évek óta hallották szidni a reakciót azoktól, akik valami mást, valami jobbat akartak a helyébe s helyeseltek, bólogattak, együtt szapulták, együtt becsmérelték velük a „korhadt“, az „idejétmult“ intézményeket, mert aki nem így cselekedett, az maga is reakciós hírbe került. És az a Vormärzben megbélyegzés számba ment. De mióta a reakció megbukott s a forradalom győzedelmeskedett, a kispolgár számára megszűnt a régi rendszer becsmérelésének ingere. A forradalomnak realizálnia kellett volna vívmányait, ámde a forradalom a kispolgár számára nem eredményezett anyagilag felbecsülhető, pozitívumként elkönnyvelhető javulást. A forradalom eredményei, a sajtószabadság, a választójog eszmei javak voltak. Oly javak, amelyek csak addig kívánatosak, amíg nélkülözzük őket. Most szabadon lehetett támadni, szidni a reakciót, de a liberális polgár számára ez már nem volt olyan ingerlő, mint akkor, amikor még nem volt szabad. A liberális polgárság kezdett csömört kapni saját liberalizmusától, üres szólamoktól és kitapintható eredményekre szomjazott. Ezt az áhitozást használta ki elvesztett pozícióinak visszaszerzésére a reakció. A forradalmi propaganda folyton a zsarnoki elnyomatás ellen szavalt. Ámde a zsarnokságnak sokféle formája van; az elnyomatásnak is. A forradalmárok hibája az volt, hogy mindig bizonyos zsarnokság és egyfajta bizonyos elnyomatás képzetét idézték fel, ismételtet-

ték folytonosan. Oly képzeteket, mik egy régebbi zsarnokság, egy régebbi elnyomatás emlékét konzerválták, melyek valóságát azonban a reakciónak esze ágában sem volt, ha győzedelmeskedik, visszaállítani. A reakció, anélkül, hogy szándékainak teoretikus megalapozását szükségesnek érezte volna, tisztában volt azzal, hogy az iparosodás századában a társadalom agrárfeudális struktúrája érintetlenül fenn tovább semmiképpen nem tartható. A kapitalista termelés korszakában a kiváltságos osztály kénytelen kompromisszumot kötni a kapitalistákkal, a gróf a bankárral, a herceg a gyárossal. Magának is kapitalistává kell lennie lehetőleg, ha meg akarja őrizni társadalmi vezető szerepét. Már Széchenyihez is közelebb állt Ullmann, mint X gróf, vagy Y báró. Mindenesetre „okosabbat tudott vele kezdeni“.

A reakciós körök tehát nemcsak hogy nem zárkóztak el mélyreható társadalmi reformok elől, de mint e könyv elején láttuk, egyes jószímatú arisztokraták már a harmincas évek elején a legbuzgóbban sürgették a kapitalizmus kibontakozását gátló intézmények megszüntetését. Ilyennek mutatkoztak egyre nyilvánvalóbban és félreismerhetetlenebbül az úr—jobbágy viszonylat még mindig fennálló csökevényei. A fizetett munka többet hoz annak, aki fizeti, mint a szolgáltatott. A kiváltságosok osztálya azokban az országokban, ahol a gyáripar már kezdte háttérbe szorítani a kézi, illetve házi ipart, ahol a racionális mezőgazdasági termelés már rentábilisabbnak bizonyult, mint az ötletszerű (ami Magyarországon még nem következett be), ott a nagybirtokosoknak már nem jelentett semmiképpen áldozatot a jobbágyi szolgáltatásokról lemondani.

Az egykamarás osztrák országgyűlés ennek folytán viszonylag gyorsan, simán, s közmegelegedésre tehetett eleget annak a feladatának, amelyért tulajdonképpen egybehivatott: felszabadítani a parasztokat. Ami az osztrák képviselők közti egyetértést megzavarta, a nemzeti-ségi probléma volt. Az a körülmény, hogy az osztrák-magyar monarchiának 6,155.603 szlávnyelvű, s 5,000.000 magyar anyanyelvű alattvalójával szemben mindössze 1½ millió német anyanyelvű alattvalója volt. S most, amikor minden osztrák alattvaló képviseltesse az

országgyűlésben a szavazata által magát, természetesen, hogy az országgyűlésben a szláv elem dominált.

Amikor tehát Kossuth elhatározta, hogy az osztrák országgyűlés elé viszi Magyarország nemzeti sérelmeit, megértésre a szláv képviselők részéről vajmi kevésbé számíthatott. Ezek a nagyobbára paraszti képviselők, akik most vívták ki osztályuk felszabadulását az évszázados úri kötelmek alól, igazán nem rokonszenvezhettek a büszke magyar urakkal, akik horvát vérrokonai ellen jöttek panaszra. Jellasicsnak nem a magyar néppel van baja, akiknek a császár nevében szabadságot és jogot ígér, hanem velük, a magyar nép elnyomóival. Csak a német-osztrák liberális képviselők foglaltak erélyesen állást a magyar küldöttség meghallgatása mellett. S a radikális értelmiség. Pár nappal a küldöttség érkezése előtt, szeptember 12-én különböző liberális egyesületek népgyűlést hívtak egybe, melyen Bécs legkiválóbb szónokai ismertették a magyar-horvát kérdést mintegy 10—12.000 főnyi hallgatóság előtt. A gyülekezet kimondta, hogy a saját ügyének tekinti a magyarok ügyét, szóval és tettel szabadságuk védelmére kel. Ugyanazon a napon a tömeg tüntetett a kormány ellen. A következő napokon, bár kisebb mérvben, folytatódtak a zavargások. A radikális sajtó kiállt a magyarokért. Az „Allgemeine Österreichische Zeitung” szeptember 13-iki száma leszegezi, hogy a horvátok a reakciónak akarják kikaparni a tűzből a gesztenyét. Violand osztrák képviselő szeptember 16-án ezt a kérdést intézi a kormányhoz: helyeslik-e a miniszterek, hogy a horvátok fegyverrel, pénzzel és katonával segítettnek a magyarok elnyomásában? Bach miniszter kitért a válasz elől.

A küldöttség szeptember 18-án érkezett Bécsbe. A vasuti állomáson az akadémia légiói, a demokratikus egyesületek s a nemzetőrség kiküldöttjei üdvözlő beszédekkel intéztek hozzá. Az érkezőket tízezer főre rúgó tömeg kísérte a városba. A küldöttség mindenekelőtt átnyújtotta Strohbachnak, a bécsi országgyűlés elnökének a magyar kormány átiratát. A levél lényege a következő: A magyar nemzet képviselői felszólítják az osztrák birodalmi népek képviselőit, lépjenek szoros szövetségre velük az alkotmány kölcsönös védelmében az udvari reakció-

nak fenyegető ármányai ellen. „Ha az osztrák országgyűlés — szegezi le az átirat — megragadja a barátságosan feléje nyújtott kezét s az ajánlott szövetséget elfogadja, mind a két nemzet ügye jobb fordulatot vett volna, mint aminőbe a nem messze multban jutott. A népek szövetsége megsemmisítette volna a reakció eselszövéseit, megtörte volna a zsarnokság helyreállítására használt fegyveres erőt, szétszórta volna az evégre szított katonai összeesküvést; maga a dinasztia is kétségen kívül kevés évek mulva hatványozva látta volna megelégedett, szabad népeinek szellemi s anyagi kifejlődésén alapuló hatalmát.“

Az osztrák nemzetgyűlés elnöke a küldöttség megbízólevelének felolvasása után kötelességszerűen bejelentette a Háznak, hogy a küldöttség kéri az osztrák képviselőházban való megjelenését, hogy ügyét előszóval terjeszthesse elő. A Ház elnöke azonban megjegyezte azt is, hogy a házszabályok ily küldöttség fogadását nem engedélyezik. Az ellenzék részéről többen szóltak hozzá a kérdéshez. Sierakovszky lengyel nemzetiségű képviselő azt indítványozta, hogy az országgyűlés tekintsen el a házszabályoktól ebben a kivételes esetben. Barosch, az országgyűlés legjobb szónokainak egyike, a következőket mondotta: „Ne szalasszuk el a békekötelesség teljesítésének alkalmát, hallgassuk meg a magyarokat.“ Löchner radikális képviselő rámutatott arra, hogy Pest igen közel van Bécshez. „Ha mi tétlenül nézzük, hogy Magyarországon győzedelmeskedjék a reakció, akkor rajtunk sem fog senki segíteni, ha mi kerülünk sorra. Vannak percek a történetben“ — folytatta patetikusan — „melyek többé nem térnek vissza. Ez a perc ilyen. Ne engedjük elmúlni nyomtalanul, nehogy azt mondja rólunk egykor a történelem, hogy elmulasztottuk kötelességünket.“ De mindez nem használt. 186 szóval 108 ellenében az országgyűlés kimondta, hogy nem ereszti színe elé a magyar küldöttséget.

A MAGYAR KORMÁNY SZAKÍT AZ UDVARRAL

Gróf Lamberg Ferenc altábornagynak a Magyarországon állomásozó hadsereg főparancsnokává való kinevezése szeptember 27-én kézbesített ki. A kormány rendkívüli ülésre hívta össze az országgyűlést. Madarász László felolvasta, majd kommentálta a királyi kéziratot. Megállapította, hogy nincs magyar minisztertől ellenjegyezve, tehát törvénytelen. Utána a toborzó körútjáról éppen visszaérkezett Kossuth Lajos szólalt fel. Határozati javaslatot indítványozott, mely törvénytelennek és érvénytelennek nyilvánítja a leiratot és megtiltja a magyar hadsereg tisztjeinek és közvitézeinek, hogy gróf Lamberg Ferencet főparancsnokuknak elfogadni s neki engedelmeskedni merészkedjenek. A Ház egyhangúlag elfogadta a határozatot. Deák Ferenc, Eötvös és párthíveik nem vettek részt ezen a sebtében összehívott éjszakai tanácskozáson.

A határozatot megváltoztatni nem lehetett. Batthyány azonban, mint interim miniszterelnök, még egy utolsó kísérletre szánta rá magát, hogy a királlyal való konfliktustól megkímélje a nemzetet. Bizalmasabb párthíveivel megtanácskozván a helyzetet, elhatározta, hogy érintkezésbe lép Lamberggel, akit egyénileg rendkívül becsült, s jó magyarnak tekintett és megpróbálja rávenni arra, hogy fővezérré való kinevezését használja fel a haza javára: a király nevében tiltsa meg Jellasicsnak az előrenyomulást. Batthyány nem tévedett, amikor Lambergre számított. Mert később kiderült, hogy Lamberg is érintkezésbe akart lépni Batthyányval, hatalmának átvétele előtt. A kegyetlen véletlen megakadályozta, hogy találkozzanak. Batthyány a táborba utazott, hogy bevárja

Lamberget, miközben Lamberg Pesten kereste a miniszterelnököt. S éppen azon a napon, szeptember 28-án érkezett Pestre, amikor kinevezésének a városban híre ment. Ingerült, puskákkal, kardokkal, kaszákkal felfegyverzett tömeg vonult végig a városon. Egyszerre híre megy, hogy Lamberg Budán van, a Várat védelmi állapotba helyezi, ágyúkat vonat fel Pest ellen a bástyákra. Lamberg eközben sorra látogatja a különböző hatóságokat, majd hintóba ül, hogy áthajtson Pestre. Éppen akkor vonul a hídon Budára az őt halálra kereső tömeg. A menet megállítja, körülfogja Lamberg kocsiját, kirángatják belőle, egy őrzőgő kést szúr a torkába, Lamberg pillanatok alatt elvérzik, holttestét diadalmenetben hurcolják körül a városban.

A képviselőház felháborodva értesült a jóvátehetetlen eseményről, elrendelte a legszigorúbb vizsgálatot, a tettes kinyomozását, stb., következményein azonban már nem változtathatott. A merénylet elháríthatatlanná tette a szakítást Magyarország és királya között. A zavargások napokig tartottak. A szinte óránként érkező rossz hírek egyre megújuló izgalmat váltottak ki. A horvátok kergetik a magyar hadsereget, az úgyszólván ellenállás nélkül, rendetlen menekülésben hátrál előlük, Jellasics már Székesfehérvár előtt áll. A helyzet már csak azért is aggasztó volt, mivel Batthyány távolléte folytán tulajdonképpen semmiféle kormányhatalom nem volt a fővárosban. A városi hatóság elvesztette tekintélyét, hitelét. A képviselőház nem tehetett egyebet, mint Kossuth javaslatára honvédelmi bizottmányt alakított, ideiglenesen átruházva rá a kormány hatáskörét. A képviselőház zárt ülésen egy hat tagból álló (Kossuth, Nyáry, Patay, Zsembery, Pálffy János és Madarász László) bizottságot alakított, abból a célból, hogy a hadiesemények és az ellenség visszaverésére tett intézkedésekről tájékozódjanak, s azokról a képviselőháznak jelentést tegyenek. A felsőház három tagot delegált a honvédelmi bizottmányba.

Lamberg megöletésének elmaradhatatlan visszahatására nem kellett az országnak soká várakoznia. A császár október 4-éről keltezett manifestuma a következő intézkedésekkel torolja meg Lamberg altábornagy megöletését:

1. A király feloszlatta az országgyűlést.
2. Törvénytelennek és érvénytelennek nyilvánítja minden általa nem szentesített határozatát.
3. A Magyarországon és melléktartományaiban állomásozó katonai alakulatokat báró Jellasics József főparancsnokságának rendeli alá:
4. Mindaddig, amíg a feldúlt béke és rend helyre nem áll, elrendeli Magyarországon a statáriumot.
5. Teljhatalmú királyi biztossá nevezi ki báró Jellasics Józsefet, mint a király személyes képviselőjét. Amit a bán elrendel, határoz és parancsol, királyi rendeletnek és határozatnak tekintendő.

Most már a táborból visszatérő Batthyány Lajos is belátta, hogy az uralkodóházzal való szakítás bekövetkezett. Ő egyébként Lamberg gróf megöletéséről értesülve, szemrehányásokkal tele keserű levelet intézett az országgyűléshez, melyben bejelentette a politikai életből való visszavonulását. „Abban a bizodalomban távoztam Pestről, uraim, a táborunkban uralkodó hangulat kivizsgálására, hogy a képviselőház ígérete szerint visszajöttömig semmi újabb lépést nem tesz, csak jelentésem meghallgatása után fog újabb intézkedéseket foganatosítani. De alig telt el néhány óra elutazásom után, a képviselőház máris olyan határozatot hozott, mely az én meggyőződésemmel minden tekintetben ellenkezett s velem a legelhatározóbb pillanatokban éreztettem, mily kevés súlyt helyez a Ház miniszterelnökének eltérő meggyőződésére. A dolgoknak ebben az állapotában értesültem gróf Lamberg Ferenc iszonyú meggyilkoltatásáról, mely tény minden további lépéseim sikerét olyannyira megghiúsította, hogy talán feleslegesnek látszhatik kijelentenem, hogy hivatalomról, melynek törvényes hatáskörét a képviselőház minden kitelhető módon ismételve is megszorítani szükségesnek tartotta, lemondok. Lemondok egyszersmind követi állásaimról. De nyíltan ki kell jelenítenem, hogy midőn e pillanatban visszalépek, legbensőbb meggyőződésem szerint jogom van követelni azt, hogy e lépésem sem hazám ügye iránti közönyösségnek, sem féltékenységnek, hanem egyedül a tölem jogosan elvárt bizalom hiányának tulajdoníttassék. E bizalom hiánya a

képviselőházat oly útra vezette, hova én azt a törvényesség iránti tiszteletből nem követhetem."

A lojális Batthyányt annyira elkésérítette az ország és az udvar közötti viszony elmérgesedése, hogy első felindulásában Zsedényi útján útlevelet kért az osztrák kormánytól külföldre. Egyelőre Sopronban tartózkodó családjához utazott, ott azonban, értesülve a bécsi eseményekről és Jellasics seregeinek az országból történt kivonulásáról, ikervári jószágára utazott, azzal a szándékkal, hogy személyesen is résztvesz a hon védelmében. Egy szerencsétlen botlás következtében azonban kitorpte karját és nem állhatott be honvédek, ahogy tervezte. Teljes visszavonultságban élt a forradalom bukásáig. A reakció azonban nem bocsátotta meg neki, hogy társadalmi súlyával és mérhetetlen vagyonával támogatta Kossuthot s mivel a főrebellis kicsúszott markából, Batthyány-nak kellett fizetnie egykori pártfoglaltja „bűneiért".

„Ütköztetleírás elég van históriánkban. Mintha bizony a sistematizált emberölés volna az emberi lélek fényoldala! De a nemzet belső viszonyairól annál kevesebb szó esik. Márpedig ezt jobban megvilágítja néhány levél, mint egy egész krónika, melyben pontosan le van írva, hány ember esett el Nagyvárad alatt."

Kossuth Lajos vetette papírra a fenti sorokat. Az ő intelmének teszünk eleget, amikor véres hadiesemények elmesélése helyett inkább arra törekszünk, hogy abból, amit ezek a tömegek védeni véltek, vagy érvényesíteni akartak, abból, amit hittek, amiért lelkendeztek, vagy abecugoltak és gyaláztak, az érzelem gőzéből s a szavak pátosza mögül kihámozzuk azt, ami bennük, velük, körülöttük valójában végbement. Annyit azonban mégis meg kell állapítanunk, még ha nem is eseteljük körülményesen a hirtelenében összesereglett, fegyverrel alig rendelkező magyar néphadsereg első hőstetteit, hogy azok racionálisan érthetetlenek. Hogyan, milyen csel-fogásokkal sikerült ennek a teljesen fegyelmetlen, még szilárd csapatkeretekkel sem rendelkező népfelkelő hadseregnek Jellasics hadseregét széjjelverni és megszalasztani, igazán csoda. A bán háromszor is nekivetette vörös-

zubbonyos szerezsánjait a magyarok védővonalának — egyetlen egyszer sem sikerült azt áttörnie. Dehát e hadsereget Kossuth toborozta, s át tudta ömleszteni beléje elszánt, felháborodott, keserűen lelkes indulatait.

A királyában s kormányában csalódott országnak e hetekben Kossuth volt a lelke, a messiása, az apja, mindegy. Éjt-napot egyé téve tevékenykedett, meggyőzte a kételkedőket, szilárdá tette a habozókat, beszélt, írt, rendelkezett szakadatlanul. Egy személy azonban mégsem végezhet el mindent. A számban egyre szaporodó hadseregnek nem voltak megbízható tisztjei. Főképpen főtisztekben volt érezhetően hiány. A régiek a császárnak esküdtek fel, évtizedeken át szolgálták. Lehetek kitűnő stratégák, de forradalmi hadsereg vezetésére, irányítására nem voltak alkalmasak. Kossuthnak itt is jó ösztöne volt. Egy fiatal kvietált hadnagy jelentkezett nála, kiben csálhatatlan ösztöne megérezte a hadvezéri zsenit. Természete fanyar volt, modora szögletes, kurtára kötött, de lényéből csakúgy sugárzott a kemény elszántság és az erő. Görgey Artur volt a jelentkező. A katonai pályából kiábrándulva, matematikára adta magát. Egyetemi tanárnak készült. Kinevezése küszöbön állt, mikor kitört a forradalom. Augusztusban a Tisza mögötti honvédesapatok parancsnoka volt. Szeptemberben Csepelre tette át főhadiszállását, hogy Jellasics csapatainak a Dunán való átkelését megakadályozza. Ekkor már őrnagyi rangot viselt. Október 7-én Ozora mellett körülfárta s fegyverletételre kényszerítette Roth tábornok hadseregét. A forradalommal szembeni kötelességtudását azonban szeptember 29-én bizonyította be. Előörsei e napon elfogtak egy főúri földbirtokost, gróf Zichy Ödönt. Megállapított, hogy a magyar vonalakon keresztül el akarta érni Jellasics tartalék-hadseregét. Megmotozásakor előkerült a bán sajátkezűleg írt, Roth tábornokhoz intézett levele, melyben a gróftól figyelmébe ajánlja. Görgey haditörvénytörvény elé állította a hazatérülőt s föbelövette.

Az elkeseredés és felháborodás első hevületében oly erőlyesen szorongatta Jellasics jól fegyelmezett csapatait a magyar néphadsereg s olyan szívósan állt helyt, amikor a bán támadott, hogy Jellasics a szeptember 29-

iki összeesapás után háromnapig fegyverszünetet kért Moga tábornoktól. A fegyverszüneti megállapodásban kikötötték, hogy három napig úgy a magyar, mint a horvát hadsereg „a helyén marad”. Jellasics azonban nem tartotta be a megállapodást, hanem felszedte sátorfáját és megszőkött hadseregével. Portyázó magyar huszárok elfogták az osztrák hadügyminiszterhez intézett jelentését. „Az ellenség állandó támadásai veszélyeztették hadállásaimat. Buda megvételeire hadseregem nem elég erős. A magyarok úgy harcolnak, mint az ördögök. Felhasználtam tehát az ellenséggel kötött háromnapos fegyverszünetet s oldalmozdulatokkal visszavonultam Győrig, hogy megszilárdítsam állásomat. Itt akarom bevárni az erősítést. Várom a cs. k. hadügyminisztérium intézkedését.” Ügylátszik azonban, Jellasics Győrben sem érezte biztonságban magát, s további „oldalmozdulatok”-kal kivonta hadseregét Magyarországból. Október 7-én már Hainburgnál állt.

Az osztrák hadügyminisztérium, értesülvén Jellasics vereségeiről, mindent elkövetett, hogy megerősítse a menekülésszerűen visszavonuló hadsereget. Előbb egy olasz gránátos ezredet vagoniroztatott be s küldött le Jellasics hadseregéhez. Már ez sem ment simán. Munkások állták körül a kaszárnyákat s külön-külön igyekeztek rábeszélni minden ki- vagy bemenőt, lázadjon fel a menetparancs ellen. Másnap híre ment, hogy a hadügyminiszter Bécs háziezredével, német-osztrák gránátosokkal szándékszik Jellasics hadseregét megerősíteni. Mikor kiderült, hogy ez a hír megfelel a valóságnak, s hogy a Richter-bataillon már meg is kapta a menetparancsot, a gumpendorfi polgárőrség küldöttséget menesztett a hadügyminiszterhez, azzal a követeléssel, hogy vonja vissza a menetparancsot. Latour hadügyminiszter azonban azt felelte a küldöttségnek, hogy nem áll módjában visszavonni a rendelkezést, a Richter-bataillon másnap, október 6-án hajnalban indul a határ felé. A radikális klubok és a munkásság vezetői erre mozgósították a tömegeket. Másnap hajnalban az akadémiái légió s a nemzetőrség egyes alakulatai fegyveresen vonultak le a Dunához, hogy a Richter-bataillon behajózását megakadályozzák. A csapatszállítás lebonyolításával s az eset-

leges tüntetés vérbefojtásával Brody tábornok volt megbízva. A tábornok humanus volt. Tíz-tizenöt perccel később adta ki a tüzelj parancsot, mint kellett volna, s ez az életébe került. A rövid, de brutális összecsapás a proletariátus győzelmével végződött.

Ezzel a reakció és a haladás leszámolása kiszélesedett. Bécsben újra kitört a forradalom. A város valamennyi templomában félreverték a harangokat. A polgárőrség reakciós alakulatai felvonultak az István-templom terén s ott összezsúrtak a nemzetőrség radikális alakulataival. A radikális elemek megfutamították a maradiákat. A felfegyverzett tömeg erre betört a hadügyminisztérium palotájába. Ott éppen minisztertanács volt. A miniszterek, tábornokok egérfogóba kerültek. A tömeg a hadügyminisztert kereste. Az polgári ruhába öltözve a padlásra menekült. A tömeg azonban felfedezte rejtekhelyét, kihúzta onnan, véresre verte s felkötötte egy gázlámpára. A kötél leszakadt a súlya alatt, mire másodszor is felakasztották. Ott lógott alkonyatig a lámpavason. Besötétedés után a tömeg feltörte a fegyvertárakat. A reakciós magatartásuk miatt népszerűtlen miniszterek és képviselők a zavargások első hírére fejvesztve menekültek a fővárosból. A képviselőházban, mely e napon is ülésezett, tumultuózus jelenetek játszódtak le. Strohbach, a képviselőház elnöke az üres padokra mutatva kijelentette, hogy elnapolja az ülést, mert a Ház határozatkép-telen. A radikális képviselők követelésére mégis megnyitotta az ülést. Éppen megkezdődött a tanácskozás, amikor megjelent a Házban néhány radikális képviselő azzal a hírrel, hogy a nép lámpavasra húzta Latourt. A hír óriási izgalmat keltett. Az elnök elhagyta helyét, kiment s többé nem került elő. Helyette Smolka radikális képviselő foglalta el az elnöki széket. A Ház permanenciába helyezte magát s az október 6-áról 7-ére virradó éjjel több fontos határozatot hozott. Közsendi bizottmányt alakított, hogy a hatóságok bevonásával a rend biztosíttassék, kiáltványt intézett a néphez, mely a bécsi nemzetőrség védelme alá helyezi a város lakosait és feliratot intézett az uralkodóhoz, azzal a felszólítással, hogy haladéktalanul vonja vissza a Magyarország alkotmányát felfüggesztő, október 3-iki minifeszítumot. A fel-

irat még az esti órákban elkészült s egy négy tagból álló küldöttség kivitte Schönbrunnba a császárhoz. Küldöttséget menesztett a képviselőház Auersperg Károly grófhoz, Bécs katonai parancsnokához is, azzal a kérelemmel, hogy álljon el mindennemű katonai beavatkozástól. A gróf teljesítette a kérelmet. A császár is „atyai jóindulattal” fogadta a küldöttséget, mint mindig, amikor az udvar megijedt, biztatta az országgyűlést jóindulatáról és késznek nyilatkozott a reakciós miniszterek eltávolításával a kormányt „az idők szellemének megfelelően” átalakítani. Csakhogy, miközben a küldöttséggel tárgyalt, tanácsadói már fogalmazták az új manifestumot, melyben az uralkodó bejelenti népének, hogy elhagyja Bécsét és igyekezni fog annak félrevezetett lakosságát „a zsarnoki elnyomatás alól felszabadítani”. Az udvar egész éjszaka készülődött, csomagolt. Reggel a császár aláírta a manifestumot, hintóba ült és újra elhagyta szeretett fővárosát.

Egy nappal az események után Pestre is megjött a híre a bécsi felfordulásnak. Kossuth Lajos maga jelentette be az országgyűlésnek a Bécsben történeteket, beszámolóját így fejezve be: „Kötelességemnek tekintem, miután a bécsi nép érdekeinket ily nagy buzgalommal előmozdítja, hogy ha ők az irántunk mutatott rokonszenv miatt bajba kerülnének, őket mi sem hagyjuk cserben. Gyűjtsünk ezért oda minél nagyobb haderőt, hogy őket a veszélytől megóvjuk. Felhívom a Házat, mondja ki határozatilag, hogy amint a kamarillával, a reakcióval s a nép szabadságát elnyomni akaró tendenciával alkut nem ismerünk, (felkiáltások: Nem, nem, soha!), mi az ausztriai nép irányában a legszívesebb barátságot érezve készek vagyunk — nemzet nemzettel szemben Istennek örök igazsága szerint közös érdekeinket megnyugtatólag kielégíteni. És remélem azon néptől, mely megértette, hogy veszélyünk közös s az ellenünk küldött hadseregnek útját állta, hogy hinni fog a magyar nemzet szavának, mely azt soha meg nem szegte. Mi be fogjuk váltani azt.”

A nagy történelmi pillanat elérkezett. Magyarország után Ausztria népe is fellázadt a reakciós körök bábjává

lett uralkodó ellen. Most már két szomszédos tartományban kerítette kezébe a hatalmat a forradalom. Ha most Magyarország kezét fog Ausztriával, ha együttes erővel megakadályozzák, hogy a reakció forradalmukat eltiporhassa, ha elszántan és határozottan kikiáltják itt is, ott is a népköztársaságot, akkor a láng, mely most oly magasan lobog, talán köröskörül kigyullad s létrehozza a Dunatáj szabad, önálló nemzeteinek baráti szövetségét. De ehhez az kellett, hogy akiket a történet a gyönyörű feladat végrehajtóeszközüül kiszemelt, felszámoljanak minden előítélettel magukban és át tudják vinni a szabadságtól megittasult, ma még lelkes tömegekbe köztársasági meggyőződésük egész hevét. Kossuth Lajos a maga ellenállhatatlanul szuggesztív személyiségével és csodálatos ékesszólásával el tudná érni. Dehát ő első-sorban mégis csak politikus, akinek ezer körülménnyel és melléktekintettel számolni kell. Hisz ő maga állapította meg, hogy a politika az exigenciák tudománya. Ő hát nem bízhatja magát most sem kizárólag az érzelmeire, — s mivel nagyon felelősnek érzi magát, elszalasztja a kellő pillanatot s mire, ami most csak érzélem benne, politikai meggyőződésévé lesz, már nem áll módjában elgondolásainak érvényt szerezni. Így csak Petőfi Sándor az, aki szabadon és feltétlenül ünnepelheti 1848 október 6-át.

Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél s utánuk több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!
Ez mind igen jó, mind valóban szép,
De még ezzel nem tettetek sokat. —
Akasszátok fel a királyokat.

Kaszálhadd a fűt világ végéig,
Holnap kinő az, ha ma lenyesik;
Tördelheted le a fa lombjait,
Idő jártával újra kivirít;
Tövestül kell kitépni azokat:
Akasszátok fel a királyokat!

Október 7-én reggel Krausz miniszter, az osztrák kormány szinte egyetlen Bécsben maradt tagja, megjelent a Reichsratban és bejelentette, hogy „egy udvari alkalmazott” királyi kézirattal jelentkezett nála a hajnali órákban, azzal a felszólítással, hogy miniszteri mivoltában jegyezze azt ellen, amit megtenni azonban alkotmányos érzülete s a királyi kézirat tartalma feletti őszinte felháborodása számára nem engedélyezett. Ennek folytán a Ház elé terjeszti a kéziratot, „úgy, ahogy van”, a Ház belátására bízván, „mihez tartsa magát”.

A Ház jegyzője — mit tehetett mást — átvette és felolvasta a kéziratot. Képzeltető a megbotránkozás! A császár, aki az éjszaka még olyan atyai jószággal jelentette ki a küldöttség előtt, hogy minden kívánságukba beleegyezék, már megint kereket oldott, megint sorsára hagyta szeretett fővárosát. Még szép, hogy értesíti népét távozásáról! Mégegyszer felolvastatták a kéziratot. Volt a hangjában valami, ami nagyon nem tetszett, valami fenyegető. S el kell ismernünk, hogy a szorongás, melyet az átirat a képviselők többségéből kiváltott, nem volt alaptalan. Március elmúlt, augusztus is elmúlt s minél jobban közeledett az év a végefelé, annál jobban erősödött, szervezkedett, készült a forradalommal való végleges leszámolásra a világreakció. Franciaországban már csak forma szerint volt köztársaság, a frankfurti népparlament még mindig a doktrinék nevelésénél befolyás nélküli vitázó klubja. Egyedül a reakció tudja, mit akar, egyedül a reakció politikája reális és korszerű. A reakció, mely felismervén a termelés módjának átalakulását, számol az idők követelményeivel, s lemondva középkori eredetű kiváltságainak némelyikéről, szövetségre lép a finánciókéval s helyreállítja az üzletek sima és gyors lebonyolításához szükséges közbiztonságot, hogy a XIX. század második felében, a vasutak és gyárak korszakában is biztosítsa a maga számára azt a társadalmi vezetőszerepet, amelyet erélytelensége következtében már majdnem elveszített. Az uralkodóosztály tehát tisztán és józanul látja a maga feladatát, ellentétben a radikálisokkal, akik egymásnak ellentmondó, ködös társadalmi ideálokat hirdetnek, melyek közös nevezőre nem hozhatók s ellentmondanak a különböző osztályok érdekeinek, mert ők

mindenkinek, úrnak, parasztnak, munkásnak egyaránt a lehető legjobb világot ígérlik. (Marx osztályharc-elméletét ebben az évben még csak nagyon kevesen ismerik.)

Igaz: Jellasics, a reakció akaratának végrehajtó szerve, nem váltotta be az erélyéhez fűzött reményeket. De van az udvarnak egy másik eszköze: Windischgrätz herceg, aki felszólítás és felhatalmazás nélkül is behínytotta, hogy legény a gáton. Feleségét egy tüntetés alkalmával megölte egy eltévedt golyó Prágában. Windischgrätz, Prága katonai parancsnoka kivonult a városból hadseregével, két-három napig magukra hagyta a zendülőket, majd ágyútűz alá fogta Prágát, benyomult a városba és véres bosszút állt hitvese gyilkosain. Ennél a kemény katonánál jelentkezett október 8-án két Prágába menekült bécsi képviselő. Másnap Pálffy Móric magyar aulikus főúr közölte Windischgrätz herceggel, hogy a császár elhagyta Bécsét és Olmützben szándékozik megtelepedni. A herceg megizente az uralkodónak, hogy az országgyűléssel szakítson meg minden kapcsolatot s nevezze ki Schwartzemberg Félix herceget miniszterelnökké. Majd önhatalmúlag hadiállapotba helyezte az osztrák hadsereg összes Csehországban állomásozó csapatait, érintkezésbe lépett Morvaország és Lengyelország katonai parancsokaival, felszólítván őket arra, hogy mint ő, küldjék el a rendelkezésükre álló haderőt Bécs alá s felvette a kapcsolatot Jellasiccsal is. Mindezt illetékesen. Mert, mint később kiderült, a császár már június végén királyi kéziratot kézbesített ki neki, mely órá bízta — adandó esetben — az osztrák-magyar monarchia egyesített haderejének fővezérletét. (Az Olaszországban harcoló Radetzky-hadsereg kivételével.)

Windischgrätz herceg akcióbalépésével Jellasics dicsősége leáldozott. Már nem volt fővezér, csak egy csúffá tett s megugrasztott tábornok, aki szedett-vedett seregével erősítéseket várva vesztegelt az osztrák határon. S mi lesz, ha a magyarok megtámadják, mielőtt az erősítés megérkezik? A bécsi radikálisok a híresztelések szerint már fel is szólították a magyar hadsereget, hogy lépje át a határt és verje szét Jellasics hadseregét. A bécsi helyőrség kivonulását, sajnos, nem állt módjukban megakadályozni. Az október 12-én Jellasics hadseregével egyesült.

Egy hét nem nagy idő, hamar elmúlik. — Kivált ha figyelembe vesszük az akkori idők primitív közlekedési viszonyaiból következő izenetváltási nehézségeket. Pedig, amit a magyar és az osztrák forradalmárok e hét folyamán felesleges aggályoskodásból tenni elmulasztottak, azon dőlt el talán mindkét nép forradalmának a sorsa. Ha Moga tábornok egész haderejével tovább üldözi a bán hadseregét s ahelyett, hogy Swechátnál erőgyűjtésre ad időt neki, már előbb beéri és megütközésre kényszeríti, a további fejlemények egész másként alakulnak talán. De Moga tábornok egyrészt későn vette észre Jellasics szökését, másfelől ő is kénytelen volt Győrött pihentetni csapatait. Így csak előhada ütközött meg Arndorfnál Jellasics utóhadával. A magyar országgyűlés közben Bécsbe küldötte Irinyit, megkérdezni az osztrák országgyűléstől, nem ellenzi-e, hogy a magyar hadsereg átlépje a Lajtát. Mire azonban a bécsi országgyűlés jóváhagyása megérkezett, addigra már a bécsi helyőrség egyesült a horvát hadsereggel és Csehországból, valamint Morvaországból is egyre-másra érkeztek az erősítések. A császári hadsereg, mely 10-én alig volt több nyolcezernél, néhány nap múlva a horvát hadseregen kívül már 20—25.000 főnyire gyarapodott.

Míg a magyar hadsereg előretolt alakulatai Brucknál tétlenül várták a további intézkedéseket, az osztrák haderő fővezére, Windschgrätz herceg Olmützben folytatott tanácskozásokat a további teendőkről a kamarillával. A vak és sötét reakciót képviselő klikk bosszút lihegett: azonnal fel kell oszlatni az országgyűlést, kihirdetni az ostromállapotot, megtorolni, eltiporni, vérbe fojtani. Az előre és távolabbra látó politikusok az ellenkező álláspontot képviselték. Ők képviselték az igazi, az értelmes, az indulatmentes, a hideg, a nagykoncepciójú reakciót. Az indulatok kiélése jó és kellemes dolog, de itt egy rendszert kell helyreállítani, megszilárdítani és elfogadtatni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a rendszer megadja a kornak azokat az engedményeket, melyek immár elengedhetetlenek. Az udvar ebben az értelemben cselekedett. A császár egy más után írta alá az elébe tett manifesztumokat. Az egyik Ausztria népéhez szólt. Ebben a császár fejedelmi szavá-

val ígéri, hogy tiszteletben fogja tartani népének azokat a jogait és szabadságait, miket már az októberi forrongások előtt önként felajánlott, amint hogy szilárd akarata az osztrák nép alkotmányos jogait az alkotmányozó nemzetgyűlés segítségével még messzemenőbben biztosítani. Kiáltványt intézett továbbá az uralkodó a birodalom összes parasztjaihoz, ünnepélyesen biztosítván őket afelől, hogy nagynehezen kiküzdött szabadságukat csorbítani senkitől, semmi körülmények között nem engedí. E kiáltványok a magyar forradalom fejleményeit egyelőre természetesen semmiképpen sem befolyásolták.

Jelentősebb volt pillanatnyilag Windischgrätz császári fővezérnek a magyar hadsereg parancsnokához intézett átirata. A fővezér ez átiratban minden Magyarországon szolgáló katonatisztnek megparancsolja, hogy haladéktalanul menjenek át a táborába, az engedetleneket haditörvényszék általi felelősségrevonással fenyegetve meg. Moga tábornok, a magyar hadsereg főparancsnoka, lelkiismeretbeli kötelességének tartotta közölni tisztikarával a császári fővezér átiratát. Amíg csak Jellasics ellen kellett küzdeni, még hosszú szolgálattól elschwarzgelbesült magyar tisztek sem érezték esküjükkel összeférhetetlennek tovább szolgálni a magyar zászlók alatt. Jellasics a magyar király alattvalója volt s mint ilyen, lázadó. De a Windischgrätz osztrák tábornagy fővezénylete alatt álló császári hadakkal szembeszállni már többek előtt megfontolandó, aggályos vakmerőségnek tűnhetett. De nemcsak Moga, hanem maga Kossuth Lajos is feltette a kérdést a tisztikar előtt: nyilatkozzanak teljesen szabadon: készek-e a magyar hadvezetőségnek vakon engedelmeskedni, nem okoskodva, nem kérdezve, vajjon Windischgrätz vagy Jellasics hadseregével állnak-e szemben, szabadjukra hagyva, hogy akinek kétségei vannak a magyar nemzet ügyének jogosságát illetőleg, az menjen Isten hírével, ahova kedve tartja.

A tisztek többsége maradt. Voltak azonban, akik bejelentették a kilépésüket. A magyar hadseregnek megfogytakozott tisztjeivel erkölcsi fölénye s átütő ereje gyarapodott. Akik kedvetlenül, meggyőződésük ellenére szolgáltak a magyar lobogó alatt, most távoztak. A megmaradtak önbizalmát pedig meghatványozta az a tudat,

hogy szabad elhatározásukból állanak azon az oldalon, amelyen állanak.

Windischgrätz átiratára Kossuth Lajos válaszolt a magyar nemzet nevében. Felsorolta a kamarillának a nemzet ellen szőtt ármányait s megállapította, hogy őfelsége a magyar király csak a magyar hadügyminiszter ellenjegyzésével nevezhet ki bárkit is a magyar hadsereg fővezérévé. Miután pedig Windischgrätz hercegnek fővezérré való kineveztetését osztrák miniszter jegyezte ellen, a hercegnek a magyar hadsereg felett rendelkezni törvényes joga nincs. A magyar nemzet maga ellen irányuló ellenséges cselekedetnek tekintti, hogy az osztrák fővezér parancsnoksága alá vette a lázadó Jellasics megfutamított hadseregét, s kéri a herceget a népjog és emberiség nevében, hogy e lázadó Ausztriába menekült hadosztályait fegyvereztesse le azon eskü letétele mellett, hogy Magyarország ellen többé nem harcolnak. Ami a haditörvényszékekkel való fenyegetést illeti, figyelmezteti, hogy a hadiszerenese már tízezer foglyot, köztük több tábornokot, és egyéb magasrangú tisztet juttatott a magyarok kezébe, kikkel, bár mélyen megszorodott szívvél, a magyar kormány hasonlót hasonlóval volna kénytelen viszonzni. Felszólítja továbbá Windischgrätzet, álljon el Bécs ostromától s huszonnég órában belül biztosítsa őt afelől, hogy Magyarország ellen semmiféle ellenséges lépést megkísérteni nem akar. Az okiratot Windischgrätz herceg egykori szárnysegédével, Ivánka Imre ezredessel küldette át Kossuth Lajos a hercegnek. Windischgrätz elolvasta az átiratot s ezzel a híressé lett lakonikus mondással küldte vissza Kossuth megbízottját: „Lázadókkal nem alkuszom“.

Amíg e tárgyalások lezajlottak, a Bécs körül összehozott császári hadsereg mégjobban felszaporodott. Október második felében Windischgrätz már 55—60.000 főnyi hadsereggel rendelkezett. Ennekfolytán a Bécest körülzáró alakulatok nélkül is 35—40.000 embert s 150 ágyút állíthatott volna a magyar hadsereg ellenébe, mely csak 16.000 jól felfegyverzett, de jobbára újoncokból álló honvédséggel s huszársággal, mintegy 18—20.000 nemzetőrrel s népfelkelővel s mindössze 48 ágyúval rendelkezett.

Kossuth Lajos az erők egyenlőtlenségének dacára azon a véleményen volt, hogy a magyar hadseregnek meg kell ütköznie a császárral. Véleményét így indokolta meg a képviselőház előtt: „Érzem ennek szükségét először azért, mert ha Bécs elesik, akkor a szabadság elnyomására koncentrált hadsereg Magyarország ellen fordul, de szükségesnek tartom azért is, mert a nemzet becsülete morális erő, melyet mindenáron fenn kell tartani. Amely nemzet azt elfecsérli, annak jövője alig lehet.” Mielőtt azonban e kérdésben határozott volna, Kossuth haditanácsra hívta össze a magyar hadsereg főtisztjeit, megkérdezvén tőlük, milyennek látják a mérkőzés esélyeit. Moga altábornagy kijelentette, hogy helyteleníti a csatába bocsátkozást és annak kimenetele iránt nem vállal felelősséget. Kossuth megjegyezte erre, hogy csak abban az esetben rendeli el az ütközetet, ha van a főtiszték között olyan, aki vállalja a felelősséget, hogy a magyar hadsereg még vereség esetén sem válik harcképtelenné. Görgey Artur ezredes előadta erre haditervét, mely meggyőzte Kossuthot arról, hogy a magyar hadsereg visszavonulásának akadálytalan lehetősége csatavesztés esetére is biztosítva van. E kijelentéstől megnyugodva Kossuth, mihelyt Windischgrätz válaszát megkapta, kiadta az előnyomulási parancsot. A magyar hadsereg október 28-án elindult Bécs felé. Az ellenség előcsapatai ellentállás nélkül visszavonultak. A magyar hadsereg a Fischamend, Himberg, Entzersdorf és Schwadorf helységek közti vonalat foglalta el. A császári hadsereg Mannswörth, Swechat és Lagendorf között táborozott.

A mindenfelől körülzárt Bécs népességének magatartása az ostromzár napjaiban, az osztályok egyre élesebbé váló elkülönбöződése, a polgári elemek gyávasága, a proletariátus heroizmusa a kilátás nélküli haláltusában mintegy a párizsi kommün első vázlata, főpróbája volt. Itt a császári hadsereg, ott a versaillesiak; itt Windischgrätz, ott Thiers. A vagyonos polgárok mindkét esetben idejében elhagyják a várost, mint a patkányok a süllyedő hajót. Akiknek ez nem áll módjukban, elárulják a szabadság ügyét, városuk mielőbbi elestéért imádkoznak s felszabadítóként üdvözlik a benyomuló

szoldateszkát. A hivatalok itt is tele vannak a régi rendszer embereivel, akik tolakodó közvetítő ajánlataikkal, kishitű defetizmusukkal aláássák az ellenállni akarók önbizalmát. Csak az ideológiai zavar nagyobb itt, mint amott. És tisztázatlanabbak a kompetenciák. Az ellenállás szervezését október 7-én a községi tanács veszi át. Fegyveres készenlétet rendel el, kompániákba szervezi a kombattáns elemeket, ugyanakkor azonban fenntartja az összeköttetést a Bécsben rekedt miniszterekkel is, akik bár csontjuk velejéig császártisztelők, készséggel kollaborálnak a forradalmárokkal. Hogyan lehetséges ez? Abban a feltevésben, melyet buzgón hangoztatnak, hogy a jóságos uralkodó „nem helyeselheti” a történeteket. Mert a „jóságos”, az „atyai szívű” uralkodó fikcióját mindenképpen fenn kell tartani, akárcsak Magyarországon, az utolsó pillanatig. A köztársaság eszméjét még csak nem is emlegetik. Pedig valójában proletárdiktatúra van Bécsben, csakhogy ezt senki sem vallja be.

A fegyveres alakulatok fővezére, Messenhäuser Vencel főhadnagy, irodalmi ambícióktól gyötört fiatalember. Jelentéktelen és tehetségtelen figura. A város védelembé helyezését, az ellenállás megszervezését szerencsére nem ő irányítja, hanem egy lengyel menekült, Bem József, ez a vérbeli forradalmár, aki résztvett Napoleon oroszországi hadjáratában s azóta mindenütt felbukkan, ahol felemelik a szabadság zászlaját. Felbukkan, szervez, verekedik s eltűnik, mikor a zsarnokok zsoldosai hamuba tiporják a paraszat. A védelem huszonötezer emberrel rendelkezik. Ezek közül azonban csak a földmunkás-csztagokból megmaradt tízezer proletár kész valóban a fűbe harapni, meg az akadémiái légión és Hauk Lajos, jobbára értelmiségiekből szervezett élcsapata. Windischgrätz hadserege az ostrom kezdetekor már százezer főnyire emelkedett.

Október 17-én három német népképviselő jelentkezik Bécsben, Blum Róbert, Hartmann Mór és Fröbel Gyula. A frankfurti parlament üdvözlét hozzák. Közlük az ellenállás szervezőivel, hogy a frankfurti parlament velük érez. Kézelfoghatóbb jelét azonban nem tudja adni szimpátiájának. Kire számíthatnak hát a bécsiek, Istenen és a maguk erején kívül? Egyedül a felmentő magyar néphadsereg és Kossuth Lajosra. Megpróbálják ugyan az

osztrák parasztságot is fellázítani, de a parasztokat nem érdekli a forradalom. Az számukra az országgyűlés által elfogadott s az uralkodó által megerősített, rájuk vonatkozó határozatokkal véget ért. S közben a Bécsset körülzáró ostromgyűrű összébbszorul. Windischgrätz október 23-án ultimátumot intéz az osztrák fővároshoz. A felszólítás rövid: feltétlen kapituláció. A védelmi bizottság visszautasítja az ultimátumot. A Hauk és Gritzner szerkesztésében megjelenő „Szabad szó” (Der Freimütige) erőteljes szavakkal indokolja a határozatot: A hadsereg, mely a nép szabad akaratából választott hatóságaitól feltétlen engedelmességet követel és városunkat fenyegeti, a mi szemünkben semmi más, mint törvényen kívül álló marta-lóok hordája. Mi a törvény alapján állunk és úgy fogjuk fel a városunkat körülzáró ostromgyűrűt, mintha a törökök tértek volna vissza, akik kétszáz évvel ezelőtt Bécsset ostrom alá fogták.

Az ultimátum visszautasítására Windischgrätz megkezdí a város ostromát, abban a hiszemben, hogy az ellenállást egy, legfeljebb két nap alatt feltétlen megtöri. Ámde kellemetlen csalódás éri. Az öreg Bem nagyszerűen megszervezte a védekezést. Csak öt napig tartó küzdelem után sikerül a császári hadseregnek a város elszánt védelmezőit a város belső területére visszaszorítani. Az ostromlónak véres erőfeszítést kellett kifejteniök, amíg át tudtak jutni a szívós makacssággal védett barrikádokon. Október 28-án hajnalban Windischgrätz kénytelen egész tüzérségével ágyuzni Bécsset. A védekezők ekkor már szűkében voltak a municiónak. Megadásról hallani azonban senki sem akart, kivéve a nagyfejúeket. Messenhauser, aki gyenge idegzetével tűrhetetlennek kezdte találni a helyzetet, tanácskozássra hívta össze munkatársait. Elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a herceghez. Bem nem vett részt e megbeszélésében. Ő már napok óta tisztában volt Messenhauserral és társaival. Hidegen, józanul megállapította, hogy Bécs néhány óránál tovább nem tudja tartani magát, az ügy itt elbukott, neki, a szabadság fanatikus védelmezőjének itt már nincs mit keresnie s ennekfolytán oda megy, ahol nagyobb szükség van rá. Hogyan jutott keresztül az ostromgyűrűn, máig sem derült ki. Vannak, akik az állítják,

hogy osztrák tábornoki egyenruhát vett magára s ordonánccal a hátamögött lovagolt keresztül az osztrák gyűrűn. Mások szerint éjszaka csónakon ereszkedett le a Dúnán. Egy harmadik legenda szerint koporsóban csempészték ki Bécsből. Akárhogy történt, rövidesen jelentkezett Kossuthnál.

Bécsét valóban nem lehetett tovább tartani. Október 28-án már csak a belső kerületek maradtak a felkelők kezén. Kilenc óra hosszat tartott a küzdelem. Diákok és prolik haláltmegvető állhatatossággal védték a már nyilvánvalóan veszített ügyet. A császáriaknak úgyszólván minden egyes házat külön kellett bevenniök. A hadsereg utasítása az volt, hogy ha ablakokból lőnek rájuk, a ház összes lakóit fel kell koncolniok. A hadsereg így is cselekedett.

A délutáni órákban a Bécsben rekedt képviselők, a községi tanács, a kereskedők testületei, a polgári társadalom minden frakciója sürgette a kapitulációt. Csak a munkások és diákok tüzeltek az ellenállás mellett tovább. De a Vigadó nagytermében már összeült a demokratikus szervezetek értekezlete. Krausz miniszter a kormány nevében közvetítő tárgyalásokba bocsátkozott Messenhauserral. Az a minisztertől az értekezletre sietett és hisztérikus hangon bejelentette, hogy az ellenállást azonnal be kell szüntetni, a várost ki kell szolgáltatni Windischgrätz kényére-kedvére, feltételek nélkül. Az értekezlet belenyugodott. Csak a diákok és a prolik maradtak hajthatatlanok. A késő éjszakai órákban külön értekezletet tartottak s kimondták a küzdelem folytatását. A fő érv, mely magatartásukat eldöntötte, a magyar hadsereg iránti bizalom volt. Az értekezlet megfosztotta Messenhausert hivatalától és hadsegédjét, Fenner von Fenneberg hadnagyot állította helyére.

29-én délelőtt a Windischgrätzhez menesztett küldöttség azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a herceg tizenkét órára felfüggeszti az ellenségeskedéseket, abban a reményben, hogy közben a város kapitulál. Messenhauser, aki elesapatása után feleslegesnek tekintette tovább játszani a forradalmárt, kaszárnnyáról-kaszárnnyára járt, hogy a forradalom elszánt harcosait rábeszélje a kapitulációra. Blum és Fröbel, a frankfurti népképviselők a diá-

kokat igyekeztek meggyőzni a kapituláció szükségességéről. A testületek bizalmi emberei délután újabb ülést tartottak. Messenhauser, mint előadó, szavazás alá bocsátotta a kapituláció kérdését s megállapította, hogy a gyülekezet többsége a kapituláció mellett van. Ezt falragaszok útján a lakosság tudtára hozta, a munkások azonban leszaggatták a falakról a plakátokat. Tíz órakor este a községi tanács és a diákegyesületek tagjaiból összeállított küldöttség útnak indult, hogy bejelentse Windischgrätznek a kapitulációt. Windischgrätz tudomásul vette a bejelentést s nyomban elindított egy futárt Olmützbe, ezzel a lakonikus jelentéssel: „Bécs kényrekegyre megadta magát. Csapataim még ma birtokukba veszik a várost.”

Ebben Windischgrätz tévedett.

30-án reggel ugyanis, mint a futótűz terjedt el a hír a városban: jönnek a magyarok! A tegnapi csüggedés helyébe bizakodás lépett. Mert a hír igaz volt. A Moga tábornok fővezérlete alatt álló magyar hadsereg október 30-án megütközött a császári hadsereggel. A csata reggel hét órakor vette kezdetét. A magyar hadsereg jobbszárnya Guyon őrnagy parancsnoksága alatt székel dandáraival és pesti önkénteseivel elfoglalta Mannswörth községet. A hadsereg centruma Swechátot támadta meg. Ezt a támadást azonban, amikor éppen kifejlődőben volt, Moga fővezér megállította, attól való félelmében, hogy a császári lovasság megkerüli a magyar hadsereg balszárnyát. A balszárnyon Répásy ezredes tüzérsége ugyan elhárította ezt a veszélyt, de a támadás lendülete ellankadt, a jobbszárny hátulso sorait alkotó komáromi kaszások egy közéjük esett bombától megijedtek, hátrálni kezdtek, megfutamodásuk a szárny többi részeit is magával vonta, a rend felbomlott, Moga tábornok, hogy további bajoknak elejét vegye, elrendelte a visszavonulást.

Az ütközetben, mely délután négy óráig tartott, mindkét oldalról csekély volt a veszteség, mintegy száz halott és száz sebesült mindkét oldalon, ami főként annak tulajdonítható, hogy Mannswörth megrohanását kivéve, hol szuronyharc volt, a két hadsereg csak ágyuzta egymást. A csata szépen indult és csúnyán végződött. A ma-

gyar néphadsereg kivonult Ausztria területéről. Moga altábornagy, aki már előzőleg felmentését kérte, a csata után, azzal a megokolással, hogy Kossuth az ő tanácsa ellenére rendelte el az ütközetet, lemondott a fővezérségről. Helyét a tábornokká előléptetett Görgey Artur vette át.

Miközben Swechátnál az ágyuk dörögtek, Hetzendorfban a kapituláló küldöttség megbeszélte Windischgrätzcel a város átadásának közelebbi körülményeit, Bécs népe Kossuthot és a magyarokat éltetve repeső szívvel várta felszabadítóit. A város vezető emberei a Stephanskirche tornyából messzelátóval figyelték az ütközetet s apró papírcédulákon közölték a lentiekkel időről-időre észrevételeiket. Tizenegy óra körül így szólt a hadijelentés: „Kaiser-Ebersdorf mögött harc folyik. A küzdő feleket megkülönböztetni nem lehet, tehát azt sem, ki van fölényben.“ Délután egy órakor: „A csata Oberlaa és Inzersdorf irányában kiszélesedik. A levegő párás. Nem látni tisztán. Ugy tűnik, hogy a magyarok előrenyomulnak. Ha a megvert hadsereg Bécs felé hátrálna, vissza kell zavarni őket“. Délután két órakor azt jelentik a templomtoronyból, hogy a magyarok visszanyomták a császáriakat. Fenneberg, az új városparancsnok, haditanácsra hívta össze a védelem törzskarát. Megállapítják, hogy ha a magyarok állják a sarat, akkor a város még négy napig ellent tud állni. Ellenkező esetben kapitulálni kell.

Beállt a szürkület, beesteledett, a strázsák lejöttek a toronyból, a város hír nélkül maradt, de még bizakodott. Az utcákon egész éjszaka zajongott a tömeg. — Várta a magyarokat. A községi tanács, az izgalomtól nyugtalanítva hajnalban érintkezésbe lépett a főhadiszállással s kérte a herceget, szállja meg a várost minél előbb, mert a hatóságok nem tudják a rendet biztosítani. A községi tanács megígérte a fővezérnek, hogy a kapituláció jeléül felhuzatja a Szent István templom tornyára a fekete-sárga lobogót. Ez azonban elmaradt, mert mikor a város hajdúi megjelentek a templomtéren a lobogóval, az ingerült tömeg darabokra szaggatta azt. S mintha ez lett volna a jel az ellenállás folytatására, a tömeg ágyúkat vont fel a bástyákra, félreverette a harangokat, felkészült a védekezésre. Feleletül Windischgrätz a környező

dombokon elhelyezett ütegeivel ágyútűz alá vette Bécs városát. Az órákhoz tartó szakadatlan kártáncoszás végképp felőrölte az ellenkezést. A védekezők egymásután hagyták el állásaikat. A bástyák, a terek, az utcák elnéptelenedtek. Délután félhatkor a herceg általános támadást rendelt el. A horvát előcsapatok bevonultak a belvárosba.

Egykorú krónikák megörökítették a 48-as forradalmi Bécs utolsó pillanatait. „... A Bauernmarkt felől dobpergést hallani. Kísérteties hang az ágyúdörgés, a szétcsattanó bombák s a dübörögve összeomló házfalak lár-májában. Izgató, nyugtalanító dobpergés. A hang a Hohenmarkt felől jön. A tér elhagyott és üres, mint minden utca, minden tér. A nép a pincékbe menekült, vagy a lakások fedezékeibe. Magányos ember közeledik a tér felől, öreg proli. Előtte tízesztendős fiúcska lépked. A gyerek fekete-piros-arany lobogót lenget, az öreg dobol. Nem néz se jobbra, se balra, csak megy a kartácsesőben, azok előtte s mögötte csattannak, robbannak, de ő csak megy, nyugodtan előre és dobol, mintha álmából kellene a várost felébresztenie. S előtte a gyerek a zászlóval. Döbbenve nézzük őket, szemünk megnedvesedik. „Hagyja a dobolást, öreg“ — szólunk rája. — „Hiábavaló.“ „Dehogy hagyom“ — feleli a proli. — „Ki kell, hogy doboljam őket ürgelyukaikból, küzdeni kell.“ S megy és dobol s a gyermek lengeti a zászlót. De nem sikerült a népet összedobolniok — senki se sorakozott mögójük. Egyszerre csak elhallgatnak az ágyúk. Kísérteties csend. Mintegy harmine rohanó diák és proli tűnik fel a Kohlmarkt felől s rohan a Grabenen keresztül a Stephansplatz felé, hátrahátratekintgetve, mint akiket kergetnek. Néhány pillanat múlva felbukkan egy csapat. Ütemesen lépkedő marcóna katonák, szúrásra szegezve szuronyukat, gyanakvó tekinteteket vetve jobbra-balra, de főként az ablakokra. S ekkor valami furesza dolog történik. Mint adott jelre, kinyílnak a hetek óta elfüggönyözött és gondosan becsukott ablakok — emberek bukkannak fel mögöttük, ujongó, lelkes emberek, kik zsebkendőjüket lobogtatják a katonák felé és fülsiketítő zsvajjal ordítják: Éljen a császár! De ugyanakkor füttyök is hallatszanak a pincelakások kapuiból. Aztán egyszerre csend, az éjszaka le-

száll, a függöny leereszkedik, a nagy dráma ötödik felvonása után." (Hartmann: Demokratische Studien.)

November elsején felhúzták a fekete-sárga lobogót az István-templom tornyára. A császárváros visszanyerte „meghitt” arculatát. A forradalom sorsa megpecsételt.

A rögtönítelő bíróságok megkezdik működésüket. Száznegyvenöt halálos ítéletet hoznak és telezsúfolják a börtönöket. Miklós cár gratuláló levelet intéz Windischgrätz herceghez és Jellasics tábornokhoz, a katonai kötelességtudás mintaképeihez.

A reakció győzedelmeskedett. Most már csak a befejező aktus van hátra, az érzelmes és ünnepélyes apoteózis, a győzelem kinyilvánítása és jelképerejű megkoronázása. Új színeket kellene palettánkon kikevernünk, lelkes, ujjongó színeket az olmtüzi érseki palotában megrendezett nagy történelmi festmény megfelelő ecseteléséhez. De hagyjuk ezt. Elmondjuk egyszerűen, mi történt.

December 2-án Ferdinánd osztrák császár és magyar király az udvar, a birodalom főméltóságai és minden nagyjai, katonai és polgári méltóságai jelenlétében visszavonhatatlanul lemond koronájáról s azt jog szerint való utódjának, fivérének, Ferenc Károly főhercegnek kihagyásával, annak fiára, Ferenc Józsefre ruházza át. Ez ünnepélyes akcióval egyidejűleg az új uralkodó kiáltványt intéz népeihez, melynek egyik igen figyelemreméltó mondatában „elismeri a szabad és korszerű intézmények szükségességét”, kijelentvén, hogy „a maga jogait kész népeinek képviselőivel megosztani.”

A forradalom tehát mégsem volt egészen hiábavaló. Magyar alattvalóihoz külön kiáltványban fordult a császár. Ha szíve vonzalmát követhetné, — izeni ebben — első és legkedvesebb királyi tisztének tartaná összes törekvéseit magyar népeinek boldogsága és jóléte békés öregbítésére fordítani. Most azonban ezen szándékának megvalósítása — mely jövőendő uralkodásának programját képezi — lehetetlen. Most ugyanis, midőn egy vétkes párt hű seregével szembeszállt s felségértő ellenszégüléséből engedni nem hajlamos, első kötelessége zsarnoki nyomásuk alól Magyarország lakosait felszabadítani. Nyugodt

lelkiismerettel s azon reménnyel feg e kötelessége teljesítéséhez, hogy Magyarország népei számára a béke malasztjait s minden nemzetiségeinek elismerését és biztosítását állandósítandja. Ezen célból azon rendeleteket, melyek november 6-án és 7-én kiadattak, megerősíti — az országgyűlés feloszlottnak tekintendő, Kossuth és követői lázadóknak és honárulóknak, Windischgrätznek pedig újonnan meghagyja, hogy az országot fegyverrel hódítsa meg.“ A király e nyilatkozatának jogosságát és szükségességét a hivatalos lap kommentálja, világosítja meg. „Miután a magyar alkotmány maguktól a magyaroktól felfüggesztetett — miután a magyarok fegyveres lázadásukkal felmondták a Pragmatica Sanctiót s abba a kényszerűségbe hozták az uralkodót, hogy az országot fegyverrel hódítsa vissza, miután fiatal császáruk trónralépte egyezik a pillanat parancsával s ő mellözi a koronázási eskü fölösleges skrupulusait, nyilvánvaló, hogy a magyar alkotmány többé nem létezik és Magyarország mint önálló ország *tabula rasa*-nak tekinthető.“

A frivolitás, mellyel az uralkodó manifesztuma, de kivált az annak értelmezésére közzéadott hírlapi cikk a szó szoros értelmében felricskázza Magyarország önállóságának évszázadok szentesítette biztosítékait, gondolkodóba kellett, hogy ejtse a megfenyegetett ország felelőseit. Argumentumaik, mikkel a maguk jogát és igazát védték, a sokpecsétes, bojtos pátensek és szabadságlevelek, a nemzet szabadságainak és kiváltságainak ez írásba foglalt biztosítékai nem érnek többé. Az udvar megelégette az ide-oda küldött átiratokat, a koronázási eskükre való hivatkozást, a kölesönös elkötelezettségekre való többé-kevésbbé rosszhiszemű rámutatásokat (hiszen mind a két fél a legtöletelhetőbben igyekezett a kötelezettségek alól kivonni magát) — s nyíltan, kertelés nélkül az erősebb jogára hivatkozik. A magyar jurista nép, de most, a manifesztum után, a legesőkönnyösebb okmánybúvárnak és törvényidézőnek is le kellett hogy hulljon a hályog a szeméről, rá kellett döbennie, hogy a világ megváltozott. A partner felmondta az évszázados játékot, a közjogi fikciót s vitatkozás helyett szuronyokkal és

ágyúkkal érvényesíti akaratát. Valami újra készül, valami soha-nem-voltra, ami a magyar urakat is arra készíti, hogy újra végiggondolják a szituációt. Hadat izenni Ausztriának? Szakitani a Habsburg uralkodóházzal? Kikiáltani Magyarországot függetlenségéért? Kikiáltani — uram bocsá! — a köztársaságot? — megfontolandó — nagyon megfontolandó.

Hogy az ország hangulata mennyire megváltozott, különösen pedig azoknak a magatartása, akiket az ország még a harmincas és negyvenes években a szabadság mindenre elszánt bajnokaiként ünnepelt, arra semmi sem jellemzőbb, mint az országgyűlés két Házának közös zárt ülésén elhangzott felszólalások. Az ülés tárgya az udvar december 2-iki manifestumának megvitatása. A manifestum hivatalosan természetesen nem került az országgyűlés elé. A kormány Pozsonyban működő biztosa, Csányi László juttatta magánúton a honvédelmi bizottmány elé s onnan került tovább az országgyűléshez.

A tanácskozást a köztisztviselői álló vak Wesselényi Miklós, Széchenyi ifjúkori barátja, majd később legádázabb ellenfele nyitotta meg. Most ismét visszatért Széchenyihez. Azzal a tanáccsal végezte előadását, hogy a nemzet ne tegye ki sorsát kétes kimenetelű háborúnak, hanem „meghajolva a kénytelenség hatalmas előtt” fogadja el a manifestumot, ismerje el királyának Ferenc Józsefet, szóval engedjen s tegye meg maga az első lépést a még mindig nem lehetetlen kibéküléshez. A beszédnek rendkívüli hatása volt. S ki tudja, nem követi-e az ország az egykori bölény bárányszelidségű tanácsát, ha nem száll szembe vele Kossuth Lajos. Az ő tüzlelke, s ellenállhatatlan szónoki ereje híján talán erőt vett volna a jelenlévőkön a kishitűség. Kossuth beszéde azonban pozdorjává törte Wesselényi argumentumait. Bármilyen áldozatot hozna a nemzet, bármily messzemenően mondana is le alkotmányos jogairól, a békét megvásárolni a jelen körülmények között semmiképpen képes nem volna. Miután a reakciónak már nem ez vagy az, hanem egyáltalán minden alkotmányos és nemzeti jog megsemmisítése az elhatározott, nyíltan kimondott célja. Ha pedig áldozatokkal sem lehet békét teremteni s ha ennek folytán a nemzetnek mindenképpen veszni kell, jobb, ha fegyver-

rel kezében, önvédekezve hal meg, mintha gyáván meghódol.

Kossuth szilaj hite újra győzedelmeskedett. Wesselényi ugyan megpróbálta mégegyszeri felszólalásában szavainak hatását gyengíteni, Pázmándy Dénes, a Ház elnöke s még két-három többé-kevésbbé jobboldali érzelmű képviselő is ellene beszélt, a gyűlés azonban Kossuth véleményét tette magáévá. Másnap a nyílt ülésen a két Ház ellenvetés nélkül elfogadta Kossuth határozati javaslatát, mely kimondja, hogy az osztrák császári korona körüli merőben családi intézkedések, melyek a magyar országgyűlés megkérdezése és hozzájárulása nélkül történtek, Magyarország s a hozzákapcsolt részek királyi székére vonatkozólag érvénytelenek. Az országgyűlés, mint Magyarország törvényes orgánuma, ennél fogva kijelenti, hogy tudta s beleegyezése nélkül a magyar királyi szék betöltésével egyoldalúlag senki nem rendelkezhetik. Ferdinánd lemondván, Ferenc József pedig el nem ismeretvén, Magyarországnak nincs királya. Ezt a határozatot ilyen élesen ugyan nem mondta ki, de értelme ez volt. Az országgyűlés meghagyja és parancsolja az ország összes hatóságainak, polgáriaknak és katonaiaknak, hogy annak, kit a törvény alkotmány s az országgyűlés királyának el nem ismer, semmi szín alatt ne engedelmesskedjenek, az ország dolgaiba való bármily beavatkozását jogtalanak tekintsék, s ilyen beavatkozást, vagy éppen ellenséges megtámadtatást visszautasítani honárulás terhe mellett szent kötelességüknek tekintsék.

A nemzet ezzel szakított az uralkodóházzal, a társadalmi kérdések lekerülnek a napirendről, az ország az osztályokközi összefogás jelszavával védi sorsa fölött való önrendelkezési jogát.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TANULSÁG

Egy század távlatából visszatekintve, ma már egészen nyilvánvaló, mi volt a XIX. század első felében az öntudatlan társadalmi törekvések képviselőinek, irányítóinak történelmi feladata: a kifejlése előtt álló kapitalista termelést akadályozó középkori intézmények lebontásának kiharcolása. A felvilágosulás századában a királyi udvar védőszárnya alatt, királyi támogatással folyó mindenütt a kollektív termelés első kezdetleges kísérletei. Persze, hogy ez a termelés még nem a köz szükségleteinek kielégítését szolgálja, hanem elsősorban luxusipar. (Porcellán, gobelin.) A francia forradalom eszméi szférába vetített követeléseiből is annyi valósult meg, amennyit a társadalmi termelés átalakulása feltétlenül megkövetelt. (A szabad munkavállalást lehetővé tévő személyi jogok.) A bécsi békét követő reakció megkísérelte megakasztani ezt a folyamatot. Iparpártoló elődeivel ellentétben Ferenc császár gyűlölte az iparizmust; közegészségügyi szempontokra való hivatkozással kitelepítette az osztrák főváros belterületéről az ott működő iparüzemeket, meghosszabbította a fejlődés által halálra ítélt céhek életét, stb. A finnyás feudális körök ellenérzése a füstös, kormos, hajszás iparizmusmal szemben Széchenyi Istvánnak, aki fiatalkori följegyzéseiben még egészen konvencionálisan tükrözi vissza kora előítéleteit, úti észrevételeiben is lépten-nyomon kiütöközik. Ennek ellenére éppen a főúri rétegek lesznek azok, akik az idők változása iránt kevésbé érzékeny kisbirtokosi és kézművesi renddel ellentétben, a kapitalista termelésbe való átmenetet propagálják és sürgetik, Anglia példáját követve, ahol

a főnemesség éppen azáltal őrizte meg mindmáig az egyre demokratizálódó társadalmi struktúra ellenére vezető szerepét, mivel kompromisszumot kötött a fináncfőkével. Itt a magyarázata annak, hogy a kontinensen is arisztokraták sürgetik a legerélyesebben a kapitalista termelés kifejlését gátló intézmények megszüntetését. Nemes, nagylelkű társadalomreformerek, de csak azért, mert ösztönösen érzett önérdekük egyezik a fejlődés követelményeivel. Gazdagok lévén, arra törekszenek, hogy bekapcsolódva a kapitalista termelésbe, mégjobban megvagyonosodjanak, hogy anyagi helyzetük jóvoltából megtarthassák az újjáalakuló társadalmon belül is azt az irányító szerepet, mely származásuk révén őket a régiben megillette volt. Egyes államokban egyenesen az uralkodó sürgeti a társadalmi átalakulást. I. Frigyes württembergi fejedelem már 1815-ben haladószellemű reformokat öhajtott életbeléptetni tartományában. A rendek azonban tiltakoztak az újítások ellen s a régi avult intézmények fenntartását követelték. Még Uhland, a költő is a „rég jó világ” hívének vallotta magát.

Az 1830-as francia forradalom a fináncfőke győzelme a holt, a fekvő, a földbe investált tőke fölött. A polgárkirály valóban a polgárok királya volt, a jólkereső, elszánt spekulánsoké. Balzac regényei érzékletesen dokumentálják, hogyan törleszkedik a született arisztokrácia a fináncburzsoáziához, hogy mond le társadalmi előítéleteiről, milyen módon igyekszik társadalmi, sőt családi kapcsolatba kerülni a burzsoáziával s milyen megtisztelve érzi magát másfelől a burzsoázia, hogy a még nemrég oly gögös főúri osztály barátságával és bizalmával tünteti ki. E kor felettébb tiszteli a címeket és címereket, a tényleges hatalmat azonban a nemtelen, de gazdag polgárság gyakorolja. Franciaország valójában az újgazdagok köztársasága. Vezető politikusai egytől egyig nem nemesek. Guizot legalább anglomán nagypolgár, de Thiers, a kis Thiers parvenü, e típus összes ismérveivel, akinek becsvágyánál csak hiúsága s hiúságánál csak szemérmertlensége határtalanabb. Hogy uralkodójának kedvébe járjon, össze akarja házasítani annak egyik fiát egy osztrák főhercegnővel. A bécsi udvar azon-

ban, bármily elismeréssel viseltetik is Lajos Fülöp személye irányában, mégsem hajlandó befogadni családjába annak az uralkodónak a fiát, aki népe akaratából lett királlyá, tehát akit népe el is kergethet, ha nincs vele megelégedve. Mikor azonban Apponyi, a monarchia párisi követe értésére adja Thiersnek, hogy a bécsi udvar ellene van a tervbevett családi összeköttetésnek, a kis Thiersből kitör a parvenü pökhendisége. „Vegye tudomásul, kedves gróf, hogy ha az uralkodó kikérte volna ebben a kérdésben véleményemet, én lebeszéltem volna ennek az összeköttetésnek a kereséséről. A király túlságosan kiűnteti önt. Ő tudniillik hiú s ön e gyöngéjét kiválóan legyezgeti. Ha én volnék a helyében, a fentebbi kérdés szöbe sem jöhetett volna. *Mi* parvenük vagyunk ugyan, de olyan parvenük, akik felérnek az osztrák uralkodóház bármely tagjával.“

A történeti arisztokráciával szövetkezett fináncetőkészek természetesen monopolizálni próbálták politikai hatalmukat. Ezt a gyűrűt igyekezett áttörni a cenzus kiterjesztését sürgető polgári ellenzék. Ez az ellenzék a tökével nem rendelkező polgári értelmiség politikai elismerését követelte Guizot-tól, Lajos Fülöp utolsó miniszterelnökétől. S mivel azt parlamenti eszközökkel nem sikerült kicsikarnia, forradalomba kergette a nemzetet. A forradalmat magát azonban már egy új réteg vívta meg, egy olyan réteg, amelynek nemcsak hogy politikai képviselője ezideig nem volt, de még politikai öntudata sem: az ipari proletariátus. A közéletbe való vehemens betörésük páni rettegést keltett. A közvéleményalkotó társadalmi rétegek kétségbeesve fogtak össze ellenük. Az önfenntartás társadalmi ösztöne létrehozta a még osztálytudat nélküli proletariátussal szemben a polgári osztálytudatot. A proletariátus politikai agitációja megbénította a termelést, a gazdasági életet, a börzetranzakciókat, az adás-vevés folytonosságát, szóval mindazt, amit a polgári osztály „élet“-nek tekint. Persze, a kiváltságos osztály tekintélyuralmát visszaállítani — a felcseperedett polgárság osztályprivilegiumainak védelmére — már nem lehetett. A privilegizált rétegek érdekeit egy új ideológiának kellett megmentenie, egy olyan ideológiának, mely egyesítse az erőszak-uralmat a legszemérmetlenebb demagó-

giával, a földesurak érdekeit a parasztokéval, a hazátlan tőke érdekeit a legizább hazafisággal, a nemzeti dicsőséget a közvetlen haszonnal. Ily ellentétes jelszavak közös nevezőre persze nem igen hozhatók, vagy csak úgy, ha azok *személyben* inkarnálódnak. Ez a személy Bonaparte Lajos volt: a napoleoni trónkövetelő, ki hogy régi álmát végre megvalósíthassa, készséggel vállalta a fenyegetett polgári társadalom megmentőjének szerepét. Thiers személyesen fogalmazta meg a francia nemzethez intézett manifestumát, melyben a későbbi fasiszta diktátorok példájára a nemzeti összefogás és a rend megvalósítójának hirdeti magát. „Fegyveres tömegek dúlták fel a társadalmi békét. Romboló eszmék kavarták fel a lelkeket. A társadalom megvédte magát, de az erő egymagában nem elegendő ahhoz, hogy a felkavart indulatok megnyugodjanak. A soron következő feladat a nemzeti jólét fokozása, mert a nyomor rossz tanácsadó. Mihelyt helyreáll a bizalom és megindul az üzleti forgalom, mihelyt ki lesznek elégítve a pillanat közvetlen követelményei, módját kell ejtenünk, hogy a magántulajdonnak, mint minden társadalmi szervezet alapjának, tiszteletben tartásával olyan törvényeket hozzunk, amelyek alkalmassak úgy a földmunkás, mint a városi proletár helyzetét megjavítani, nem az egyik osztály helyzetének a másik rovására történő feljavításával, hanem úgy, hogy minden osztály jóléte az egész társadalom jólétéből fakadjon. Különös gondunk lesz az állam pénzügyeinek szanálására. Ha helyreáll a rend, helyreáll a hitel. Oly adónemeket fogunk bevezetni, amelyek a szegényeknek könnyebbé tesznek a jelentenek majd anélkül, hogy a gazdagokat terheljék, stb., stb.“ A későbbi fasiszmusok *charabiájának* első példája.

A megingott állami tekintély, a megzavart üzleti élet helyreállítása: ez a nagytőkével szövetkezett feudalizmus feladata Közép-Európában is. A XIX. század második negyedétől kezdve már egyetlen fejedelem sem büszkélkedhetik XIV. Lajos módjára azzal, hogy „l'état c'est moi“. A naturálgazdálkodás helyébe lépő indusztria az ország természeti kincseit kitermelő, értékesítő és forgalombahozó iparvállalatok érdekképviselőivé alacso-

nyitja az államot. Az új termelési rendre való áttérés persze seholsem folyt le simán, legkevésbé az osztrák-magyar monarchiában, annak még mindig erősen középkori feudális társadalmi strukturája következtében. Itt az államhatalom a harmincas évek derekáig minden újításnak, minden kezdeményezésnek, még a pusztán gazdasági természetűeknek is, ellene volt. Láttuk, hogy a fiatal Széchenyi is, kinek ezidőbeli napló-reflexiói még semmit sem mutatnak későbbi eredetiségéből, s minden megállapításukkal korának és társadalmi körének közös előítéleteit tükrözik vissza, milyen megvetéssel beszél a „kerékország“-ról. S ugyanez a főúr néhány évvel később már a technika csodáinak bámulója lesz, gyárosokkal és mérnökökkel levelez, kölesönökről tárgyal külföldi pénzemberekkel, egyenesen életcéljául tűzi ki egy szintre hozni hazáját Európa iparosodó nemzeteivel. S már Bécsben sem nézik rossz szemmel ebbeli törekvéseit. A monarchia lázasan igyekszik behozni mulasztásait. A napoleoni háborúk hadseregszállítói, feleserepedett kalmárok és üzérek, gyümölcsöztetni igyekeznek tőkéiket. A földbirtokososztály elfogadja szolgálataikat, társas viszonyba lép velük, s hogy az ennek folytán elkerülhetetlen mindennapi érintkezés ne legyen számukra feszélyező, kijárja, hogy nemesíttessenek. Az udvar most már egyre-másra osztogatja a bárói címeket azoknak, akik közgazdasági tevékenységükkel kiérdemelték, hogy kitüntettessenek. Az új bárók többnyire kikeresztelkedett zsidók; a privilegizáltak kasztjába való felvételezés elengedhetetlen feltétele, a katolizálás. Az ország természeti kincseinek korszerű kiaknázását a külföldi tőke is támogatja. A hazai arisztokráciának s a külföldi tőkéseknek tehát egyaránt érdekük, hogy a bányák, kohók, hámorok s egyéb iparvállalatok s üzemek nyugodt termelési rendje biztosítva legyen s ugyanez az érdeke természetesen az államnak is, mely közvetve, de sokszor közvetlenül haszonélvezője e vállalkozások hozadékának. A negyvenes években tehát már maga az állam szorgalmazza mindazoknak az intézményeknek a megszűntetését, melyek az új termelési tendenciák érvényesülésének útjába állottak. E törekvés azonban Magyarországon nem várt ellenállásra talált.

Az önállóságára rátartian féltékeny Magyarországnak eleve gyanús volt minden felülről jövő kezdeményezés, még ha oly izig-vérig magyar érzésű főúr propagálta is azokat, mint gróf Széchenyi István. Kossuth Lajos közgazdasági kezdeményezéseinek is csak azért volt — csak hangos, de kevés eredménnyel járó — sikerük, mivel az osztrák ipari termékek kizárására irányuló akciónak indult. A kevés, vagy semmi tőkével nem rendelkező kisbirtokos osztály nem ismerte fel e kezdeményezésekben a nemzet gazdasági felemelkedésének elengedhetetlen feltételeit. Ez a réteg elítélte Széchenyi gróf követeléseit és elégette írásait. Az ország gerincét alkotó színmagyar kisbirtokososztály gazdasági kérdésekben tagadhatatlanul mindvégig merev, maradi, reakciós magatartást tanúsított.

Ez a gazdasági kényszerűségekkel szemben tanúsított makacsság és értetlenség keservesen megbosszulta magát. Az első pont, amelynél e makacsság megmutatkozott, az osztrák államadósság kérdése volt. A magyar közvélemény jogtalannak érezte, hogy az ország az államadósság reá eső részével megterhelte. A magyar kormány ennek ellenére belement az alkudozásba, azonban olyan engedményeket követelt az osztrák államadósság reáeső részének vállalásáért, amiket az osztrák kormány nem volt hajlandó teljesíteni. Az így keletkezett huzavonában a magyar kormány a Béccsel való polemizálás immár évszázados hagyományának megfelelően visszatért a régi sérelmi politikára, szerződésekre, pátensekre, királyi eskükre s fogadalmakra hivatkozott. Ez áldatlan ide-oda levelezgetés a Werbőczyn nevelkedett, javíthatatlanul közjogi beállítottságú magyar levelezők hibájából rövidesen üres szalmacsépléssé fajult. A valóban fontos, sürgős és halaszthatatlan tennivalók helyett a két kormány a Pragmatica Sanctio ünnepélyes határozmányainak értelme felől értekezett. A magyar jurista nemzet, mondják, s ezért körömszakadtáig ragaszkodik jogaihoz. Csak-hogy ezek az igények és jogok nem a közösség materiális szükségleteinek voltak a kitételei, hanem álcázott osztályérdekek, vagy egyszerűen tartalmatlanná vált fogalmakba, üres fikciókba való kapaszkodás.

E fikciók legveszélyesebbike, melyhez az első független magyar minisztérium is, jobb tudása ellenére egészen a képtelenségig ragaszkodott, a legmegátalkodottabb fikciók egyike, mely oly kiirthatatlanul meggyökerezett a magyar köztudatban, hogy azt abból végképpen kigyomlálni máig sem sikerült, a magyar Szent Korona tana. Az, hogy Magyarországnak királya van s hogy a király, mivel magyar király, egyúttal a legjobb magyar is, ki mást nem akarhat, mint a nemzet javát. Voltaire mondta az Istenről, hogy ha nem volna, ki kellene találni. Époly joggal mondhatná egy magyar Voltaire ugyanezt a magyar királyról. Ha nem volna, ki kellene találni. A magyar nemzet nem lehet meg király nélkül. S csakugyan, királyság maradt huszonöt éven át akkor is, amikor nem volt király, a Horthy-éra alatt. A magyar független minisztérium tehát az együgyű Ferdinándtól is elvárta, hogy kettétépje magát, hogy amikor Magyarország érdekéről van szó, felejtse el magáról, hogy egyben osztrák fejedelem is és ne gondoljon másra, csak Magyarország érdekeire. Ezt követelték mindvégig, holott kitűnően tudták, hogy Ferdinándnak egyáltalában nincsen akarata s hogy a felbomlás veszélyében forgó monarchia felelős politikai tényezőinek egyetlen gondja pillanatnyilag az, hogyan tartsák össze ezt a nemzetiségekből összeeszkábált államképletet. A kérdés, az egyetlen aktuális kérdés ez volt: szétrobban-e a monarchia, vagy egyben marad. A monarchia etnikailag vegyes képlet volt, azonban népeinek immár századokra visszanyúló egymással élése, keveredése, csereberéje, mégis csak kifejlesztett valamilyen fajta, meglehetősen alacsonyszintű, jócskán külsőleges összetartozástudatot. Külső jelképei, a fekete-sárgára mázolt faköponyegek, sorompók, a kétfejű sas, a közös pénz, nem váltottak ki mindenkiből szükségképpen meghitt, kellemes képzeteket. Magyarországon, mely mindenkor hátrányozottnak, Ausztriától kizsákmányoltnak tekintette magát, éppenséggel nem. Egyetlen olyan társadalmi szerv volt a monarchia egész területén, mely a monarchia intézményével maradéktalanul egyetértett: a K. u. K. hadsereg. Annak is elsősorban a veteránjai, akik évtizedes szolgálatuk során megölték a monarchia összes helyőrségeit, akiket a szolgálat rendje egyik tartomány-

ból a másikba sodort, Mervából Isztriába, Oláhföldről Krajnába, Stájerből Magyarországra, de akik a császár felesküdt szolgálai maradtak mindenütt, portepéjük becsületére finnyásan kényes kötelesség-emberdek; de még a civilekbe belekötő krakélerek és korhelyek is a császár zubbonyát viselik s ennekfolytán megkülönböztetett tiszteletre tartanak igényt, arra még a legutolsó sarzsinélküli közkatona is. Mi védje meg a monarchiát a széteséstől, ha nem a hadserege? A kormányzat ugyan pillanatnyilag nem rendelkezik olyan haderővel, mellyel a mindenfelől fenyegető elszakadási törekvéseket vérbefojthatná. A monarchia háborút folytat Itáliában, ott kell összpontosítani a birodalom egész haderejét. A Ferdinánd király helyett és nevében kormányzó főhercegek mindamellett már most, március utolsó napjaiban fontolóra veszik az elszakadási kísérleteket megakadályozandó katonai intézkedéseket. Március 22-én Lajos főherceg elnöklése alatt folyt le az ezirányú tanácskozás. Elsőnek Jósika Samu báró, erdélyi alkancellár szólalt fel, aki beszámolt a minden sarkában megrendült monarchia helyzetéről. Csak Erdélyben és Horvátországban van még egyelőre nyugalom. Erdélyről, mint annak alkancellárja, továbbra is felel, Horvátország élére azonban kemény és megbízható vezetőt kell állítani. Ilyen embernek mondják Jellasics József báró ezredest. Ajánlja, hogy őfelsége nevezze ki sürgősen horvát bánná. Ő felfegyverzi a horvátokat és csapataival rendet fog teremteni Magyarországon.

Szőgyény alkancellár kifogásolta a javaslatot. Szerinte veszedelmes gondolat horvát embert nevezni ki bánná, mert az illir mozgalom igen könnyen úgy fellángolhat, hogy azt aztán majd szintén nehéz lesz újra visszafojtani. Ő inkább Gyulay vagy Lamberg tábornokot állítaná Horvátország élére. Különben sem szabad megfélemlkezni arról — folytatta —, hogy a horvát bán kinevezéséhez a magyar nádornak is van szava. Erre azonban a kamarilla többi tagja szavába vágott: nem olyanok az idők, hogy formai kérdésekkel törődni kellene. Most az a legfontosabb és legsürgősebb, hogy a horvátok felfegyvereztessenek és felhasználtassanak.

A megingott hatalom helyreállításához persze, ha nélkülözhetetlen is a nyers erőszak, az egymagában még nem elegendő ahhoz, hogy a kedélyek megnyugodjanak. Meg kell bontani az elégedetlenkedők összefogását, napvilágra kell hozni szövetségük ellentmondásait, ki kell elégtetni a kettébontott tábor egyik felének igényeit. Azokat a követeléseiket, amelyeknek kielégítése úgysem volt már elodázható. Ilyen követelés volt a parasztság felszabadítása az urasággal szembeni kötelmei alól, a földjükkel való szabad rendelkezés joga. A robot, a dézsma, a tized további fenntartása semmiképpen sem vágott össze a szabad munkavállaláson, az órabéren nyugvó kapitalista termelési rend érdekével. E kérdés rendezése és kielégítő megoldása a magyar országgyűlésen a földesurak kártérítése körüli vita során elakadt, kátyuba jutott. Az országgyűlés csak elvben mondta ki a jobbágyság felszabadítását, a gyakorlatban mindent a régiben hagyott. A parasztság ennekfolytán nem akarta elhinni, hogy eddigi sanyargatója, a földesúr most egyszerre a szabadítója lesz. Így hát könnyen kapott lábra az a láthatatlan szálakon terjesztett bécsi hír, hogy a király az, aki a parasztságot felszabadította, az urak azonban ki akarják játszani a felszabadítást. E bizalmatlansággal évszázados bűnét fizette a nemességnek vissza a paraszt. A parasztság ugyan keveset értett a politikához, de azt az egyet tudta, hogy az urak, a vármegye s az uriszék fölött az égben lakozó Úristenen kívül csak egy hatalom létezik, a király. Természetes tehát, hogy inkább annak hisz, amit a király nevében ígérnek és nem az uraknak, akik őt századokon át dolgoztatták, robotoltatták és botoztatták. Jókai meg is írta őszintén: „Mi magunkat igen hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van, pedig nincs. A kabátos embert gyűlöli, nem hisz neki, értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bíz, terveinken nem segít. Így büntet bennünket Isten apáink vétkeiért.“ Ilyen volt az országban a parasztság hangulata. És amikor az ellentét kezdett kiéleződni a király és a kormány között, amikor meg kellett volna értetni a parasztsággal, hogy a kitörni készülő hareban a kormány és az országgyűlés oldalán a helye, nem pedig

a király oldalán: a szentkoroná mitoszához ragaszkodó birtokos nemesség ezt sem tehetette, mert fenn kellett tartania azt a fikciót, amelyhez évszázadokon át oly makacsul ragaszkodott. Hogy a fikciót megmentse, egy másik fikcióhoz folyamodott. Ahhoz, hogy a fejedelem tanácsosai azok, akik konkolyt hintenek a fejedelem és népe közé, hogy Jellasics a fejedelem felhatalmazása nélkül, nevével és tekintélyével visszaélve izgatja, lázítja a népet a magyar „uralom“ ellen. A lelkek ilymódon keletkezett megzavarását csak drasztikus eszközökkel lehetett volna eloszlatni. Az egyik az lett volna, ha az országgyűlés haladéktalanul kihirdeti, hogy a jobbagyság kártalanítás nélkül tulajdonának tekintheti azokat az úrbéri földeket, amiken robotolt. Az országgyűlés ilyen határozatot nem hozott, s ezzel alátámasztotta a Jellasics ágensei által terjesztett híreszteléseket. A másik mód az lett volna, szakítani az uralkodóval. A forrongó Magyarország kormánya ettől a lépéstől is visszariadt. Követeléseik teljesíthetetlenek voltak, mert kizárták a birodalom többi tartományaival való harmonikus együttélést. Oly szabadságokat igényeltek a birodalom többi nemzetiségeinek rovására, amit a központi kormányzat számukra egyoldalúan — az adott körülmények között semmiképpen sem adhatott meg. Igazi szándékát — a kormány azt, hogy komoly szakításra nem gondol, az udvar azt, hogy csak időt akar nyerni a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásaival s erélyes beavatkozásra készül — egyik fél sem vallotta be. A kölcsönös bizalmatlanság eközben napról-napra erősödött a szembenálló felek között. Radetzky első győzelmei után a központi kormányzat végre elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy véget vessen a huzavonának. A kenyértörés pillanata elkövetkezett. A két félnek össze kellett mérni erejét. Ebben a harcban Magyarország maradt alul. Alulmaradt, mert a ködös entuziazmus első mámore után azonnal kiviláglott, hogy a nemzet nincs belsőleg előkészítve a küzdelemre, az nem fejezi ki összességének reális szükségleteit s hogy végső célja megvalósíthatatlan, mert egyfűst alatt archaikus és utópikus.

Mindezt keserves bevallanunk e jelentős esztendő századfordulóján. De a történelmi igazságnak tartozunk

vele. Ne hagyjuk hát megtéveszteni magunkat azoktól a szép és felemelő illuzióktól, melyekből a nemzet élet-halál küzdelméhez erőt merített és ugyanakkor ne hagyjuk tisztánlátásunkat elhomályosítani azoktól a visszataszító aktusoktól sem, mikkel az ellenfél beszennyezte győzelmét. Tekintsünk el a szereplők martiromságának kijáró kegyeletről is és vizsgáljuk az ügyet személytelenül. A történelem százéves távlatából visszatekintve, legyünk tárgyilagosak. Szemléljük tárgyilagosan a küzdelem szereplőit is, indulatmentesen és érzelgősség nélkül, mint egy történelmi folyamat exponenseit.

A központi kormányzattal való összeütközésnek maradhatatlanul az uralkodóházzal való összetűzésre kellett vezetnie. Oda is vezetett. Csakhogy azok a magyar államférfiak, akik 48-ban az ország sorsát irányították, ezt a végeért nemcsak, hogy nem vállalták nyíltan, de nem is akarták. A híres függetlenségi nyilatkozat, a Habsburg-házzal való szakítás ünnepélyes proklamációja oly időpontban adatott ki, amikor a küzdelem tulajdonképpen már eldőlt az osztrákok javára, már csak a letepert küzdő fél tehetetlen visszavágásának tekintethetett. A független és önálló Magyarország nem lehetett volna egyéb, mint népköztársaság. Ámde Petőfin s néhány társán kívül, akik kezdettől fogva meggyőződéses köztársaságpártiaknak vallották magukat, alig volt az országban hazafi, akinek a hátán ne futott volna végig a hideg a köztársaság szó hallatára. Láttuk, milyen országos visszatetszést és felháborodást keltett Petőfinek — még csak nem is a republikánus — írt verse, hanem a „Nincsen többé szeretett király“ refrénű. És hogyne háborogtak volna Petőfi ellen, mikor a király személye Magyarországon mindig szentnek és sérthetetlennek tekintett. — Ennek megfelelően a kormány úgyszólván az utolsó pillanatig fenntartotta azt a fikciót, hogy neki a királlyal nincs póre, a király szereti az ő hűséges magyarjait és készséggel kielégítene minden igényüket, ha jószándékai keresztülvitelét nem gáncsolná el azok a gonosz tanácsadók, akik a hatalmukban tartják. De az ünnepélyes deklarációkat, melyekkel a fejedelem Magyarországnak tett összes engedményeit visszavonta, nem Jellasics vagy Windischgrätz írta alá, hanem Ferdinánd, a magyar király, *manu proprio*, saját

kezével, hozzátéve, hogy aki legfelsőbb intézkedéseinek ellenszegül, az lázadó. Így, ha mégoly lelkesen zárkózott is fel a magyar ifjúság a Kossuthtól kibontott lobogó alatt, valamennyiök lelkében verdesett egy kis szorongás, egy kis büntudat, mert hiába, mégis csak bűnös, aki királya ellen fegyvert emel.

A harc, mely ezzel a jelszóval robbant ki: a király nevében a császár ellen, a harc, amelynek célja, értelme egészen ködös volt, amikor kitört, s csak akkor vált értelmessé, világossá, mikor a rájauszított nemzetiségektől megtámadott maroknyi magyarság élet-halálküzdelmévé fajult, e harc kimenetele nem lehetett kétséges olyan országban, melynek uralkodó nemzetisége, a magyarság, nemcsak számbelileg volt csekélyebb az ország nem-magyar anyanyelvű népességénél, de társadalmi összetételében sem volt homogén. Igen, ha a jelszó „köztársaság“ lett volna — „népköztársaság“. De a köztársaság fogalma oly társadalmi viszonylatokat feltételez, oly köztudatot, oly aránylagos jólétet, az osztályok közti érintkezésnek olyan elfogulatlan fesztelenségét, amelytől Magyarország 1848-ban még felettébb távol állt. Társadalmi harmónia helyett áthághatatlan falak merednek az osztályok között s még az egyes osztályokon belül is folyik a marakodás. Az ország legjelentősebb városainak, Pestnek, Budának, Pozsonynak, Kassának stb. népessége túlnyomólag sváb és politikai tekintetben reakciós, de a legjobb esetben is indifferens. A középnemesség, akármennyire ragaszkodik is kiváltságaihoz, magatartásában, érzületében demokratikus. A reformkorszak nem mult el nyomtalanul ez osztály felett. Kossuth és Széchenyi eszméi, ha lassan is, mégis kezdtek csirázni a lelkekben. A pesti Ellenzéki Kör mintájára vidéken is kezdtek szaporodni a társaskörök, amelyekben demokratikus szellemben értelmezték, vitatták a világpolitika esélyeit. A bizonyítékok tömege tanuskodik afelől, hogy Magyarországon a negyvenes években népszerű volt a demokrácia. Az Ausztriával való konfliktus megzavarta a közszellem demokratizálódásának ezt az annyira üdvös folyamatát. A szabadságharc a magyarság lét vagy nemlét kérdése, időszerűtlenné tette a társadalmiakat. És itt a szabadságharc spirituális tragédiája. A problémákat az elnyomó hatalom, a császár, a

központi kormányzat oldotta meg. Az szabadította fel a jobbágyságot, az valósította meg Magyarországon is a modern állami közigazgatást. A magyarság azonban visszautasította a néhai barrikádaadminisztrátort, Bach Sándornak reformjait. Passzív rezisztenciába lépett, visszavonult, ősi kiváltságainak megvívhatatlan vára, a vármegye mögé. 48 előtt a haladás volt a jelszó, tüntetésül a reakció Ausztria ellen; 48 után a magyar úri osztály beledacoskodta magát a maradiságba, hogy ne kelljen a gyűlölt Ausztriával együtt haladnia. S akármilyen megkülönböztetett helyzetet teremtett is Magyarország számára a monarchia keretében a kiegyezés, ez a megoldás még mindig nem orvosolta a 49 után oly mélységesen megalázott nemzet közjogi sérelmeit. Elszakadni Ausztriától a nemzet ugyan továbbra sem akart, de folytatta a gravaminális politikát. A magyar vezényszó kérdése foglalkoztatta a kedélyeket elodázhatatlan szociális reformok helyett, a chlopy parancs kiváltotta felháborodás elterelte a figyelmet a honjukban hazát nem lelő zsellérek és kubikosok nyomorult helyzetéről.

Kossuth Lajos prófétai szárnyalású szava, lángoló hite és törhetetlen vasakarata a lehetetlen feltételek ellenére csodát művelt. Neki sikerült, ha csak ideig-óráig is összehétközíteni az ellentéteket, összefogni a széthúzó erőket és talpraállítani azt a néphadsereget, amely oly dicsőségesen és oly soká tartotta sakkban a horvát szerezéseket és a nemzetiségek martalócsapataival kiegészített császári armádiát. Vitéz nemzet a magyar s ha harcolni kell, harcol, üt, vág és állja keményen a sarat, még ha nem is tudja mindig haragjának okát, csak dül, robog, nekikeseredve, a jövőjenincs múltért, pusztá virtuskodásból is sokszor, másért, céltalanul. Pedig bizonyára voltak sokan a véreshomlokú parasztsuhancok között, akiknek megfordult a fejében, ha nem is Ady szavaival, az a gondolat: „Az itthoni Béccsel kellett volna végezni előbb.” Itthon kellett volna előbb rendet teremteni. „Mi másképp csináltuk, szép öcsém — Kevélyek valánk s kár, ha a magyar falánk.” A horvátok elleni haragos felháborodás elnyomja egyideig e gondolatokat. De Táncsics Mihály Munkásujságjához címzett parasztlevelekből már a jogai-

tól elütött nép megütközése szól. Egy veszprémi levelező írja: „Ha ez a sok zsöllér, az a nyolemillió zsöllér meg nem szorítja a kard markolatát, úgy elvész a haza. De nálunk azt mondja a szegénység: mért adjam én oda tizenkilencesztendős fiamat katonának, hiszen nekem semmim sincs. Mit védelmezzem az én fiam? A kutyabőrösök búzaföldjeit? Menjen a kutyabőrös katonának, védelmezzem a földjeit... De hol a föld, melyen én, mint a honmegtartó testületnek tagja, enmagamat és eddig rongyosan növelhetett családomat táplálhatom?” A szaporcai református pap írja, hogy amikor fegyverfogásra szólította a népet, az kimondotta, hogy Jellasics ellen nem mennek, mert az az „ő megváltó apjuk”. Jellasics csak az urakat irtja. A király Jellasics mellett van, ők pedig a király ellen nem kelnek föl. Az urak őket meg akarják csalni, most is az országgyűlésen még az ő javukra semmit sem tettek, Jellasics pedig makkoltatást engedett, legelőt adott, olesó sőt, az az igazi ember. Egy „munkások” aláírásu levél így szól: „Kedves barátunk, Táncsics! Annyi felszólítás érkezik hozzánk mindenfelől, hogy keljünk fel harcra falustul, hogy már nem győzzük olvasni. Kend is bocsájtott egyet újságjában, azt is hidegvérrel elolvastuk, aztán letettük; sőt, ha maga Kossuth jönne is hozzánk ékes beszédével, bizony aligha bírna közülünk annyit összeverbuválni, mint Cegléden, Kőrösön, Kecskeméten... Hogy így rögtön nem lehetünk jó hazafiak, csodálkozhatik-e valaki rajt? A mély sebek még nem hegedtek be; a marcangoló ebek még köztünk vagynak, azoknak látása is fölkavarja sebeinket.” A levél felveti, hogy ki a nép ellensége. „Azt mondják kendtek, hogy a bécsi kormány, a királyi család... Azt elhisszük, hogy a magyar aranyat, ezüstöt tovább is szeretnék zsebökbe folytatni ott Bécsben, de azt is elhisszük ám, hogy bizony kevés van országunkban oly földesúr, aki a robotot, dézsmát ne szeretné zsebébe folytatni... Álljunk ki a síkra, ontsuk vérünket, de hogy miért, arról szó sincs... Hát mi azoknak szerezzünk ismét százezernyi holdakat vérünk kioltásával, kik eddig is vérszopóink voltak?” „Mert — állapítja meg Bölöni György, kinek könyvéből a fenti leveleket idéztük — úgy van, hogy a regálék és dézsmák, legelők és kilencedek, sarlók és kalapácsok követeléseai döntik el a forra-

dalmak sorsát, a népi élet e kicsinyességeknek látszó hatalmas kérdései és nem a szép szónoklatok, még nem is Petőfi mennybeszálló versei. Ezek mutatják meg, hogy a forradalom elér-e az igazi népi gyökeréig, hogy a legszegényebb népességet fölemelje, mert ha elér, csak akkor lehet ez a forradalom diadalmas, a mindenkié." (Bölöni György: Hallja kend, Tácsics, 281. l.)

A magyar nemzet a győzelem minden esélye nélkül szállt harcba Ausztriával akkor, amikor a februárban felángolt európai forradalomnak már minden tűzfészket hamuba taposták a reakció martalócai. Windischgrätz már megfenyítette a lázongó Prágát, Cavaignac és Changarnier megmentették a francia burzsoáziát — a ravasz Thiers már lepaktált Bonaparte Lajossal, már a demokrácia doktrínereinek tehetetlen gyülekezetét, a frankfurti népparlamentet is szétverték Wrangel porosz gránátosai. A reakció az egész kontinensen győzedelmeskedett. Persze csak az egymást kölcsönösen erélytelenséggel, lélekjelenlét nélküliséggel, következtelenséggel vádoló emigránsok szerint. Valójában a történelem vaskényszerűsége verte szét a polgári idealisták, az irreális ábrándozók ködvárait. A kapitalista társadalom utódja, a proletariátus, mely hivatva lesz a polgári idealisták ábrándjaiból azt, ami azokban életrevaló, megvalósítani, mint a polgári osztály függvénye vetté csak ki részét e harcokból, egyénileg, nem osztálytudatosan. A kapitalizmusnak előbb meg kell teremtenie a proletariátus hatalomrajutásának materiális feltételeit.

A magyar nép reménytelen viaskodásának, a proletariátus még éppen csak megfogalmazott célkitűzéseihöz nem volt semmi köze. De mert maroknyi nép létre oly makedonul küzdött a nálánál számban és eszközökben sokszorosan erősebb ellenségeivel, hitet és bizalmat öntött mindazokba, kiknek annyi okuk lett volna csüggedniök. A magyar nép küzdelme vigasztaló lámpafénye lett az elsötétült Európa összes forradalmárainak. Engelstől Ibsenig Európa minden forradalmára szorongva figyelte a magyarországi eseményeket. „Nemzete számára Danton és Carnot egyszemélyben” — írja Engels egy 1849-ben kelt cikkében Kossuthról. — „A tömegfelkelés, a nemzeti fegyvergyártás, az utalványok kibocsátása, a rövid úton

való elbánás mindazokkal, akik a forradalmi mozgalomnak gátjául vannak, a forradalom permanenciája, egy szóval: az 1793-as dicsőséges esztendő minden vonása megtalálható a Kossuth által felfegyverzett, megszervezett és fellelkesített Magyarországon.“ „Ha a magyar nevet halom, szűknek érzem német ruhám“ — dalolja Heine. A magyar nemzet törhetetlen életöszöne, büszkesége és szabadságszeretete bámulattal töltötte el Európát s oly fennkölt emléket hagyott maga után, mit a hitvány irányítóitól félrevezetett nemzet későbbi magatartásának sem sikerült egészen elhomályosítani.

V É G E

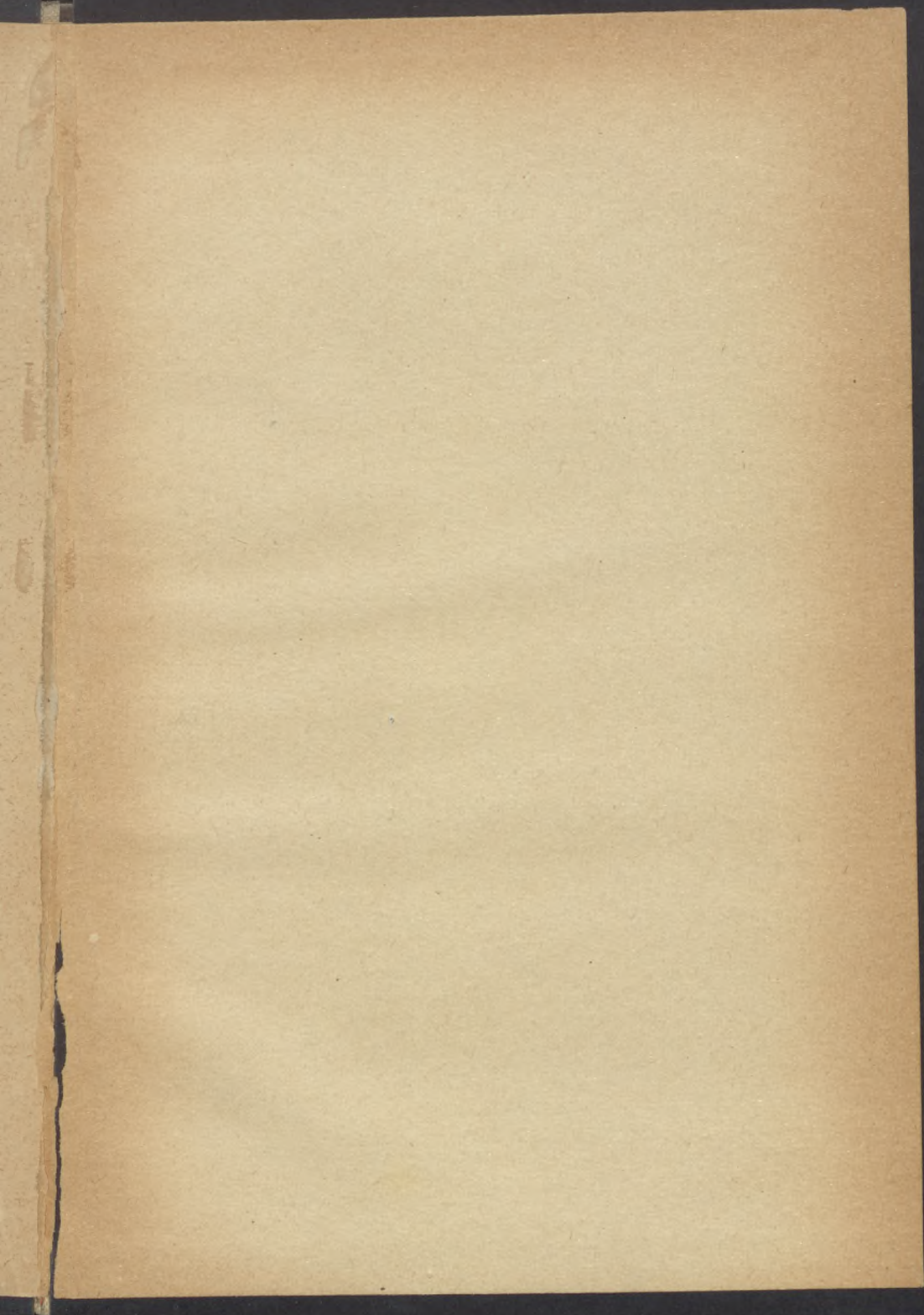

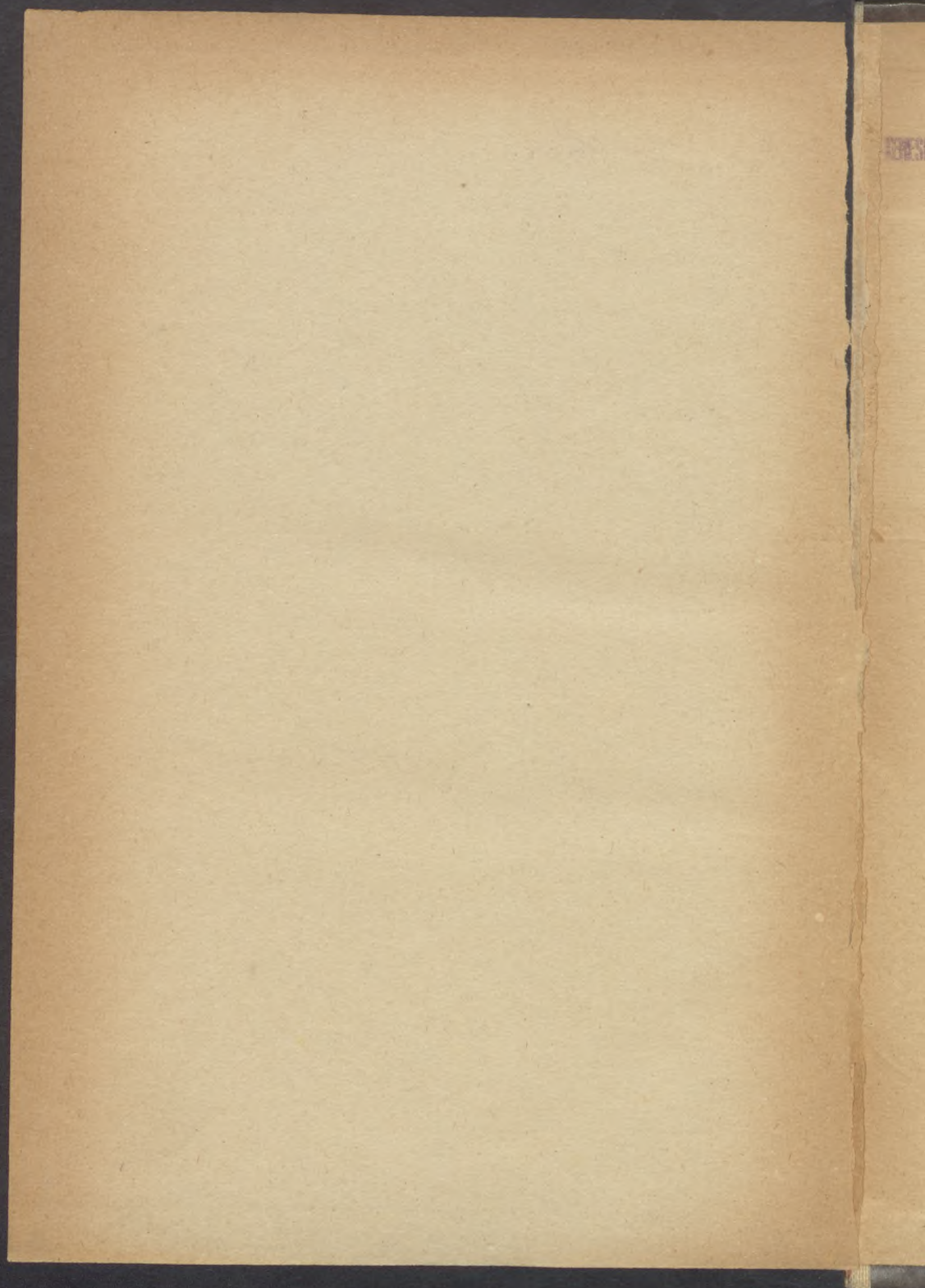
TARTALOM:

Bevezetés — — — — —	1
A trón és az oltár érdekszövetsége — — — — —	20
A romantikus Széchenyi — — — — —	27
Vallásos forradalmárok — — — — —	41
A magyar reformkor — — — — —	72
A februári forradalom — — — — —	96
A márciusi forradalom — — — — —	101
Proletárforradalom Franciaországban — — — — —	133
A reakció erőre kap — — — — —	143
Az osztrák helyzet — — — — —	172
A magyar kormány szakít az udvarral — — — — —	179
Összefoglalás és tanulság — — — — —	204

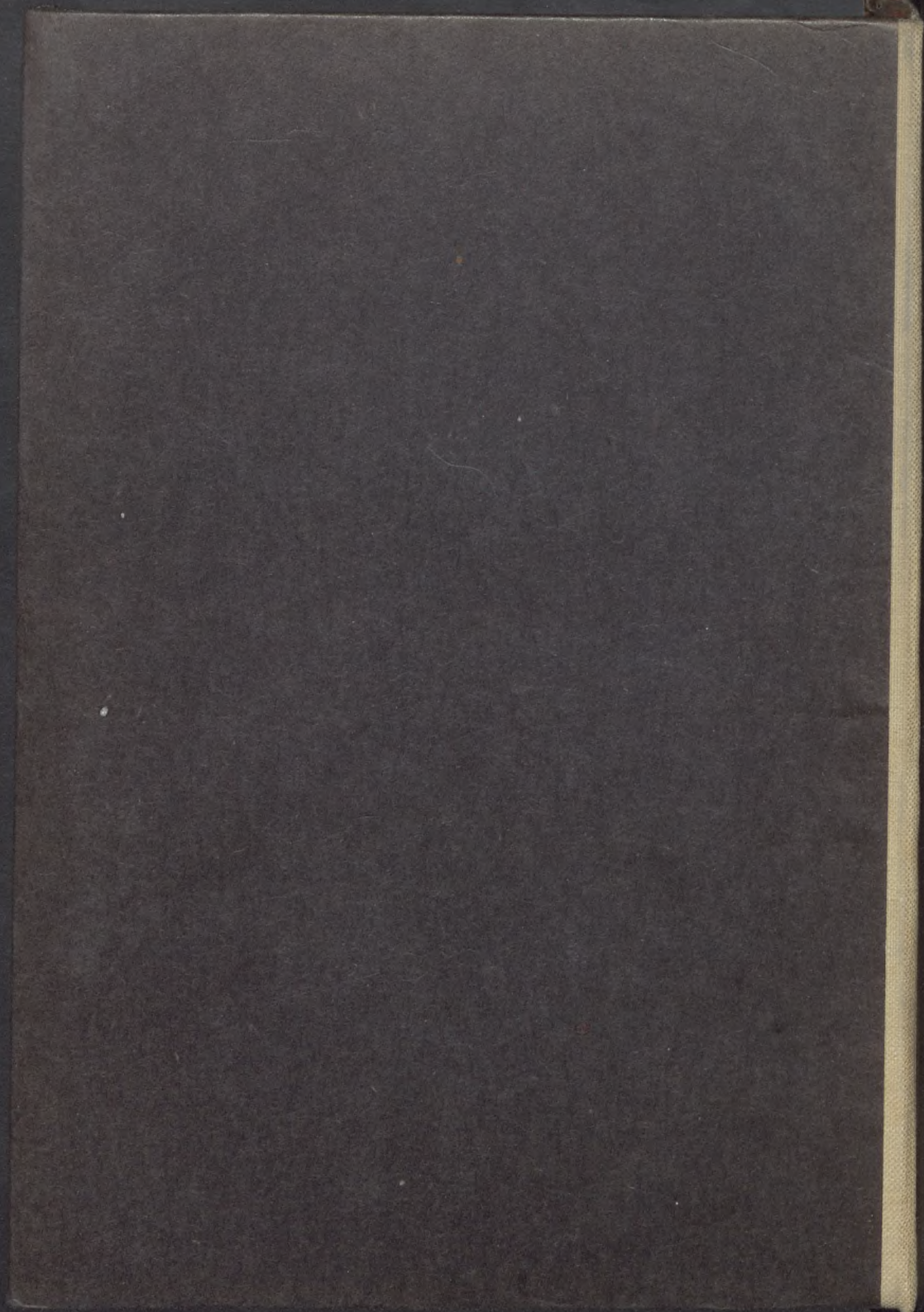

RENDKEDÉLEM ÉS SZÖVEKEZETŐVI ~~RENDKEDÉLEM~~
TULAJDONA.

ՀԱՅԴԵՒՆ ԱՆԺՈՐ: ԵԼՕՒԱՊԳ ՄԵԳՆՅՈԼՈԳՈՒԹՅՈՒՆ